Saturs

Proza

Intervija

Vēsture

Proza
Rvīns Varde. *Gurķi* 2
Rihards Bargais. *Fuck nr. 26* 7
Andris Kuprišs. *Melanholiskā slimība. Īss lēkmes apraksts* 12
Viesturs Vecgrāvis. *Laikmeta panorāmas tēlotājs* 14
Pērsietis. *Acīs krītoši burti* 16
Madiss Keivs. *Muša, Stuttgart 1885* 20
Madiss Keivs. *Fotogrāfija* 22
Vladislavs Ivčenko. *Stāvam!* 26
Dzeja
Artis Ostups 28
Jānis Tomašs 30
Einārs Pelšs, Andis Surgunts 32
Lauris Veips 34
Johanness Bobrovskis 36
Intervija
28 ābeles, lācis un visa poļu literatūra 39
Viedokļi
Baiba Bela. *Skatpunkts, no kura redzam valsti* 43
Ritvars Jansons. *Ar memuāriem vien nepietiek* 46
Recenzijas
Zanda Gūtmane. *Ceļš pie tēva* 48
Anda Baklāne. *Kad avangards sastop sentimentu* 49
Ieva Kolmane. *Ejam malup un augšup* 50
Armands Vijups. *Dāvana vientuļam novadam* 51
Uldis Krēsliņš. *Saprast vai/un nosodīt* 52
Vineta Poriņa. *Par to, kas esam* 53
Ieva Lešinska. *Kustība uz transcendenci* 54
Diskusija
Lietu pārskatīšana 55
Vēsture
Andrejs Grāpis. *Burtnieku nama bijumi* 61
Jānis Šiliņš. *Latviešu brīvības divsimtgade* 67
Eseja
Andrejs Veisbergs. *Latviešu valoda kā projekts* 72

Žurnāls *Domuzīme*.
Iznāk kopš 2015. gada.
Galvenā redaktore: Rudīte Kalpiņa
Literatūras nodaļas redaktori: Ingmāra Balode, Jānis Vādons
Vēstures nodaļas redaktors: Mārtiņš Mintaurs
Literārais redaktors un korektors: Jānis Kulmanis
Māksliniece: Sarmīte Māliņa
Izdevējs: a/s *Cits medijs.* Reģ. nr. 40103271624
Adrese: Bruņinieku iela 16, K-2, Rīga, LV-1001
www.facebook.com/domuzime.ir
Twitter: @Domuzime
E–pasts: *redakcija.domuzime@gmail.com*

Žurnāls izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda finansējumu

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDS

Iespiests tipogrāfijā *Adverts.*

Citējot atsauce uz *Domuzīmi* obligāta. Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešams saskaņojums ar žurnāla redakciju.

Vāka ilustrācija — Krišs Salmanis
Žurnāls elektroniski: *las.am* un *fabula.im*

Rvīns Varde

Gurķi

Stāsts

Rvīns Varde (1985) rakstniecībā debitējis pirms gadiem piecpadsmit ar «samizdata» romānu *1 cilvēx*, ko pats 250 eksemplāros izdrukājis un izdalījis interesentiem. Publicējis savus tekstus žurnālos *Rīgas Laiks*, *Benji Knewman* u. c.

Toreiz es biju precējies. Apprecējos, jo viņa piedāvāja precēties. «Kas no tā mainās?» Es tā arī nesapratu, kas. Un to, kāpēc bija jāprecas, to es nesaprotu vēl aizvien. Pēc apprecēšanās gan izrādījās, ka viņas vecmamma bija izraisījusi šāda refleksa aktivizēšanos. Un ja nu pametīšu piepeši? Viņas apziņā laulība kaut kādā veidā saistījās ar drošības sajūtu. Vēl vecmamma par katru cenu gribēja savā īpašumā iegūt kāzu bildi, citādi viņai ļodzījās laika-telpas kontinuums. Nācās nobildēties visā augumā, taču tā, lai nav redzami zābaki, jo kurpju man nebija, un es tās negrasījos pirkt. Arī žaketes trūkums izraisīja omē neizpratni un sašutumu, ko remdējot, tika izgudrota versija par žaketes apliešanu ar šampanieti mūsu bezgala svinīgajā dienā. Versijas izgudrotājam sievastēvam gan nācās zibenīgi nožēlot šo fantāziju, jo vecmammas vaigs apmācās vēl vairāk. Izrādās, tā esot slikta zīme! Jāpiebilst, vecmamma vispār bija kontrargumentu bende, strīdēties nebija vērts. Tolaik biju strikts veģetārietis, bet man piekodināja, ka iepazīšanās reizē nāksies pārkāpt pāri saviem principiem. Galdā tika celts Gorbačova laiku šņabis ar folijas vāciņu, kas bija visnotaļ dzerams, locītas iekšā nebeidzamas kotletes un karbonādes, kā arī vakara izskaņā dziedāta *Katjuša*, kas liecināja, ka esmu pieņemts un imponēju. Laikam tāpēc mazmeitai par katru cenu tika novēlēts no manis izspiest zīmogu.

Aizgāju uz dzimtsarakstu nodaļu, samaksāju nodevu. Gribēju, lai procedūra ir bez mūzikas, tādai piemīt neciešams patoss. Tā nevarot. Nu, labi, tad varbūt vismaz ne Mendelsons? Piedāvāja citu melodiju. Grigorija Gorina Minhauzens citēja Sokratu: «Precies obligāti. Trāpīsies laba sieva — tapsi laimīgs. Slikta — kļūsi par filozofu.» Toreiz es nezināju, ka šķirties izmaksās dārgāk nekā precēties. Tomēr precēties ir diezgan laba izklaide. It sevišķi, ja par to laikus paziņo vecākiem, ko es neizdarīju. Esiet vismaz jūs prātīgi, ja izdomājat spert šo soli — paziņojot savlaicīgi, vismaz var tikt pie dāvanām.

Viņa vispār bija jūtīga būtne. Vienubrīd mēs pat sākām dzīvot dažādās istabās, jo viņa nevarēja izturēt manu «enerģētiku». Viņai uz plauktiem bija rozā lādītes un minerāli, bet es, atnācis no nakts maiņas, mēdzu iedzert alu un ieslēgt *Bandītu Pēterburgu* vai kaut ko līdzīgu. Viņa bija greizsirdīga, ja nokļuvu fotogrāfijā ar nejaušām meitenītēm, ja kādu apskāvu atvadoties. Reiz kāda Bakham veltītā vakara izskaņā viņa pat ķērās pie naža. Bet citreiz atveda no Sanktpēterburgas man skaistu šņabja pudeli. Uz tās bija attēlota bērzu birzs ar ezeru — un ezers bija caurums etiķetē, kurā varēja novērtēt satura dzidrumu. Tas aicināt aicināja veldzēties. Loģiski, es pudeli mudīgi atkorķēju, pateicos sievai, izvilku no ledusskapja atdzesētu rasolu un izdzēru glāzīti. Tas viņu aizvainoja, jo «mēs runājam dažādās valodās». Es nesapratu, ko tieši es esmu izdarījis nepareizi. Valodu atšķirība gan ir konstanta parādība. Manuprāt, par to pat nav vērts brīnīties. Tā ir aksioma. Pēc vairākiem kopdzīves gadiem viņa noskaidroja, ka man patīk tādas ārējas feminīnas izpausmes kā, piemēram, ar sarkanu nolakoti nagi, un ka es pārlieku nevēlos iedziļināties veidos, kā viņa pie tiem tiek. Tas viņai bija atklājums. Man savukārt satori bija tas, ka neko nedaru pareizi. Vēl viņa apgalvoja, ka «es viņu neredzu», un pat rādīja filmu, kurā vīrietis sievieti beidzot ierauga, un virs viņiem sāk vīties baltas dūjas. «Ierauga» nozīmēja ekstātisku skatīšanos acīs, nepārtrauktu apdullināšanos aiz laimes, ka šis ķermenis tev šobrīd ir pieejams pieskārienam, vēlams uz kraujas negaisa laikā skaistā kleitā. Kāpēc es to stāstu? Tāpēc, ka tas bija tieši viņas fetišs. Pārvākties. Mainīties. Visu laiku mainīties. Sasodīts, es strādāju diennakts maiņās, es gribēju vienkārši mierīgi pasēdēt. Tolaik kāds biedrs bija pārradies no Holandes plantācijām, stāstīja, cik tur esot brīnišķīgi, varot pat nopelnīt. Un sievai tas bija kā eļļa ugunij — viss, braucam! Ja mēs pārvācāmies beidzot ciešamos apstākļos, kur viss bija normāli, es jutu, ka pēc laika viņa no jauna sāks dziedāt veco dziesmu un apgalvot, ka «šeit kaut kā pietrūkst». Neskaitāmas reizes es stiepu pa kāpnēm augšā un lejā mēbeles un domāju, kālab tas viss. Šī paša dīdekļa dēļ viņa nespēja sastrādāties ne ar vienu kolēģi. Te Nataša vainīga, te priekšnieks nesaprotams.

Taču toreiz es pat daļēji viņai piekritu, pārmaiņas bija nepieciešamas, lai pagalam neapsūnotu. Tiesa, izdomāju braukt viens, nojauzdams, ka ķīseļa krasti var izrādīties sievai pārāk skarbi. Uzrakstīt atlūgumu pēc sešiem nostrādātajiem gadiem, noglaudīt savu otro māju bareljefu un doties vēja virzienā — tas bija eiforijas pilns mirklis. Aizgāju uz kantori, kas nodarbojas ar latviešu iekārtošanu darbā Holandē, apsolīja gan bezvadu internetu, gan teju villu ar baseinu. Devos savā mazajā desu emigrācijā, iepriekšējā vakarā mamma pat raudāja. No rīta mūs sagaidīja maršruta taksometra parauga busiņš pie Zinātņu akadēmijas ar tādiem pašiem gurķu (karātavu) putniem. Līdzi man bija pusizdzerta viskija pudele, ko vienā apstāšanās vietā piedāvāju bēdubrāļiem nogaršot. Starp pudeli un vienu no līdzbraucējiem izlēca Goliāta stāvs — tā bija viņa sieva. «Kas tad tas?» viņa draudīgi noprasīja. Es atteicu, ka iekšējā dezinfekcija. «Es tev rādīšu iekšējo dezinfekciju!» Izrādījās, brauciena laikā dzert kategoriski nedrīkst. Šāds aizliegums dzima pēc tam, kad kāds no tautiešiem reiz sācis trakot un mēģināja pazust Belovežas gāršā. Pēkšņs nepārvarams iekšējās emigrācijas vilnis bija gandrīz neapturams, ceļabiedri iereibušo bēdzēju bijuši spiesti pat sasiet. Taču tas vēl ilgi nelikās mierā, sakoda autobusa sēdekļus un draudēja ar papēžiem izsist logus. Es neko no minētā nekad neesmu darījis, tālab mierīgi malkoju viskiju, nakts ceļā veroties. Šoferis bija viens, nojaušu, tā ir lētāk. Naktī viņš miga ciet, to varēja cauri savam miega plīvuram just kā mašīnas noskurināšanos, kad tā ik pēc mirkļa iebrauca pretējā joslā. Vienbrīd šoferis neizturēja un pieprasīja pusstundu miega. Pēc tam ielēja sevī trīs kafijas un turpināja braukt.

Ofisā ar mums runāja Baiba, kas bija tā paša šofera meita un starpniece starp proletāriešiem un holandiešiem. Baiba vēlāk tika daudz pieminēta kolēģu monologos kā vergturis un reizē mauka, kas vienbrīd folklorizējās tiktāl, ka neesmu pārliecināts, vai tāda Baiba vispār pastāv. Mēļoja, ka viņa atbraukusi kā parasta strādniece, bet tad apprecējusies ar priekšnieku. Un tagad mūs šķir milzīga plaisa. Vizuāli viņa arī bija pretstats atbraukušajam baram — viņai bija ieveidoti mati, augstpapēžu kurpes un uzlīmēti akrila nagi. Baiba runāja ierasti monotoni, gluži kā zīlēja mūsu raupjo nākotni svešzemē pēc kārtīm. Pirmkārt, mēs nedrīkstam slimot. Ja kāds saslimst, viņu nekavējoties atlaiž. Nedod Dievs, saslimst un saļimst uz kādas dobes, zemeni vai tomātu saplacinot ar savu lempīgo ģibšanu. Otrkārt, līgums, kas alka tikt parakstīts, bija holandiešu mēlē. Bija vienkārši visam jāpiekrīt. Firma nodrošināja dzīvesvietu, speciālus apavus un velosipēdu, ja darbavieta bija prāvu gabalu no mājas — par to visu bija jāmaksā. Uzzinājusi, ka man ir 48. kājas izmērs, Baiba izsvītroja mani no apavu saņēmēju saraksta. Tautieši bija manāmi sapīkuši cerību grāda pazeminināšanās dēļ.

Tikām izmitināti četratā vienā istabā, sākās vides apzināšana zem neziņas karoga. Viens istabas biedrs bija gruzīns vārdā Vano, ikdienā mazrunīgs un iekšēji stabils kā kalns. Otrs bija tautietis vārdā Andris; viņš vēl nesen strādāja krāsu veikalā, un viss viņam bija labi. Mājās viņu gaidīja sieva un bērns, bet zelta teļš nelika mieru. Trešais personāžs bija Nauris, kurš pirms laika nosēdējis pāris gadus Londonas cietumā par kokaīna kontrabandu. Precīzāk, par tās mēģinājumu. Viņam kāds palūdza aizvest paciņu. Un šis, iedomājieties, piekritis. Stāstīja, ka cietumā bija vieda atlases sistēma. Sākumā ieslodzīto novēro, pētot viņa tendences. Pēc tam atlasa un iespundē pie tādiem pašiem rīkļurāvējiem vai pie rāmajiem atkarībā no nosliecēm. Nemaz nebija tik slikti, Nauris apgalvoja. Šo ļaužu kokteili papildināja televizors, kas raidīja krievu kanālus. *Precamies!* šova ainas ar Larisu Guzejevu. Vienubrīd ekrānā pavīdēja pie stikla durvīm klauvējoša pīle, kas pieprasa baltmaizi — tas bija kinematogrāfiski. Putni Holandē vispār jutās kā saimnieki. Rokas stiepiena attālumā tie demonstrēja evolūcijas rezultātā uzkrāto vienaldzību un izstaroja labklājības auru.

Darba devēju attieksme bija haotiska un nelineāra. Tika apsolīts, ka darbs būs, bet kad un kāds tieši, tas bija valsts noslēpums. Māja bija pilna ar pelēkiem ļaudīm, kuru ārējo piederību Austrumeiropai gan nekas nespēja izdzēst, viņi bija vienmuļi un klusi savās ikdienas izpausmēs. Mūs brīdināja, ka visu zogot. Kādu necilvēciski agru rītu mani gaidīja mašīna, kas ved uz darbu, bet piepeši noskaidrojās, ka tā gaida arī Nauri no mūsu istabas. Skrēju viņu modināt, tas lēca no gultas otrā stāva paģirains un «bļaģ» rūkdams. Biju spiests ņemt līdzi klēpjdatoru, ņemot vērā mājas atmosfēru. Atbraucām uz ostu, mums izdalīja kombinezonus, maskas, brilles, ķiveres un ātri paskaidroja, kas jādara. Tas bija milzīgs angārs, kurā atradās nepabeigts kuģis. Mēļoja, ka Spīlberga kuģis. Vispārējā elles dunoņā, ko radīja pret tēraudu dauzīti āmuri, un putekļos mums bija jāķer no stalažām mestas pamatīgas metāla detaļas, kas steigšus bija jānovieto pie iepriekšējām nomestām detaļām, kaudzītē. To vienlaikus darīja vismaz desmit cilvēki, briļļu stikli svīda, detaļas izskatījās līdzīgas cita citai, visi korī nepārtraukti bļāva. Viens lietuvietis no mūsu mājas uzgāza milzīgu stalažas detaļu priekšniekam uz sejas. Uz mirkli visi sastinga, likās, ka vaiga kauls ir lauzts. Bet ne. Dienas izskaņā, kad jau bijām drusku pieraduši pie saviem pienākumiem, abi ar Nauri apēdām manis līdzi paķerto «tušonku» no Latvijas un atzinām, ka nav nemaz tik šaušalīgi neizturami.

Dienas bija muskuļu sāpju un vīriešu kolektīva askētisko attiecību piepildītas. Andris bija apnicīgs savā optimistiskajā muldēšanā. Iepazinos ar kaimiņu vārdā Gvido, kam bija redzami tikai divi zobi žokļa malās, viņš izskatījās pēc vampīra. Gvido bija sakāvies ar citu kaimiņu, jo tas esot dzēris šņabi no viņa pudeles, pakāpeniski atšķaidot to ar ūdeni. Kad pats Gvido beidzot nobrieda šņabja nogaršošanai, agresīva vilšanās nebija novēršama. Lielākā daļa mājas iedzīvotāju smēķēja zāli, rija ripas un šņauca jebkuru šņaucamu substanci, ko sastapa savā ceļā. Mājā iemantoju iesauku «šahids» bārdas dēļ, arī «kapteinis Nemo» — strīpainā krekla dēļ. Atminos savādu un nepārtrauktu ķermeņa trīci. Domājams, ka tas bija saistīts ar bailēm no pārmaiņām.

Viendien, kad neziņa kā duļķes jau sāka no-

Darba devēju attieksme bija haotiska un nelineāra. Tika apsolīts, ka darbs būs, bet kad un kāds tieši, tas bija valsts noslēpums

Mūsu priekšrocība bija garš augums, bijām derīgi darbam gurķu siltumnīcā, kas skaitījās prestižs darbs

gulsnēties un kaimiņi iemalkoja pa stipram vietējam alum, atskrēja aģentūras polis un pēc vairāku dienu pauzes steigšus aizveda uz darbu. Šoreiz darbs sastāvēja no tā, ka bija jāiztukšo podiņi ar zilām puķītēm. Bija jāsatver poda saturs aiz puķītēm gluži kā cilvēks aiz matiem un jārauj ārā ar visu monolīto zemes cilindru. Tas bija jādara ātrāk nekā jebkas, ko biju darījis līdz šim. Puķīšu valdnieks gausi un majestātiski staigāja un novēroja mūsu pūli, bet mūsu vergturis polis lēca apkārt un kliedza: «*Faster! Work faster!*» Lai arī kā mēs centāmies, tempu paātrināt nespējām. Tas izraisīja skaļi izteiktus atlaišanas draudus, pārmetumus, ka citi, redz, var, bet mēs ne. Tikai pēc tam man kļuva skaidrs, ka tie citi vispār var visu. Un nesūdzas, jo tāds ir viņu liktenis. Viens no pelēkajiem tautiešiem, kas brauca līdzi uz puķīšu plantācijām, dzirdot mūsu šausmināšanos par necilvēciskajiem darba apstākļiem, piepeši (jo mēs nemaz nezinājām, ka tautietis) noteica: «Haļava.» Tātad tāda bija haļava. Pēc pāris dienām roku āda no puķīšu ķimikālijām sāka sūrstēt, asiņoja un nedzija. Piedevām mājā uzradās blusas. Plānojām iet uz aptieku, teikt *dog* un mēģinājām izdomāt, kā lai attēlo blusu ar nedzirdīgo žestiem.

Andris stāstīja par senu autoavāriju, kuras laikā viņam virsū uzkrita ledusskapis no citas mašīnas kravas. Puķīšu darbs viņam likās ievērojami par smagu, sūdzējās, ka trīc rokas, sāp mugura. Nauris visu panesa lādējoties, bet darot. Ievērojis biedra pakļāvīgo, pesimistisko dabu, viņš pamazām sāka «aizņemties» no tā naudu. Vano bija kluss un nesūdzējās par dzīvi. Reiz Andris izdomāja salabot podu tualetē, kam gadījusies sūce. Sadabūjis silikona pistoli, viņš ķērās pie lietas. Bet tad izrādījās, ka viņa rokas viscaur klātas ar minēto substanci, savukārt pats viņš sagrauts sēž uz grīdas un uz tām bezspēcīgi noskatās. Es skubināju, lai iet pēc šķīdinātāja, bet viņš tikai sēdēja un noraudzījās. Tas bija nožēlojams skats. Kāda velna pēc viņš vispār devies laimes meklējumos tādā gaļasmašīnā, ja reiz ir tik vārgs?

Tad viss strauji mainījās. Polis mūs ar Vano aizveda uz citu pilsētu, pareizāk sakot, laukiem. Mūsu priekšrocība bija garš augums, bijām derīgi darbam gurķu siltumnīcā, kas skaitījās prestižs darbs. Nauris ar Andri palika divatā blusu mājā. Ar darbiem viņiem veicās mazāk. Atvadoties Andris sacīja, ka tūlīt apraudāšoties. Gurķi bija stabilitātes simbols, no tiem bijās mazāk nekā no tomātiem, to novākšanai bija ikdienas daudzuma norma, gurķiem — ne. Mēs ar gruzīnu sākām dzīvot mājā kopā ar vairākiem poļiem, kas sākotnēji no mums nedaudz baidījās. Mājā nebija interneta. Un to ierīkot izrādījās neiespējami. Visapkārt lielceļi un tīrumi. Mēs pat nezinājām šīs apdzīvotās vietas nosaukumu. Gājām uz labu laimi, atradām lielveikalu. Tur paskaidroja, ka pēc *USB* interneta ierīces jābrauc uz Roterdamu, bet ierīce sanākot dārga. Gultas bija mums par īsu, bet varēja izbāzt kājas pa caurumiem. Gultas veļu mēs nepaņēmām līdzi, domādami, ka jaunajā vietā tā būs pieejama. Veikalos uz produktiem bija uzraksti tikai holandiešu mēlē. Viens polis, gandrīz uz ceļiem stāvēdams, lūdza nopirkt veikalā viņam rīvmaizi, jo tieši devos turp. Savu stundu veltīju produktu apskatei, atradu.

Ja nemaldos, Holandē siltumnīcu platība attiecībā pret valsts platību ir vislielākā pasaulē. Tāpēc arī pa gurķu siltumnīcu bija jāpārvietojas ar velosipēdu, tik gigantiska tā bija. Darbs sākās sešos no rīta, pirms iznirst saule. Kad tā parādīja savu vaigu, gaiss uzkarsa sekundes laikā. Pa ceļam uz darbu ik rītu novēroju zaķi. Mēģināju apspiest sevī vēlmi dzīties tam pakaļ. Biju dzirdējis, ka noķerts zaķis spirinās kā negudrs un var pat apkakāties. Vai nomirt. Iztīrījuši zobus piķa melnā tumsā, pastāvējuši rindā uz tualeti, pasituši padusē sviestmaizi pusdienām, mēs bridām uz siltumnīcu. Jau pēc dažām dienām aso gurķu lapu un saunas apstākļu iespaidā roku āda atgādināja ozola mizu. Bet pie darba ātri varēja pierast. Vajadzēja stumt sev priekšā smagus ratus, kuros jākrauj gurķi. Zaļā dārzeņa gatavību noteica diametrs. Tam bija jābūt tik biezam, cik liels ir caurums, kad rādi žestu *O.K.* Tievāki paraugi pēc tam izkrita cauri speciālām veidnēm un noderēja kompostam, resnāki arī nederēja. Gadījās, ka dažus gurķus nenolasīja dažas dienas, tad tie atgādināja kabačus gaišzaļā krāsā. Nokrituši zemē, tie sašķīda un pārvērtās par peļķi. Sākumā polis mūs nepārtraukti skubināja un draudēja. Lielākā daļa saprata, ka tas ir blefs, bet Vano tādas lietas uztvēra personiski. Reiz viņš nospļāvās polim pie kājām un, cieši skatoties acīs, pietuvojās bīstami tuvu. Tautieši stāstīja leģendas, ka polim kāds bija iesitis. Un bija, par ko. Viņš, piemēram, mēdza izvilināt no dezorientētiem atbraucējiem naudu par pašsaprotamiem pakalpojumiem.

Bet gurķu vagā bija savs skaistums. Tu vismaz paliec pats ar sevi. Tā bija vienīgā vieta, kur šādu greznību varēja piedzīvot kaut uz mirkli. Kaut kur tālāk ir citas vagas, citi ļautiņi, dažādu kalibru un iemaņu, bet tu savā lapotnē uz mirkli vari ļauties pārdomām. Taču reiz smagie rati noskrēja no sliedēm un apgāzās. Paša spēkiem tos atpakaļ dabūt nebija iespējams. Pēc mirkļa, avārijas skaņas pievilināti, no lapotnes kā tropu meža iemītnieki iznira mēmi kolēģi un nolika ratus vietā, mierinot, ka tā katram ir gadījies. Un pazuda no jauna.

Naktī Vano bļāva. Es uztraukumā pajautāju, kas viņam kaiš. Esot sapnī redzējis gurķus. Mēs drīkstējām ik dienu ņemt sev līdzi divus gurķus, par ko kalnu bērns sākotnēji bija stāvā sajūsmā. To ātri vien nomainīja gandrīz paniskas bailes no šī dārzeņa. Un arī gurķi bija tādi sveši, ūdeņaini, bez gurķu smaržas. Jo tie auga nevis zemē, bet putuplasta podiņā, kam pievienota viena caurulīte ar ūdeni, otra ar minerālvielām.

Poļi no kāda latvieša izpelnījās apzīmējumu

Andris sāka klaiņot pa ielām un aizdomāties par pašnāvību, jo palīdzība no debesīm kā nenāca, tā nenāca

«teļapauri». Sirsnīgi, bet kliedzoši tieši. Viendien viņi mūs uzaicināja iedzert, nevarējām atteikties. Bija arī poļi no tuvākās apkārtnes mājām. Viens no sirds apvainojās, ka nepaziņojām par segu trūkumu, atstiepa arī kaut kādus dvieļus ar plikām meičām, necieta ierunas, apdāvināja mūs. Ātri visu izdzērām, poļi metās uz bodi pēc papildinājuma, sievietes metās atrunāt. Tā ir starptautiska valoda. Viena meitene sāka taujāt, kāpēc man ir bārda. Tad mudināja to nodzīt, sēdās klēpī. Bet es tomēr biju precējies, tālab izvairījos. Vano gan centās pierunāt uz intīmu saplūsmi kādu alternatīvu gotiska paskata poļu meiteni, runājot ar viņu par mūziku. Laikam viņš pārāk slikti pārzināja šo jomu, jo gote atteica. No rīta viņš šausmināJās par savu vakardienas reibuma vājību un priecājās, ka nekas nesanāca. Viņam arī bija izredzētā, gruzīns viņai zvanīja, reizēm manā klātbūtnē, un teica savam tēlam nepiedienošas, sentimentālas lietas. Piemēram, ka viņš ilgojas pēc tās pirkstiņiem, ka vēlas katru nomutēt. Taču poļu sirsnībai bija otra puse. Reiz viens izsita virtuvē logu, turklāt mēģināja inscenēt ielaušanās mēģinājumu, kad atžirga no neprāta. Pēc laika konstatējām arī, ka polis dvieļu dāvinātājs bija izdzēris gruzīna odekolonu. No otras puses, priekš kam viņam šai izsūtījumā odekolons.

Vietējā proletāriešu slengā bez Baibas bija vēl biedējošāks vārds — likvidācija. Tas nozīmēja, ka siltumnīcas saturs nobriedis totālai nomaiņai. Sākumā gurķu stādus pie pašas pamatnes nogriež, tie paliek karāties bez ūdens padeves un diennakts laikā izkalst. Tad stādi klēpjiem vien jākrauj ratos milzīgā kaudzē, kas draud sasvērties un sagāzties. Turklāt rati ir ļodzīgi, stādi jāgriež nost augsti paceltām rokām, jāgriež ātri. Poļi gan norādīja, ka rožu likvidācija esot baisākais, kas uz pasaules pastāv, demonstrējot līdz elkoņiem savainotās rokas. Cilvēku pielāgošanās apstākļiem ir apbrīnojama, nudien. Kaimiņu poļiem siltumnīcā pat nebija ūdens. Viņi ik vakaru vārīja sev līdzi tēju termosā un nerīkoja nekādus piketus, lai pieprasītu cilvēciskus darba apstākļus. Odekolonu dzērušais polis bija uzbāzīgs savos centienos komunicēt, ik vakaru nāca pie mums un no pieciem viņam zināmiem vārdiem saliktos teikumos stāstīja dēkas, mainot vārdu secību. Iespējams, viņu vadīja vēlme izdibināt vēl kāda parfīma pudeles atrašanās vietu, jo mūsu alu viņš neskaitāmas reizes zaga, pēc tam apsolot atdot, protams. Te viņš demonstrēja savas meitas fotogrāfijas Polijā, puspajokam draudot, lai mēs ij nedomājam viņai cirst kanti. Sūkstījās, ka sen nav to saticis. Rādīja savu kokgriešanas darbu paraugu attēlus — margas, kāpnes. Brīnos, kā šais biogrāfijas detaļās nefigurēja kādreizējo kolhozu varenība vai vietējās tāllēkšanas sacensībās tīņu gados izcīnītais biķeris. Šie nostāsti un lielīšanās ir sinonīms kamolam kaklā. Šie konkrēti gan vēl jo vairāk tāpēc, ka, jādomā, kādu dienu atkal izdzēris ko nelāgu, polis izlaida garu savā istabelē. Ne vairs meitai tēva, ne ēkām — skaisto margu.

Attiecības ar darba devējiem bija ar sadistisku piegaršu. Ļaudis runāja, ka Baiba kādam personāžam, kas ilgstoši palika bez darba un sūkstījās par naudas izbeigšanos, ieteica ēst zāli. Holandes kontekstā gan nevaru pārliecinoši apgalvot, kādu zāli viņa ir domājusi. Tāpat neveicās arī Andrim. Pāris reižu nosūtījusi viņu uz smagiem darbiem, aģentūra veiksmīgi par viņu aizmirsa. Formāli viņš, protams, pats ir vainīgs, ka netiek galā. Nelīdzēja īsziņas ar žēlabām arīdzan. Nauris bija izvilinājis no viņa visu naudu, ko iztērēja maukās un narkotikās, Andrim zvanīja sieva ar bērnu uz rokām un raudāja. Nezinādams, kur likties, Andris sāka klaiņot pa ielām un aizdomāties par pašnāvību, jo palīdzība no debesīm kā nenāca, tā nenāca. Dārza rūķi, Budas galvas par 50 eiro gabalā sakoptajos dārziņos (jo par dārza nesakopšanu ir piemērojams sods), gluži vai konstruktora mājeles bez aizkariem, kur var ielūkoties labklājīgo ļautiņu vakariņās, ērmotās milzīgās transporta artērijas, tilti, kanāli ar bezbailīgajiem gulbjiem, nebeidzams naudas trūkums, valodas barjera, siltumnīcu pilsētas un vienaldzīgie tulpju lauki — tas viss bija mežonīgi tāls gan no Pētera I Holandes, gan no van Goga, gan no godīga darba un nopelnītās maizes dueta vīzijas. Andris sāka slīgt izmisumā. Mums ar Vano vismaz bija gurķi. Tie likās stabili, tie mūsos iedarbināja nākotnes plānu smēdi. Sakožot zobus, dzīvojot nākotnes sapņos, tur bija iespējams nodzīvot pat kādu laika nogriezni. Bet doma par sievas sapludināšanu ar šo vidi manī izraisīja šermuļus, es skaidri apzinājos, ka tā būtu katastrofa. Tādēļ viņas atbraukšanu prātīgi atcēlu.

Bet arī šī stabilitāte izrādījās iluzora. Rīkodami tikai sev saprotamas rokādes, darba devēji te grasījās mūs izmitināt citur, apsolot citu darbu, te savu lēmumu atcēla, te atkal lika kravāt čemodānus. Vano saaukstējās, es viņam pagatavoju karstvīnu. Nedaudz uzslējies gultā, gruzīns izdzēra glāzi sausu vienā piegājienā. Un es ieraudzīju viņā kalnieti atkal, kurš dzer no raga, tik gleznaini saaudzis ar saviem senčiem viņš tobrīd šķita. Ieraudzīju suluguni sieru zaļganu sūkalu mucā, lavašu, ieraudzīju dunci, melnu apmetni ap platiem pleciem, mazas aitiņas līdzenuma iedzīvotājam neapjaušamā, nemainīgajā plašumā, kur cilvēki nodzīvo pāri simtam gadu. Vienā mierīgā vakarā atskanēja telefona zvans. Aģentūra paziņoja, ka nosūta mūs uz citu siltumnīcu turpat netālu. Parunājuši ar poļiem, konstatējām, ka šāds pavērsiens ir ļoti nevēlams. Ka tur ir vēl sliktāki apstākļi, burtiski *there's no tempo, there's super tempo*. Vairāku mēnešu smaga darba un nestabilitātes novārdzināti, mēs ar Vano tomēr devāmies agri no rīta uz jauno darbavietu. Un sastapām tur savus tautiešus un poļus, kas raudzījās mūsos iekritušām, bezcerīgām acīm. Tā bija zemākā kasta, tiem neko nevar atņemt, tiem nav nekā. Pat gurķi salīdzinājumā ar

Izvēlis savu čemodānu no lidostas, apsēdos uz tā un pīpēju, veroties tumsā ap lidostu. Bezgalīgā tālumā dega pārtikušu un lādzīgu ļaužu māju uguntiņas

šo galeras iekšienes skatu likās pievilcīgi. Proletārieši dzēra savas bezmaksas kafijas, pīpēja un jau bija atmetuši cerības saskatīt saullēktā svētību. Vano palūdza man cigareti, ko viņš nekad nedarīja, nogrozīja galvu, un mēs viens otru sapratām bez vārdiem. Tad pašcieņas, pašvērtības vilnis mūs pēkšņi sasniedza, mēs ieelpojām pilnu krūti, to izgriežot lepni nez kāpēc, un devāmies prom, ne vārda nesacījuši. Saule vēlās pāri siltumnīcu mugurām, negaidīti gandrīz dekoratīvās, gludās pīles kanālos kļuva draudzīgas, tās mūsu lēmumu neapšaubāmi atbalstīja. Žēl, ka tie putni nebija mūsu priekšniecība. Tā savukārt rīkojās pilnīgi pretēji — saņēmām piktu zvanu, paskaidrojām savu pozīciju. Bet pēc dienas mums atzvanīja un paziņoja, ka esam atlaisti. Pats par sevi saprotams, mūsu vainas dēļ, tālab pēdējā alga tiek aģentūrai. Pēdējās dienas ietvaros es piedāvāju Vano aiziet uz siltumnīcu un poļu vergturim nodarīt kādus miesas bojājumus, bet stipri lija, un tas nelieti todien izglāba.

Sarunājuši ar pazīstamu holandieti, ka varam atvest no citas pilsētas suicidālās vīzijās iegrimušu Andri, mēs sākām gatavot placdarmu. Andris kaimiņu poļiem likās svešķermenis, tie sāka savā mēlē kurnēt, kas daļēji bija pašsaprotami, jo arī mēs noteiktā mērā vairs šai armijai nepiederējām. Vano sazvanīja kādu savu attālu biedru, kas strādāja Holandē, sarunāja, ka tas viņu paņems pie sevis. Pēdējās stundās ar gruzīnu mēs piestūķējām kaimiņu poļu kabatās visādas drazas, spuldzītes, pasitām telefonu katalogu zem spilvena, bet Vano vienam zeķē iebēra sauju ar atvilktnē uzietām pogām. Iedomājoties, kādas grimases vientiesīgie poļi taisīs, kad pārradīsies no darba un atradīs mūsu sveicienus, gandrīz aizrijāmies no smiekliem. Bija skaidrs, ka šo pārsteigumu pavadīs poļu lielvārds *kurwa* simt intonācijās. Vano biedrs ļāva izsaukt taksometru no sava telefona, jo pašiem mums nebija adekvātu ierīču tais laikos, kad telefoniem vēl bija pogas un sakaru operatori par katru datu kripatiņu ārzemēs pieprasīja pārdot nieri. Pirms laika es pierakstīju pilsētiņas nosaukumu un operatoram to saucu pa vienam burtam, jo vārds bija vismaz 20 burtus garš. Manā tumsonīgajā interpretācijā izlasīts pilnā burtu sastāvā, tas skanēja labākajā gadījumā kā pirdienu sērija. Dispečers saprata. Vano apskāva mani, atzinīgi konstatējis: «Ne reizi nesadirsāmies!» Bet mūs ar Andri taksometrs aizgādāja līdz Roterdamas lidostai, kas izrādījās ne pārāk tālu esam.

Lidosta bija izteikti neliela, tur bija tikai daži krēsli. Iegādājos sev biļeti uz rītdienas lidmašīnu uz Londonu, bet Andra iespējas atgriezties dzimtenē bija miglainākas. Viņš apsvēra iespēju nakšņot Roterdamā uz soliņa trīs dienas, gaidot savu tuvāko autobusa reisu uz Latviju, kas bija pa kabatai. Naktī temperatūra tuvojās nullei, nebija šaubu, ka mentāli un fiziski novārgušais organisms var to neizturēt. Tika izdomāts par manu pēdējo naudu nopirkt viņam biļeti uz autobusu tajā pašā naktī un aizsūtīt viņu līdz pieturai ar taksometru. Bet kā lai izdrukā biļeti? Beigu beigās, manu ārzemju draugu iejaukšanās rezultātā, tika sarunāta kāda viesnīca, kur izdrukās vienu lapeli, Andris ieradīšoties un paliks līdz savam nakts autobusam turpat dažas stundas. Vislielāko lomu draugu aktivizēšanā nospēlēja mans daiļrunīgais situācijas raksturojums par to, ka Andra bērns raud tēvzemē. Es atdevu visu naudu un aiz pateicības raudošo Andri iestūmu taksometrā. Pēc tam izrādījās, ka viņš ieradās viesnīcā un informācija par biļetes izdrukāšanu vismaz dažas minūtes aizkavējās darbinieku vidū, kā rezultātā viņš stāvēja Roterdamas viesnīcas vestibilā un prātoja, kā gan tas tā varēja sanākt. Kādas citas domas apmeklēja viņa galvu? To es nezinu. Es zinu, kādas apciemoja mani. Izvēlis savu čemodānu no lidostas, apsēdos uz tā un pīpēju, veroties tumsā ap lidostu. Bezgalīgā tālumā dega pārtikušu un lādzīgu ļaužu māju uguntiņas, tur ēda sparģeļus, tur taisīja aitas cepešus, tur neko nezināja par mani. Šo pret mani vienaldzīgo laukumu caurvija drēgnums. Visu pēdējo diennakti Holandē pavadīju sava čemodāna kompānijā, ko nedrīkstēju atstāt, pat kad gāju čurāt. Uz to man nekavējoties norādīja apsardze. Divreiz pasi pārbaudīja policija. Uz pāris krēsliem pavadīju nakti, ietinies jakā un murgos. Andris pa to laiku jau paguva tikt līdz mājām. Tiesa, pēc laika viņu pameta sieva. Es arī izšķīros. Izskanēja ultimāts, ka man kardināli jāmainās, vai arī laulībai pienācis gals. Tas nozīmēja brāzties uz svešzemēm «meklēt sevi», piemēram. Es sapratu, ka pietiek. Atgriezies no prombūtnes, konstatēju, ka daļu manu mantu sieva nobāzusi velns zina kur, bet varavīksnes krāsas džemperi valkā sievasmāte. Viņa piedāvāja man to atdot, bet ko tur vairs. Vano, spriežot pēc visa, pievērsies islāmam. Pat mūsu gurķu saimniecība pēc laika bankrotēja.

Bet toreiz es sagaidīju savu reisu, izdzēris holandiešu alu par pēdējām kapeikām. Divu propelleru lidmašīna pacēlās gaisā, mans blakus sēdošais vīrietis ar biznesmeņa izskatu uzsauca vīna glāzi un tapa runīgs. Stāstīja, ka grib otru bērnu, ka bērni ir īsts laimes avots. Es paostīju savu padusi, paskatījos uz viņa pārticību iemiesojošām brillēm un smaidot nopūtos. Izstāstīju, kāpēc esmu te, viņš bija izbrīnīts. Mēs brāzāmies ar lidaparātu cauri mākoņiem, bet lejā palika tūkstoši poļu, kas nirst dobēs ar neatmazgājamiem nagiem un mikfofonveidīgiem pirkstiem. Un tagad, pēc vairākiem gadiem, kad es redzu veikalā mazas, zilas puķītes podiņos, kas ir pa kabatai ikvienam, es atminos poļu vergturi, ko toreiz izglāba lietus. Atminos cilvēkus, kuru rokas tās puķītes graužkā podagra locītavas. Arī gurķus ar neitrālu uzrakstu «Holande» es uzlūkoju ar smeldzi. No tiem man joprojām ilgi nāk gurķaina atrauga. ▮

Rihards Bargais

Fuck nr. 26

Stāsts

Rihards Bargais (1969) ir latviešu dzejnieks un prozaiķis. Izdevis divus dzejoļu krājumus *Mīļvārdiņi* (2003) un *Labi* (2005), kā arī īsprozas krājumu *Tenkas* (2012) un romānu *Plikie rukši* (2017). Latvijas literatūras ainavā autors zināms kā provokators un satīriķis.

Tā arī nogaidīju no trijiem līdz astoņiem. Sēdēju. Es protu sēdēt. Visu pavasari to vien esmu darījis, kā sēdējis caurām naktīm. Tas nav grūti, tā ir tāda nodarbošanās. Tu vienkārši apsēdies un vienkārši sēdi. Pēc vislabākās sirdsapziņas, savā vislabākajā veidā. Skaties taisni. Apkārt notiek dzīve. Traumpunkts. Visiem kaut kas salauzts — roka, kāja, plecs —, man, paldies Dievam, tikai vidējais pirkstiņš. Kad ienācu, jau pie reģistratūras letes briļļains meitentiņš pateica, labāk negaidiet, būs ilgi, ļoti gara rinda, vismaz piecas stundas. Varbūt tomēr ātrāk, jautāju, man sunītis palika mājā ieslēgts. Nē, piecas. Vienu ārstē piecpa-dsmit minūtes, citu četrdesmit piecas, pa vidam vēl ātrie ieved kādu, tā tik būs. Brauciet rīt, brauciet no rīta. Bet es nevaru braukt no rīta, man no rīta ir jāguļ. Es vispār nevaru tik viegli no mājas iziet, man trīs nedēļas pirms tam jāsaņemas, kāds vēl «no rīta». Piešķīra numuriņu 26, iespraucos vienīgajā brīvajā krēslā un sāku. Pa kreisi arī kaut kas bija, pa labi elsoja tāda kā gaļas izcirtēja no Āgenskalna tirgus, uz pieres skruļļaina, izbalināta švamme kā Nastasjai Kinski filmā *Tesa*, mugurā urīndzeltens virssvārks ar brūnu asinspili pie krūts, viss ir niecība. Laikam paslīdējusi uz kādas speķainas cīpslas pa ceļam pēc kārtējā kautķermeņa. Palaidu skatienu apkārt — nabaga jāņubērni. Tu būsi mans vergs, tev nav izvēles, bet tikai rindas kārtībā. Kāds ārsts gadās, pie tāda iet. Gadās indētājs, iet pie indētāja. Divi ratiņkrēslos, viens izstīdzējis narkomāns sarkanā treniņtērpā, otrs divmetrīgs, muskuļains narkomāns melnā treniņtērpā, mati arī melni. Abiem drebelīgas mātes apkārt lodā. Pretējā stūrī divas krievuškas, skuķenes no mikrorajona, vienai lauzta potīte, otra līdzi. Seksīgie piedzīvojumi. Cietušās nagi, gari un zaļi kā *Aramis* odekolona kastīte, sit pa aifona ekrānu — *Гуси уже полетели*. Otra modusies no kara dārdiem, bet tas tikai lietus aiz loga, lauztās potītes pasaulē. Pēc stundas būs klāt arī cietušās bojfrends, pēc divām — bojfrenda frends un tā tālāk, viss rajons un famīlija. Citā stūrī sieviete biksēs, visa tautiski brūna, mazu sejas ovāliņu, plāna, ruda zēngalviņa. Gluži kā draudzene Usne, tikai 30 gadus vecāka un laika gaitā nomocīta, viena roka pietīta sānam. Pa vidu kaut kāda nelaimīgā. Bet nu tiešām. Virslūpa pārkritusi apakšlūpai, viss pārējais ķermenis sagumis līdzi, nabaga trīcošā apakšlūpa tur visu svaru. Jāņusvētki *naļico*. Varbūt pat vīrs pa papardēm piekāvis, varbūt maukusies pati, sejas krāsa nodod paģiru mokas, dzīve ir bēdu leja. Pārējās vietas aizņem mazāk interesanti eksemplāri, kas atmiņā paliek kā pleķi. Pļek, pļek, pļek, tortes vai, pareizāk sakot, tas, kas palicis pāri no tortēm, kad tajās uz mutes iezvēlušies visu šo dzīves svētku priecīgie vaininieki. Velku no somas savu gaišzilo senslāvu Jauno derību, izlasu divas nodaļas no Jāņa evaņģēlija par Samarijas sievu un «ņem savu gultu un staigā». Izeju uzpīpēt. Atgriežos un telefonā atveru feisbuku, ierakstu palīgā saucienu — varbūt atbrauks kāds draugs narkomāns un atvedīs uzpīpēt rozes. Neviens neatsaucas, tikai meitenes joko un izsaka līdzjūtības. Kā ir, tā ir, ko padarīsi. Viena draudzene raksta, ka man fakucī iemeties tā saucamais gulbja kakls. Mēģinu čatot, bet baterijai ir pensijas gadi, un tā atņirdzas teikuma vidū. Reģistratūras meitenītei atrodas lādētājs, un es atstāju telefonu pie viņas uz galda, pievienotu vadam, čatošu tālāk pēc stundas. Mani izsauc uz rentgenu, kur fočē manu nelaimīgo āķī saliekušos faku «fasā» un «anfasā». Atgriežos uzgaidāmajā telpā, bet mana vieta ir aizņemta. Apsēžos pretējā pusē, starp krievu čiksām un veco Usni. Sēžu. Sēžu un sēžu. Kājas krustām, kājas plati. Kā labāk izskatās — plati vai krustām? Figviņzin. Sēžu. Varētu paklausīties, ko tās čiksas tur runā. Ir tādas būtnes ar zilzaļām šķipsnām frizūrā, kas mīl paslepšus noklausīties blakusgaldiņa sarunās un vēlāk sociālajos tīklos tās iztirzāt, es arī varētu pamēģināt. Tomēr man nesanāk — es klausos, bet ausis neklausās. Tikai kaut kādas vārdu driskas, kas nesavērpjas jēgpilnos teikumos. Jauno derību lasīt nav spēka. Narkomāns melnajā treniņtērpā no ratiem pārvietojies uz krēslu, cilā saģipsēto elkoni, tad piepeši pielec kājās un strauji nāk pāri zālei tieši man virsū. Krievuškas izklibojušas uzpīpēt, viņš nozveļas viņu vietā un izgrūž tādu pūtienu kā valzirgs, kas visu nakti novandījies pa dzelmi un nu beidzot izniris un nolicis slapjo pleznu uz nomelnējuša krasta akmens. Man vispār mati stāvus, jo viņš izskatās pēc terorista. Nez kāpēc vērsos pie Usnes ar teikumu — es arī eju uzpīpēt! — un metos ārā no ēkas. Pīpēju uz lievenēm un gaidu. Sprāgs? Nesprāgs? Žēl tās nabaga Usnes, bet nu labi, ka pats esmu drošībā, dzīvi paliksim mēs ar krievuškām. Gara acīm jau lasu kliedzošus virsrakstus rītdienas avīzēs — «Terorakts traumpunktā!», «Terorists uzspridzina pēdējo Latvijas traumpunktu!» Bet nu kāds tur sprādziens, skaidrs, ka nekāds, nespridzināsies tačū ar mammu pie sāniem. Kad atgriežos, viņš

Apsēžas un sāk bakstīt mobilajā, gan jau kaut ko šausmīgi progresīvu un sociālkritisku

jau sēž atkal vecajā vietā. Pa ceļam esmu iemetis aci spogulī. Izskatos tīri *O.K.* Notievējis, bārda sakopta, tik tāds bāliņš. Tomēr neviens man pastiprinātu uzmanību neizrāda. Nu i labi. Tā tik vēl trūka. Ienāk kaut kāda vecene no tām izglītotajām, gan debesīm tuvu, gan drošības pēc arī zemei. Melni retūza džinsi, melna jaciņa, seja kvadrātā, mati baltā, sieviešu žurnāla galvenā redaktrise, visa piesūcinājusies ar importa krēmiem un dvēselē varbūt pat dzeju. Apsēžas un sāk bakstīt mobilajā, gan jau kaut ko šausmīgi progresīvu un sociālkritisku. Pēc brīža parādās sieviete ģimenes cilvēks, pēc visa spriežot, sena *Jumpravas* fane košās maisveida drēbēs, un dodas pie letes tādā gaitā, it kā viņai kāds kniebtu dibenā. Tagad gan nekniebj, bet vienalga pārvietojas ar viegliem palēcieniem. Respektīvi. Nē, refleksīvi. Viņai saka, ejiet tur, viņa atbild — saprotu! Īstais traumētais ir viņas dēliņš pusaudzis, divreiz apjomīgāks par māti. Salūzis pats zem sava svara. Kurš locekļis tieši, nav ne jausmas, lai uzzinātu, jātaisa kopējais rentgens, jo visi iespējamie locekļi ieauguši taukos. No tiem ārā rēgojas vien divas mazas plaukstiņas, kuras resnis sabāž pulovera kabatās, bladāc vienā no krēsliem un izplūst kā milzu buberts. Sociālkritiskā redaktrise viņam blakus saraujas. Pa horizontāli. Pa vertikāli izstiepjas kā stīga, actiņas uzbēg pašā stīgas galiņā un izmisīgi tveras virtuālajā realitātē, šajā viņa atsakās būt. Es neko, es vienkārši sēžu un skatos. Es redzu cilvēkus, visinteresantākos radījumus zemes virsū. Tos pašus interesantākos, apdauzītos. Tos, kuri neprot iekārtoties un, sitoties pret šīs pasaules stūriem, satraumē savas miesas.

Laiks paskrēja ātri vien. Trīsreiz izgāju uzpīpēt, trīsreiz uzlādējās un izlādējās telefons. Mellais narkomāns tik pūta ik pēc pusstundas savus baiselīgos pūtienus. Sadraudzējos un izrunājos ar brūno, no riteņa kritušo Usni, viņa bija numur 23. Kad durvīs parādījās brīvības cīnītājai Malalai līdzīga bomzenīte, no galvas līdz papēžiem ieviņķelējusies vecrozā segas kuvērī, beidzot pienāca mana rinda. Ārsts kaut kāds pūpēdis ar aizpūderētiem līķa plankumiem. It kā šeit, it kā ne, balstiņa blāva, likās — tūlīt izdzisīs. Mans fāterīts teiktu, ka žīds, un sāktu vecās runas par indēšanu, simt punkti. Šis palūrēja rentgena attēlā, un es palūrēju kopā ar viņu. Visi kauli vietā, nekas lūzis nav. Dzīsla esot pušu. Es jautāju — Šūsiet? — Protams, ka nešūšot. Neesot jau iespējams. Bet man sapampis, saku, un līks. Nekas, viņš saka, pampums noies un pirkstiņš paliks tāds mazliet ielīks. Pat neaptaustīja to manu faku. Lai turot augsti paceltu, augstāk par sirdi. — Vai man ir tā saucamais gulbja kakls? — vēl pajautāju. Noblisinājās vien, laikam nesaprata. Ja es ļoti vēloties, varot pierakstīties pie kaut kāda daktera Jukoņa pēc trīs nedēļām, tas esot speciālists «pa pirkstiem». Septiņi eiro par rentgenu. Arlabvakar. Laipni jūs un laipni mēs, kas gan mums palīdzēt spēs. Rentgena kabinetā izlūdzos, lai man to uzņēmumu vismaz izprintē. Nīgrā rentgenologe izprintēja ar un palika virpuļojot uz grozāmā krēsla ar kapu izteiksmi sejā. Kad gāju ārā, gaiss jau reāli smaržoja pēc asinīm, brīnišķo svaigu asiņu smaku nevar sajaukt ne ar ko, bet pa gaiteni iekšā uz ratiem veda tantiņu visu sarkanā, rokas, kājas un mati pa gaisu, zālē sēdošajiem acīs šausmas, reģistratūras radio — *Ricchi e Poveri* dziesma *Voulez Vous Danser*.

Izgāju ielās. Pretī sāka plūst visādi modernie un glīti ģērbtie. Kaut kādas hipsteres ar taisniem matiem un plānām sejām, izplūkātām uzacīm, gludas un vēsas kā piparmētru vaksācijas, krāsainas tapetes uz jaunās Eiropas sienām. Garlaicība. Laid tik lejā to asi izslieto zodiņu, nav tevī nekā tāda! Tie traumētie bija foršāki, tās urīndzeltenās izcirtējas.

Autobusā šoferis noplēsa 2 eiro par biļeti. Dieva zīmes, piekāst to Rīgu, manas kājas te nebūs, zagļu varza.

Stacijas zooveikalā nopirku savam sunim smirduļus, kompensācijai par vientulībā pavadīto dienu. Traucos mājās. Es gribu redzēt savu suni! Kādu, kas, mani ieraugot, priecīgi smilkst un ielec taisni dvēselē, jestri vicinot baltu asti. Tagad es būšu tavs saimnieks Kapteinis Āķis un viens mans pirksts, tevi glaudot, iespiedīsies spalvā dziļāk par citiem.

Par Dulčes un Bargā žēlsirdības darbiem

I

Pašā gadsimta beigu sākumā, kad zemi jau bija apciemojuši pirmie dzeltenie pokemoni, vienā no tiem romantiskajiem decembriem divi silti draugi — Dulče un Bargais —, celsmīgus korāļus dungodami, nāca no Ziemsvētku pasākuma *Liepājas metalurgā*. Pāris kvartālus tālāk viņus gaidīja pusnakts, un viņi devās tai tieši nagos, uz tuvāko pieturu autoostā, lai ar pēdējo tramvaju brauktu mājās, pie Dulčes uz Klaipēdas rajonu. Autoosta baloja vēsā neonā kā visvientulīgākā operāciju zāle pasaulē, bet pa to, satuntuļojusies lakatos kā sīpols, šurpu turpu skraidelēja spiedzoša sievietīte, pie katras rokas pa čemodānam. Viņa spiedza tik spalgi, ka Bargais, labsirdīgs būdams, piegāja klāt un apjautājās, kas šai par problēmām, bet tā pavērsa pret viņu savu rētaino, no maziem lupatiņiem sašūto seju, samirkšķināja acu punktiņus un ar krunkaino caurumiņu mēģināja ko bilst. Saprast varēja tikai aptuveni — praktiski tikai to, ka viņa Liepājā ieradusies pirmoreiz un nezina, kā tikt līdz kādai tur ielai. Atgriezies pie Dulčes, Bargais izstāstīja par viešņas nelaimi, un abi nolēma viņai palīdzēt, jo bija taču Ziemsvētku laiks. Viņi noķēra taksi, iesēdināja sievietīti, paši ierāpās aizmugurē un devās meklēt mistisko ielu, pa ceļam mēģinot izdibināt ko vairāk, taču netika gudri, kādā mēlē ar viņu runāt, angļu, franču vai krievu — skaņas no sievietītes nāca kā no pīkstošās gumijas mantiņas, kaut kādi signāli, ne vārdi. Palika tomēr pie krievu valodas. Izlobījuši no šiem signāliem kādu nekādu adresi, šķiet, Pionieru ielā, brauca uz turieni. Dulče taktiski apvaicājās, kā tad godāt un no kurienes, uz ko saņēma atspiedzienu — *ja iz očen očen daleka*. Viss. Vārdu noskaidrot neizdevās, abrakadabra kaut kāda, bet, kad taksometra radio ieskanējās Rihards Vāgners, viņa ar zīmēm rādīja, lai pagriež skaļāk, jo *nemci, nemci, super, super*. Nu super, Dulče un Bargais saskatījās.

Aizbrauca uz to Pionieru seši seši seši un apstājās. Sievietīte, izsprāgusi no takša, uzreiz aiztipināja līdz ārdurvīm un sāka spaidīt zvana pogu, šoferis cēla no bagāžnieka ārā viņas milzīgos čemodānus, bet abi mašīnā palikušie caur slapjo stiklu vēroja, kā interesantā situācija kļūst aizvien interesantāka. Pie ārdurvīm bija sākusies kņada. Tajās stāvēja plūderēts vīrs, pār plecu tam snaikstījās pikta sieva, un abi vienotā frontē atteicās svešinieci laist iekšā, tā satraukti vidžināja, un visā visumā izskatījās, ka visi trīs tomēr ir pazīstami, tikai mājas saimniekiem

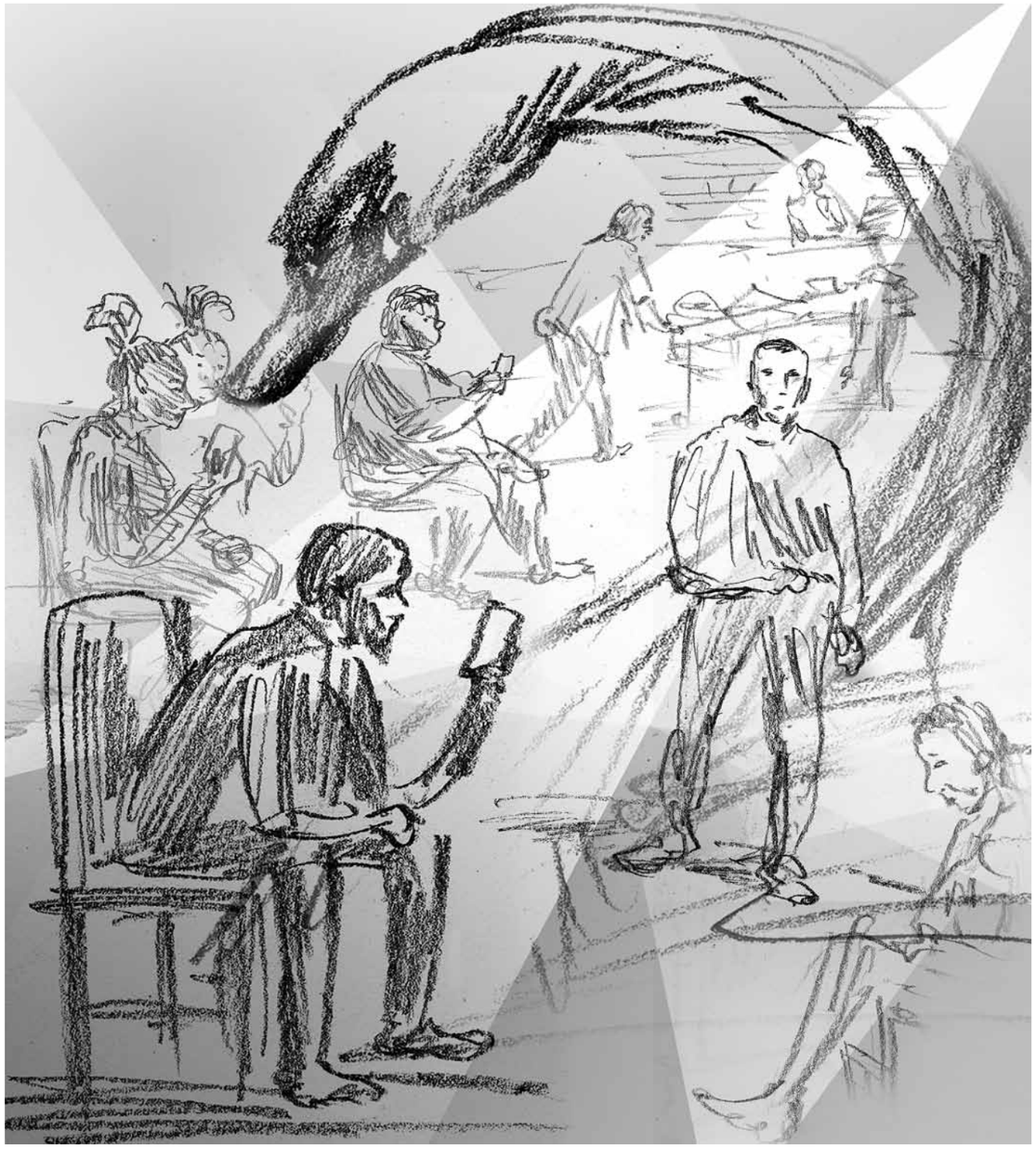

Ilustrācija — Gatis Buravcovs

Bēgles sīpola mizas jau plīvoja pašā deguna galā, un tad — viņa ņēma un izgaisa

nelūgtā viešņa diezko nepatīk. Pēc īsas satrauktas sasauksmes durvis ar blīkšķi aizcirtās, saimnieki iekšpusē bīdīja aizbīdņus, bet sievietītei uz sliekšņa piere durvju actiņas augstumā. Bet bija taču Ziemsvētku laiks, Dulče un Bargais nevarēja tā vienkārši atstāt cilvēku bēdā, krāmēja čemodānus atpakaļ. Atgriezusies taksī, viņa sāka plivināties ar tausteklīšiem un lika saprast, ka šī nav tā adrese. Citu nīgrajam taksistam norādīt nemācēja. Nezinādami, uz kurieni tagad, zēni nosprieda, ka jāved uz vienīgo Liepājas viesnīcu *Līva*. Viesnīcā *Līva* nebija vietu, bet, kad atradās, izrādījās, ka sievietītei nemaz nav pases, tāpēc arī no viesnīcas varianta nekas nesanāca. Bija jau kaut kur ap vieniem pusdiviem, eksotiskā būtne rāpās atpakaļ taksī, un Dulče un Bargais juta, ka viņu žēlsirdības akcija no interesanta piedzīvojuma sāk pārvērsties apgrūtinošā pienākumā. Viņiem gribējās mājās, dievišķās mīlas midziņā. Ko darīt? Sievietīte iekrampējās durvju rokturī, spiedza un atteicās izkāpt, nu un pārējie arī. Šī negribēja, šie nevarēja. Pases nebija. Nebija pases. Skaitītājs tikšķēja ārprātā. Tad Bargais izdomāja, ka jāved uz policiju, lai tā noformē, kur vajag, palīdzības dienests, galu galā. Sievietīte spiedza aizvien skaļāk, šķiet, nevarēja saprast, uz kurieni tiek vesta, Bargais pa zilbēm deklamēja PO-LI-CI-JA, Dulče, to klausoties, panikā.

Pie policijas viņa ar mokām tika izplēsta ārā no takša un aiz elkoņa ievesta iecirknī, kur sāka lauzīt rokas, izrādīt nepaklausību un izslēja garu, tievu pirkstu uz debesīm. Bargais vēlāk stāstīja, ka šis pirksts stiepies augšup kā kāpjoša sveces liesma. Galvenais policists spiedzienu iespaidā kļuva pagalam neadekvāts, skatījās tikai taisni un neizdvesa ne skaņas, pārējie runāja katrs kaut ko savu, bet sievietīte pa to starpu izmantoja momentu un izšmauca ārā pa durvīm. Metās atkal pie taksometra, kur cits policists grasījās pārbaudīt vienu no viņas čemodāniem. Pieskrējusi klāt, viņa kā rāva to policistam no rokām, tā čemodānam vāks vaļā, un viss saturs pa asfaltu grabēdams — vesels kvantums tumšzilu kārbiņu, katra pārsieta ar spīdīgu bantīti. Iekšā nekā, visas tukšas un vieglas kā gaiss. No policijas ēkas jau tuvojās galvenais policists un abi žēlsirdīgie draugi, tāpēc, pametusi savas kārbiņas, sievietīte metās bēgt — prom izgaismotajā ielas tunelī. Abi likuma sargi pakaļ, Dulče un Bargais arī. Skrēja, skrēja, ķēra, ķēra, teju divus kvartālus noskrēja, gandrīz noķēra, bēgles sīpola mizas jau plīvoja pašā deguna galā, un tad — viņa ņēma un izgaisa. Čuš. Nekā. Tukša laternu gaisma vien. Vajātāji kā iemieti. Sāka brīnīties, ko, kas, kāpēc, kur un kādā veidā, staigāja krustām šķērsām un raustīja plecus, katrs pats savā nodabā pārstāstot tikko redzēto, jo ko gan citu, cits caur citu. Bargais vēl paskrēja tālāk un ieskatījās šķērsielā, bet tur tikai kaut kāds pusaudzis un resna tante, ieāķējusies viņam zem rokas, nāca pretī un, ieraugot Bargo, skaļi čukstēja — Mūsējais? — No sievietītes ne miņas. Bet taksometra šoferim maiņa galā, rēķins kā dabas katastrofa, tāpēc — pietiks te brīnīties! — viņš Dulči un Bargo ierāva mašīnā un aizrāva beidzot uz Klaipēdas rajonu.

Abi joprojām bija dīvainu sajūtu varā, un tās galīgi nebija Ziemsvētku sajūtas. Uzkāpa dzīvoklī, devās pie miera, bet miega nevienā acī. Gulēja katrs uz sava lielā izvelkamā krēsla, gaisma jau izslēgta, un tad pēkšņi vēl viena, pēdējā dīvainība — pēc īsas sinhronas miegā laišanās abi tikpat sinhroni palēcās katrs savā guļvietā, katrs sava pusmetra augstumā, it kā viena strāvas trieciena sisti. Abiem gar acīm balts, abi perpendikulā sēdus. Bailīgi. Tā vēl kādu laiciņu sabija sēdus katrs savā krēslā un vēl un vēlreiz pārrunāja vakara gaitā notikušo un kas tas par tādu triecienu tikko. Bargais piecēlās, parakņājās tumsā un nolika galvgalī abiem pa vidu melnbaltu plastmasas krucifiksiņu. Aizmiga, starp krēsliem sadevušies rokās, un, pirms atslēgties, vienojās, ka satiktā visdrīzāk bijusi citplanētiete, jo ko gan citu varēja nozīmēt viņas izskats, spiegšana, izgaišana, Rihards Vāgners un neparastie vārdi — *ja iz očen očen daleka*.

Nākamajā dienā Bargais piezvanīja Dulčem un pastāstīja, ka, braukdams uz darbu, pa tramvaja logu vēlreiz redzējis tālo viešņu, šoreiz pieturā pie universālveikala, un abiem atkal palika tā ļoti, ļoti savādi ap dūšu.

II

Kamēr Dulče ērģelēja pa iekšu, Bargais viņu ārā Svētās Trīsvienības paēnā gaidīja. Staigāja pa celiņu līdz ieejai un atpakaļ, apstājās, sabāza rokas kabatās, savilka plecus uz augšu un paskatījās debesīs, pacēlās pirkstgalos, nokrita atkal uz pilnu pēdu. Liepas plosīja jūnija vējš, pie baznīcas sētas uz trotuāra sēdēja noputējusi meitene pusizjukušās čībās, gadus sešpadsmit veca. Viņas platajā sejā ar zemo pieri bija ierakstīts kaut kas no garīgās atpalicības. Dulče joprojām nenāca, bet Bargo pievilka dzīves pabērni, tāpēc viņš uzsāka sarunu. Meiteni, izrādās, sauca par Antoniju, un viņa bija tikko izlaista no kādas Latgales internātskolas. Liela jau, lai iet strādāt. Aizbraukusi pie vecākiem, bet tie tādās burās, ka padzinuši viņu ar koku un vēl piedraudējuši, lai nemēģina atgriezties. Patvēruma meklējumos atklīdusi līdz Liepājai, divas dienas neēdusi, divas naktis slēpusies pagrabos. Bargā sirds iežēlojās, un viņš sāka meitenei stāstīt par Dieva spēku — ka vajagot tikai lūgt, tad viss vajadzīgais atnākšot pats. Un atnāca noērģelējies Dulče. Abi puiši apspriedās un nolēma Antoniju vismaz vienu vakaru pabarot, izguldināt, gan jau no rīta redzēs, ko tālāk. Sarunāja, ka Bargais ar meiteni dosies uz Tērauda ielu, bet Dulče aši apskries veikalus un sapirksies ēdamo.

Dievs bija klusumā, bet klusuma nebija — kā vēstīja akustika, nu monstrs jandalēja pa koridoru, un tas draudēja pamodināt kaimiņus

Pa ceļam uz mājām Bargais atkal runāja par Dievu, bet Antonija pārsvarā klausījās. Kad visi trīs satikās Bargā dzīvoklītī, bija jau pavēls, tāpēc viņi pēc vakariņām tikai mazlietiņ paklausījās kaseti ar Tezē klostera dziesmām un jau atbīdīja vienu no otras kopā sastumtās gultas. Antoniju ielika vienā gultā pie rietumu sienas, paši saspiedās otrā — pie austrumu. Bargais, drošs paliek drošs, paslēpa savu naudas maku džinsu kabatā, bet džinsus salocīja un pabāza sev zem spilvena.

Tovakar puiši kopējās vakara lūgšanas neskaitīja, izslēdza gaismu un nolēma lūgties katrs pats pie sevis turpat gultā. Mājā bija svešinieks. Dulče pagriezās ar seju pret sienu, Bargais no sākuma apķēra viņu, bet tad tomēr atgriezās atpakaļ pret istabu un Antoniju, kas gulēja viņiem pretī paklāja atstatumā un, pēc visa spriežot, vēl nebija aizmigusi. No tās puses nāca nesaprotams ņemšanās troksnis — grozīšanās būkšķieni, tusnīšana, segas ņurcīšanas švīksti un šmauksti. Tie ik pa brīdim pierima, tad atkal atsākās, un pie katras čabināšanās Bargais saspringa arvien vairāk. Kad beidzot iestājās klusums, sirds arī sāka pukstēt mierīgāk. Taču šis klusums nebija ilgs. — Vai jūs jau guļat? — no Antonijas gultas atskanēja atsvešināts šļupsts. Dulče, pagriezies pret sienu, gulēja mēms pilnīgā līķī, neatbildēja neko. Tāds viņš bija — nekad nevarēja saprast, vai aizmidzis vai vienkārši pacietīgs, nekad pirmais neuzņēmās iniciatīvu, reaģēt šādās situācijās vienmēr nācās tieši Bargajam. — Nē, — juzdamies atbildīgs, tumsai atbildēja Bargais, — bet jāguļ. — Meitene uz to tikai kaut ko nesaprotamu nomurkšķēja, noelsās un vēlreiz nočīkstināja atsperes. Sekoja nākamais klusuma periods, kurā Bargais centīgi miga, bet kas tev deva — pavisam drīz no tumsas atskanēja tas pats jautājums. — Vai jūs jau guļat? — Dulče joprojām gulēja tajā pašā pozā un klusēja kā kaps. — Nē. Bet guli! Ir nakts, — apvaldīti čukstēja Bargais. Viņš nevarēja saprast, kāpēc meitene nemieg ciet. Saspicējis ausis, sāka gaidīt, kad tas pats jautājums atskanēs trešoreiz. Nez kāpēc viņš vairs neuzticējās maldinošajam atbildes klusumam, un viņam bija pilnīga taisnība — Antonijas pusē atsākās tā pati aizdomīgā segu burzīšana, bet, kad Bargais pacēla plakstus, istabas dziļumos pie ielas laternu izgaismotā loga jau vīdēja tumša kontūra. Viņa tātad bija piecēlusies un staigāja. — Tu vienreiz gulēsi vai ne!? — nošņācās Bargais un nolaida uz grīdas basās kājas. — Es nevaru aizmigt, — pārvērstā balsī ņurdēja kontūra. — Mums rīt jāiet uz darbu, mums nav laika šitādām jāņunaktīm. Ir jāizguļas, jāatpūšas, ej gultā un guli! — Bargais ieskandināja lūdzošo noti. — Es nevaru, es te mazlietiņ pasēdēšu! — Liecies un guli, ka tev saka! — Bargais pacēla balsi, tas vairs nebija izturams. Tumšais stāvs pārslīdēja pāri istabai un saplūda ar gultu. Bargais iecēla kājas atpakaļ zem segas, piespieda savu silto dibenu Dulčes nedaudz vēsajam un aizvēra acis. Protams, tikai uz brīdi. Kad viņš tās atkal atvēra, kontūra atkal atradās pie loga un grābājās gar rakstāmgaldu. Kas nu tā vairs par gulēšanu, ja kāds tev šitā visu laiku stāv virs galvas un vēl pārcilā tavas svētbildes. — Ja tu negribi gulēt te, tad ej sēdi virtuvē, bet, ja nebūsi klusa tur, es tevi vispār izmetīšu ārā! Nu cik tad var!? — izlēcis istabas vidū un uzstiepis plecos kreklu, pusplikais Bargais cieši saņēma meiteni aiz rokas un izvilka no istabas. — Lai sēž un attīstās! — plēsdams kreklu atkal nost, viņš šņāca un rosījās atpakaļ migā pie Dulčes, kurš turpināja gulēt pret sienu pilnīgā kapa klusumā. Bargajam tik mīļajā klusumā, kuram pavisam drīz pienāca loģisks gals, jo Antonijai taču nebija miera — tagad trokšņi nāca no virtuves. Viņa tur, dimdinot grīdu, staigāja un murmināja kā apsēsta. Tumsa telpā kļuva murgaina. Bargajam sāka nākt sliktās domas par ļaunajiem gariem. Viņš cietās minūti, cietās divas, minūtes mūžības garumā, četras galu galā, bet, kad grabināšanās nerima arī tad, baltkvēlē zvērodams, iesprāga pie Antonijas, kura tobrīd tieši stāvēja un sita ar karoti pa vienu no dzeramā ūdens spaiņiem, saņēma viņu aiz čupra un izmeta no dzīvokļa. Nobļāvies, lai meklē citu patvērumu, ja neprot uzvesties, viņš no iekšpuses ieslēdzās un jau kuro reizi devās uz gultu pie nāves miegā gulošā Dulčes. Salika rokas uz krūtīm un sāka lūgt Dievu. Gāja grūti, jo sirds dauzījās kā negudra. Dievs bija klusumā, bet klusuma nebija — kā vēstīja akustika, nu monstrs jandalēja pa koridoru, un tas draudēja pamodināt kaimiņus — veco lāga pensionāri un psihiski slimo vecpuisi Jurīti, bet tas savukārt draudēja ar sūdzību namsaimniekam. Grasījās jau Bargais celties uz pēdējo cīņu, kad dzīvokļa ārdurvis satricināja spērienu sērija. Antonija tās no ārpuses drebināja ar papēžiem un skaļi īdēja, lai viņu laiž atpakaļ iekšā. Bargais mērkaķa ātrumā ģērbās, to darot, gara acīm redzēja, kā pārbaidītais Jurītis aiz sienas jau tipina pie sava zaļā, lipīgā telefona, atrāva durvis līdz kājai vaļā un pērkondimdošā balsī paziņoja Antonijai — ja viņa tūlīt pat neaizvāksies no šī nama, viņš zvēr pie visiem svētajiem, ka piezvanīs policijai, un pagrūda viņu uz trepju pusi. Neradījums iecirta lenterī nagus un rūca, ka nekur neies. Bargais ielēca istabas čībās, kurpes šņorēt nebija laika. Aizslēdzis dzīvokli ar visu mirušo Dulči tajā, viņš iespiedza Antonijai sejā, ka iet jau zvanīt, un, lēkādams pāri pakāpieniem, nesās lejā pa trepēm, bet Antonija lēkšoja viņam pakaļ.

Tuvākais taksofons atradās pāris kvartālus tālāk, pie *Liepājas metalurga* caurlaides, un Bargais devās pa taisno uz turieni. Tā bija vasaras nakts — ap pusčetriem —, un tumsu pamazām nomainīja pelēka rīta krēsla. Čības plakšķēja pret pēdām, Bargais rikšoja prom pa ielu, Antonija pa pretējo pusi, slēpjoties Raiņa parka kokos, viņam sekoja un aizlauztā koijota balsī gaudoja — DIEVA NAV! DIEVA NAV! DIEVA NAV! ▮

Andris Kuprišs

Melanholiskā slimība. Īss lēkmes apraksts

Pasāžas

Andris Kuprišs (1982) ir tulkotājs un ortopēdijas tehniķis. Dzīvo Rīgā, strādā Slokā. Raksta tad, kad nevar nerakstīt.

Viss sākas ar rītausmu. Zilā gaisma caur aizkaru spraugu — tas ir lēkmes ievads, sava veida uvertīra. Prāts aizmiglojas, domas top biezas un smagas, līdz beidzot atdalās viena, pati smagākā, kas sekos un nedos miera visu lēkmes laiku. Pati lēkme ilgst vidēji no divdesmit četrām līdz trīsdesmit sešām stundām.

Slimais paliek vienatnē ar šo vienīgo domu, kura neļaus viņam aizmigt ne brīdi. Plaši izplatīti gadījumi, kad komplektā ar šo domu nāk kādas dziesmas vai melodijas fragments, kas nepārtraukti skan galvā kā radiotranslācija, kuru nevar ne izslēgt, ne padarīt klusāku. Svarīgi atzīmēt, ka nespēja aizmigt ir viena no galvenajām lēkmes izpausmēm — lai cik kvēli slimais velētos, lai kā lūgtos dabūt kaut īsu atelpu, slimība to nedos, bet — tieši otrādi — izdarīs visu, lai slimais izdzīvotu katru šī visai apgrūtinošā stāvokļa niansi. Var apgalvot, ka šajā izpaužas visa slimības jēga, varētu pat teikt — tās ētoss.

Vēl viena lēkmes raksturīpašība ir nespēja fiziski palikt vienā vietā. Slimais ir spiests celties no gultas, iet pie loga, pāriet no viena kakta citā, lūgdams Dievu, lai viņš atvieglotu ciešanas. Vēl grūtāk jau tā sarežģītajā situācijā ir cilvēkiem, kuri netic Dievam. Tādiem nav spēka, kuru viņi varētu lūgt. (Jāpiezīmē, ka ir zināmi gadījumi, kad slimais sāk ticēt Dievam tieši šādās situācijās, taču šo apstākļu sīkāks apraksts nav šī darba mērķis.)

Nenodalāma lēkmes sastāvdaļa ir fizisku ciešanu komponente, kas papildina prāta vājumu un, kā likums, sākas četras vai piecas stundas pēc lēkmes iestāšanās, un parasti pavada slimo visa procesa gaitā. Kā mēdz būt daudzās dzīves situācijās, arī šajā gadījumā slimais piedzīvo ievadu, attīstīšanos, kulmināciju, pakāpenisku, taču ilgstošu remisijas periodu un visbeidzot lēkmes noslēgumu, kas, svarīgi atzīmēt, pēc savas būtības nav nekādas beigas, bet gan atkal sākums.

Runājot par fizisko komponenti, pienāk brīdis, kad sākas trīce — pirmās padodas pēdas, tad trīce pāriet uz kājām, līdz beidzot tā pārņem visu ķermeni un prātu, pakāpeniski pieaugdama līdz līmenim, kas visbiežāk arī kalpo par punktu, kurā daudzi slimie sāk ticēt Dievam.

Kā jebkura cita, arī šī bezatbildīgās melanholijas slimība mīl bez žēlastības spēlēties ar slimo; šī slimība ir viltīga un varena. Tas izpaužas tādējādi, ka lēkme var ik pa laikam atlaist slimo; viņam sāk šķist, ka jau kļūst vieglāk, taču tas ir tikai ļauns joks, un jau pēc pāris minūtēm slimība atgriežas daudz spēcīgāk, cenzdamās izārdīt pēdējās pašcieņas un lepnības paliekas, atstādama tikai bailes un pazemojumu. Tas slimībai izdodas katru reizi bez izņēmumiem. Tā piesūcina slimo ar īpaša veida vainas sajūtu, kas turpinās viņu pavadīt līdzīgi citiem simptomiem, turklāt daudz ilgāk, nekā ilgst pati lēkme. Varētu teikt, ka šī sajūta ir tīrs recidīvā stāvokļa nogulsnējums; slimais ir spiests sākt to atšķetināt, atraisīt kā cieši savilktu mezglu, kas savukārt laika ziņā var turpināties no vienas līdz divām nedēļām vai pat vēl ilgāk atkarībā no cilvēka veselības stāvokļa un emocionālā salikuma.

Pēdējā pastaiga pirms sākuma

Beidzot es atcerējos. Tonakt bija pirmās salnas un viss apkārt — zeme, asfalts, koki un žogi — bija pārklāti ar plānu baltu, nevainīgu miltu slāni, un es biju pirmais, kas soļoja pa šo baltumu, vienīgais, kam tika dota iespēja atstāt savu pēdu nospiedumus uz šīs baltās zemes. Es pastaigājos, un apkārt neviena nebija. Tikai dzelzceļa sliedes, tramvaja sliedes, rūpnīcu kailās sienas un koka māju klusās ielas. Man šķita, ka esmu tik laimīgs, viens pats šajā tukšumā. Es atliku mirkli, kad būtu jāiet mājās. Šī nakts pastaiga, šis baltais skaistums iedvesmoja mani grandiozai rīcībai, kurai tā arī nekad nesaņemšos, kā es labi apzinājos, lai arī manas domas bija pavisam miglainas kārtējā manas melanholiskās slimības saasinājuma dēļ, un tomēr biju laimīgs, un šī pastaiga man likās kā pēdējā maltīte pirms nāvessoda, tāpēc nekur nesteidzos un arī nebaidījos, ka aiz tā slavenā nama stūra mani varētu sagaidīt ļaundaris un iedurt man mazu nazīti paribē, sodot par visiem maniem grēkiem ar noilgumu līdz divarpus gadiem, un tad, kad tuvojos stūrim, es biju tam gatavs, taču sākumā apmetu vēl vienu loku apkārt tukšajai dzelzceļa stacijai, skaļi sarunājos

Ilustrācija — Sarmīte Māliņa

ar sevi, atstāstīdams pats sev to, ko tobrīd darīju. Šķiet, runāju latviski, bet drīz vien jau atgriezos pie stūra, kur mani vajadzēja sagaidīt ļaundarim, kuru es pat varētu pazīt pēc sejas, bet aiz stūra neviena nebija, un es sapratu, ka man nav citas izvēles, ir jāiet mājās, jāguļas gultā un jāgaida, kad viss sāksies.

Pirms izrādes

Ja man rastos iespēja nebūt par mani, bet par kādu citu, un satikt nejauši sevi uz ielas, iespējams, pie teātra, kamēr es gaidītu izrādes sākumu un pacietīgi turētos pie divām biļetēm, kas jau pavisam mitras nosvīdušajās plaukstās, jo man strauji sistos sirds un būtu augsts asinsspiediens, tāpēc ka es uztrauktos, vai tas cilvēks, kuram ir paredzēta otra biļete, maz ieradīsies un nevis aizies uz citu teātri ar citu cilvēku, kas nozīmētu, ka vieta man blakus paliktu tukša un aktieri no skatuves ik pa laikam mestu skatienus uz tukšo sēdvietu, un man būtu jāskatās izrāde par diviem skatītājiem, kas ir daudz grūtāks uzdevums, kuram man pietrūktu drosmes un pacietības; ja man rastos iespēja nebūt par mani, bet par kādu citu, tad es pienāktu sev klāt un pateiktu: «Man bail no tevis!» ▮

Viesturs Vecgrāvis

Laikmeta panorāmas tēlotājs

Pērsietis rāda dzīvi un cilvēkus modernā industriālisma rītausmā

Viesturs Vecgrāvis (1948) ir latviešu literatūrzinātnieks, grāmatizdevējs, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes emeritētais profesors.

Sākšu ar to, ka 99% mūsdienu lasītāju Pērsieti nemaz nezina, jo pēdējoreiz plašāks viņa darbu kopojums izdots vēl Staļina laikos 1951. gadā. Tiesa, pirms dažiem mēnešiem klajā nāca gaumīgi veidota grāmata *Muiža pagasta rakstveža skatījumā*.

Šis rakstvedis bija prozists un fabulists Pērsietis, kurš sava īsā mūža (tikai 39 gadi) nogalē astoņus gadus strādāja par Turaidas pagasta skrīveri, kā tolaik šo amatu lielākoties dēvēja. Nupat izdotajā krājumā apkopoti septiņi Pērsieša prozas darbi un daļēji pārpublicētas pagājušā gadsimta 20. gadu beigās rakstītā Alfrēda Gobas apcere par Pērsieša dzīvi un daiļradi un Kārļa Jirgena atmiņu ainas par rakstnieku, kā arī divi speciāli šim izdevumam rakstīti raksti. Tāpēc var teikt, ka Pērsieša literārā devuma (viņa *Kopoti raksti* izdoti pirms Otrā pasaules kara divos apjomīgos sējumos, iepriekš — vēl cara laikos drīz pēc rakstnieka nāves) atgādināšana ir sākusies.

Dažkārt man šķiet nesolīda orientēšanās tikai uz mūsu literatūras augstajām virsotnēm, teiksim, Blaumani, Ezeriņu, Raini, Aspaziju, un rakstnieku lielajām gadskārtām, «aizmirstot» un neievērojot, ka blakus viņiem literatūrā strādājuši arī citi talantīgi un aktīvi sava laikmeta literāro tendenču kopēji un pilnīgotāji — vienīgi viņu devums ir vai nu kvantitatīvi mazāks, vai oriģinalitātes ziņā tie nav paspējuši talantu izkopt. Taču arī šo t. s. fona rakstnieku daiļradē ir pērles, ievērojami un respektējami darbi, kuros patiesi tēlots laikmets.

Tas jāattiecina arī uz Pērsieti, īstajā vārdā Kārli Zemīti, kurš dzimis 1862. gadā Kroņa Iršu pagastā, apmēram 18 km attālumā no Daugavas iztekošās Pērses upes (tāpēc rakstnieks izvēlējies pseidonīmu Pērsietis) krastos uzceltajās Siljāņu mājās, kas faktiski tolaik bija paliels ciems. Kārlim kā vecākajam dēlam bija jāpārņem māju apsaimniekošana, taču zēnam jau 14 gadu vecumā prāts vairāk nesies uz rakstīšanu. Viņš saraksta divas burtnīcas ar «humoristīgiem» dzejoļiem, iesien tās, dod virsrakstus kā īstiem dzejoļu krājumiem un pat min izdevēja vārdu, kādu ebreju Haimu Mauševicu Bauskā. Kad tiek apjausts, ka no Kārlēna zemes kopējs neiznāks, audžutēvs sūta viņu draudzes skolā, kuras laikā skolnieks nosūta Krišjānim Baronam 75 paša savāktas tautas dziesmas.

Kad zūd cerības mācīties Baltijas skolotāju seminārā (Kārlim nav muzikālās dzirdes un labas balss, bet tieši to prasa skolotāja amats), viņa dzīvē sākas tālaika paskolotam cilvēkam raksturīgā darbavietu maiņa — Bērzaunē viņš ir rakstveža palīgs, Ropažu zirgu pastā rakstvedis ekspeditors, Ieriķos «zastavas» rakstvedis, tad dažādos amatos (uzraugs, materiālu pārzinis, kantorists, grāmatvedis, kasieris) pie topošā Rīgas—Pleskavas dzelzceļa Cēsīs, Līgatnē un Siguldā, bet Rīgā četrus gadus ierēdnis apgabala tiesā un prokurora kancelejā, līdz beidzot «noenkurojas» Turaidā par pagasta rakstvedi, kur strādā līdz mūža beigām 1901. gada 15. martā. Pirms tam Rīgā darba darīšanās iebraucis, Pērsietis nakti pārguļ viesu mājā netālu no baku slimnieka, pats saslimst ar bakām un pēc vairāk nekā divu nedēļu vārgšanas nomirst.

Pērsietis pietiekami daudzveidīgi redz dzīvi un cilvēkus to darba attiecībās modernā kapitālisma veidošanās laikā. Un šis kapitāla sākotnējās uzkrāšanās laiks nežēlīgi lauž iepriekšējās patriarhāli kristīgās ļaužu attiecības. Sākas tas, ko padomju ideologi dēvēja par šķirisku noslāņošanos ar visām tai raksturīgajām sekām, bet ko mūsdienu izpratnē dēvējam par jaunajam industriālajam laikmetam raksturīgo cilvēcisko atsvešināšanos, bagāto slāņu (un ne jau tikai bagāto vien) morāles relatīvismu, arvien straujāku pragmatisma ielaušanos cilvēku attiecībās.

Pērsietis, kaut arī pret kristīgo morāli vienaldzīgs, sevī nes iepriekšējā laikmeta cilvēkiem vēl piemītošo tikumisko iejūtību un līdzjūtību. Šajā ziņā viņš nav vienīgais «baltais zvirbulis» tā laika latviešu rakstnieku vidē, kas uztraukti vēro cilvēku tikumisko lejupslīdi. Tāds ir arī Apsīšu Jēkabs, kurš 19. gs. 90. gados ar šausmām un kaunu novēro, kā dzīve urbānajā vidē degradē cilvēku morāli. Tādi ir arī citi gadsimtu mijas reālisti — Augusts Saulietis, Augusts Deglavs, Ernests Birznieks-Upītis, Doku Atis, Sudrabu Edžus un mūsdienās galīgi aizmirstie Pērsieša draugi, arī pagasta skrīveris Ezerietis un M. Liepa, kurš kādam 1901. gadā publicētam stāstam spītīgi devis nosaukumu *Tam labam būs augt*.

Pērsietis nav tik tendenciozs un naivs kā M. Liepa, kurš cer, ka vecā morāle ir atjaunojama, taču viņš nespēj vienaldzīgi noskatīties, kā trūkumu un netaisnības cieš «mazie cilvēki», kā empātijas un līdzjūtības vietā stājas galējs individuālisms un egoisms. Mazo cilvēku likteņi šajā jaunajā saimniecisko attiecību realitātē kļūst par Pērsieša kā rakstnieka galveno intereses objektu. Kādam draugam viņš pat izteicies: «Es latviešiem gribētu būt tāds Čehovs.» Var teikt — gribētu būt mazo, neievēroto, ciešanu un netaisnības pārņemto cilvēku likteņu tēlotājs.

Pērsieša tēloto personāžu loks ir plašs — laucinieki, arī pagasta bagātie un tiesas vīri, kalpi un nabagi; lielrūpnieki un laukstrādnieki, ierēdņi un intelektuāļi, muižas kalpotāji un pat muižnieki, pilsētas strādnieki un viņu ģimenes, veikalu komiji un pārdotavu meitenes. Lasot Pērsieša prozu, šķiet, ka viņš tiecas parādīt panorāmisku sava laika cilvēku ainu, katrā tēlotajā personā īsi un asi izgaismojot viņu būtības kodolu — tas var būt godaprāts un sirdsapziņa, iejūtība un līdzjūtība, taču tikpat labi alkatība un varas kāre, egoisms un augstprātība. Šķiet, pēc tā netiekdamies, Pērsietis ir sociāls rakstnieks, taču ne uzmācīgs un tendenciozi kritizējošs. Lai arī viņa darbu vērtētāji lielākoties uzsvēruši, ka tā literāro darbu būtību veido prāts (un tam noteikti jāpiekrīt, runājot par viņa fabulām), es uzsveru arī Pērsieša jūtīgo sirdi. Šajā ziņā būtiski ir tie viņa personāži, pret kuriem rakstnieks izjūt simpātijas — maiznīcas meitene, pagasta skrīverītis, laukstrādnieks, kas nebaidās aizstāvēt savu taisnību, sīks rentnieciņš, kam ir svarīgi, lai viņa labība tiktu novērtēta atbilstīgi kvalitātei, pagasta nabagi, kuru likteņos rakstnieks saskata lielu netaisnību un nežēlību.

Nezinu, cik daudz mūsdienu lasītāju uzskata par nepieciešamu būt iejūtīgam un līdzjūtīgam. Vēl vairāk — cik lielā mērā līdzjūtību var izjust, lasot par cilvēku, kas dzīvojuši pirms vairāk nekā 100 gadiem, sūrajiem liktensstāstiem. Taču uzskatu, ka mūsdienās ētiski dezorientētajā mentalitātē arī vajadzētu būt dzīviem tiem jēdzieniem, ko aizstāvējis Pērsietis. Arī Raiņa Indulis spītīgi ir teicis: «Man sirds, jo esmu latvis.»

Ceru, ka, lasot *Acīs krītošos burtus*, lasītāji novērtēs gan Pērsieša aso cilvēku un laikmeta redzējumu, gan viņa iejūtīgo sirdi, stāstot par vienu no daudzajiem traģiskajiem gadījumiem modernās lielpilsētas tapšanas gaitā. ▮

Pērsietis Rīgā 1901. gadā. Fotogrāfs Jānis Ozols (1859–1906). Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājums

Pērsietis

Acīs krītoši burti

Stāsts

Smalka ideja

Špilberga & Co lielajā dārgu lietu magazīnā acumirklī nebija nevienas «kundes».

Citā reizē pārdotavas personālam tas būtu tīri patīkami, bet ne šoreiz, kad patlaban piebrauca pats «vecais», t. i., Špīlbergs.

Lielais veikals pastāvēja tik pirmo gadu, tādēļ «vecais» centās ar miesu un dvēseli, lai viņa pasākums nāktu slavā.

Kalpotāji gari labi zināja, ka tādās reizēs, kad veikalā rosība, pircēji nāca un gāja, principāls rādīja laipnu seju. Bet, ja viņš redzēja, ka viss klusu, tad nebija drošs neviens, no veikala vadoņa līdz māceklim, ikviens ātri vien dabūja asu — pat rupju — piezīmi.

Labi, ka kasierene laikā pamanīja pa logu principāla kažoka apkakli un «bakeni». Par to nācās pateicība lielajai lampai, kura ziemā dega augu dienu un neļāva lielajam logam aizsalt, lai tur izstādītie retie «artiķeļi» vilinātu garāmgājējus.

Glītā meitene veikli nobāza nupat uzsākto interesanto Zolā romānu *Madelena Ferā*, padeva ar acīm citiem signālu un sāka rīkoties gar iesmā uzspraustām kases zīmītēm.

Šoreiz tik tiešām ar neliekuļotu laipnību «bodeszeļļi» apsveica reizē ar «veco» ienākušos pircējus: divi kundzes — vienu lielā kažokā, otru ne visai jaunā mētelī — un zēnu, reālskolnieku mundierī.

Tagad atkal bija darbs.

«Man iešāvās prātā smalka ideja, Špīlberga kungs,» veikala vadonis cita starpā piebilda maizes tēvam, lai neatdzistu viņa omulība, ja kundes aizietu varbūt nepirkuši. Veikalnieks paskatījās jaunajā cilvēkā ar puspliko galvu un tādu mazu vaigu bārdiņu kā žīdu peisaki zem ausīm.

«Nu,» viņš teica.

Veikala vadonis izstāstīja īsi un veikli par savu «smalko» ideju.

«Nav nu nekas jauns,» Špīlbergs noņurdēja, no melnās bakenes izkratot kādu slapjumā pārvērtušos sniega pārslu.

Veikala vadonis acumirklī pasteidzās tam talkā ar savu kabatas drānu.

«Nekas, nekas.»

«Pameklējiet, mīļo Špeht, kādu pindzelētāju... tādu palētu, saprotams, šai laikā tiem tēviņiem maz ko grauzt,» pēc dažām citām sarunām principāls piebilda.

«*Schön, schön*,» virskomijs palocījās.

«Tas joks nav gluži slikts, pārdomāju.»

Atvadoties «vecais» tam sniedza kā atzinības zīmi savas mīkstās rokas pirkstu galus, laikam nodomādams, ka taču šis cilvēks, kas veikalā dabū lielāku algu, daudzmaz pārdomā līdzekļus, kas varētu veicināt veikala slavas izplatīšanu.

Smuks grieziens

Bija labi vēlu, kad Fricis Stiebriņš pārnāca savā dzīvoklī, bet mājnieki, atskaitot kādu bērnu, vēl uz guļu netaisījās.

Friča sieva Olga nodarbojās gar galdiņu, izlabojot dažus drēbju gabalus.

Abas piedzīvotājas vecenes rīkojās kaktā gar veļas vannu.

No vannas iztvaikoja garaiņi vai kā migla, un Fricis, no āras ienācis, tikko aiz garaiņiem varēja saredzēt vājo lampas gaismu, pie kuras sēdēja viņa dzīvesbiedre, patlaban nodomādama, cik slikti, ka taisni tai mēnesī priekš Ziemassvētkiem viņas vīrs, krāsotājs, palicis slimības dēļ vagonu fabrikā bez darba.

«Plāni Ziemassvētki,» taisni tās bija jaunās sieviņas domas, kad Fricis visā savā augumā un paīsajos vatētos svārkos stāvēja viņas priekšā.

«Labvakar, sievel!»

«Labvakar, labvakar!» sieviņa rāmi atņēma.

Fricis paņēma paveco krēslu, uz kura atradās sievas lakats, to nolicis gultā, nosēdās sievai blakus.

«Sievel!» viņs teica, apņēmis tai ar salto roku.

«Ai, cik salta roka!»

Sieva noskurinājās.

«Sievel,» viņš turpināja, laipni smaidīdams, «tu teiksi, ka es drusku ievilcies.»

«Tā jau jāsaka, mēle liekas tāda pastīva.»

Augsti gaisā pa milzīgā nama brandmūri ķepuroja divi cilvēki īsos svārkos, virvēs turēdamies, slaucīja sarmu no mūra un zīmēja milzīgus melnus burtus

Sieva sēri smaidīja.

«Kuš, kuš, kuš, nesāc tik bārties; jo tu no visas lietas nekā nezini...»

«Tik nu zinu, ka tu būsi kur saticies ar labiem draugiem.»

«Nu, nu — uz to pusi ir.»

Viņš laimīgi smaidīja. Arī sieviņa pasmaidīja puslīdz sirsnīgi.

«Sieviņ, kur Rūdiņš, vai guļ? Ak tu, mans mazais cibulītis!»

Viņš virzījās bērnu skūpstīt.

«Lai nu paliek, Frici, lai nu bērns guļ.»

«Tev taisnība, sieviņ, lai guļ, lai guļ — mans mazais cibulītis... Es viņam atnesu ko nebūt...»

Fricis izvilka no kabatas kliņģerus.

«Un tev arī atnesu aknu desas.»

«Nevajadzēja nemaz.»

«Kuš, kuš, kuš, sieviņ, tu nemaz nezini. Tas viss uz labām šeftēm. Smuks grieziens... svētki rokā... nesaki, sievel, ne četri.»

Viņš sāka izģērbties.

«Neņem, sieviņ, ļaunā, maz dzēru, tīri maz: trīsi un četri šņabīši un divas vai trīs pudeles alus; tik viss tepat pie Cimermaņa... ar Špīlberga lielās magazīnas puisi... tu zini, tepat uz Vladimira ielas.»

«Tās jaunās?»

«Jā, jā, jaunās, viņš jau man iegādāja svētku šefti... Draugi reizēm der... Vai nu, sieviņ, citādi es dzertu... Bet šeftes citādi neiet... Vai es tur vainīgs...»

Vēlreiz saldi pasmējies, viņš likās dēlam blakus.

«Rītā, Olgiņ, visu izstāstīšu...»

Olga palika vēl strādājam, uzkožot Friča atnesto zakusku un domājot, ka — paldies Dievam — Fricim gadījies darbs — tā jutās tik omulīga, tik labi tai bija ap sirdi, ka vai pavisam neatcerējās kad. Jaukas atmiņas tad sāka lidot pa galvu un sirdi.

Frici viņa nebija ilgi, ilgi redzējusi tik omulīgu. Tas bija gandrīz tāds kā četri gadi atpakaļ, kad viņi pirmo reizi iepazinās kādā *Ziedoņa* biedrības izbraucienā zaļumos.

Mīlīgām acīm viņa palūkojās abos gulētājos — tēvā un dēlā, un domas viņai iešāvās galvā, kas vissteidzamāk būtu pērkams.

«Fricim kāds «bužuruncis» (silts krekls),» viņa domāja, «dzijas cimdiem un puikiņam cepurīte, tāda palēta... Man pašai — redzēs, kā nu tā nauda iznāks.»

Gulētāji ieņurdējās.

«Es nu jau spriežu,» viņa domāja tālāk, «bet viss vēl Dieva rokā.»

Salti drebuļi tai pārgāja pa kauliem.

«Te pie loga tāds pavēss,» viņa gribēja teikt veļas mazgātājām, bet tās taisni to brīdi bija izgājušas laikam blakus dzīvoklītī, tādēļ kaktā redzēja tik miglu, kas sacēlusies no nesen uzlieta karsta ūdens garaiņiem...

Acīs krītoši burti

Salst, ka sprakšķ vien, kā jau decembra rītā. Ļaudis tek pa ielām ātri un sarāvušies savos biezajos kažokos un mēteļos. Pat pāris laucinieku, kas soļo pa Vladimira ielu, šad un tad pieķer cimdainās rokas pie ausīm, pie deguna.

«Kā tā Rīga pieņemas augumā,» viens no tiem sāka runāt, «cik sen, ka es savas acis atplētis, tomēr labi atminu, ka pa visu šito ielu bija tik tādas nelielas mājiņas, — tad sāka redzēt jau lielākas, lūk, vai šitādas divtāžīgas, bet paraug tagad, kāda tur tā viena paceļas kā pils pār citām, un aiz tās tādas vien ir, kaut arī agrāk tur bija kails.»

«Ko tā nauda visu neizdara.»

Un tiešām liela ēka «kā pils» pacēlās pār citām un saredzama vai pusversti tālu, sevišķi tādēļ, ka viņai līdzās vienstāva koka nams. Šā milzīgā četrstāvu nama nobalsinātā gala siena (brandmūris) izskatās kā kāds priekškars, aiz kura pilsēta sagatavojas uz nākotnes lugām vai visvairāk — pēc izstiepta milzīga palaga, ar kuru šās sīkās ēciņas kāds burvja spēks grib noslaucīt vienu pēc otras...

«Paskat, paskat, vārdain, kā rīkojas cilvēki un tādā laikā!» pirmais laucinieks ierunājās un atkal pieķēra pie deguna.

«Kur?»

«Tur, tās augstās mājas galā.»

«Vai viņi traki — tad ta nags...»

«Es tur nekāptu ne par piecdesmit rubļu.»

«Es ne par simtu — šitādā laikā — ne par kādu naudu ne...»

«Bet ko tu pilsētniekus raudzīsi.»

«Jā, vai redzēji vakar pie Bujāniem, kur šitādā pašā laikā cauru nakti — pie uguns gaismas būvēja šķūņus.»

«Vai viņi traki?»

«Tur tik vajag aknu.»

Vīri nebrīnījās gluži bez iemesla. Laiks sala, ka spraukšķēja vien.

Augsti gaisā pa milzīgā nama brandmūri ķepuroja divi cilvēki īsos svārkos, virvēs turēdamies, slaucīja sarmu no mūra un zīmēja milzīgus melnus burtus.

Cik varēja saredzēt, tad zīmētājiem nebija ne cimdu rokās.

«Špīlberg & Co» stāvēja jau melns uz balta. Liela gara «perša» vēl bija tik darbā.

Šos milzīgos burtus varēja salasīt vai pa pusversti.

Varena reklāma!

Tā bija virskomija Špehta «smalkā ideja».

Tas bija krāsotāja Friča Stiebriņa «smukais grieziens» uz svētkiem...

Laucinieki, pārbraukuši mājās, starp citiem Rīgas brīnumiem nepiemirsa nostāstīt par milzīgiem burtiem.

Viņi gadījās no Stiebriņu dzimtas, bija Stiebriņu brāļa Jēkaba kaimiņi un tādēļ arī tiem nostāstīja par šo šausmīgo burtu rakstīšanu.

Receptes un noteikumi dažādi. Viens ieteic vannas, otrs — liedz. Viens saka: tīfs, otrs — plaušu karsonis

«Priekš Rīgas — tas nekas jauns,» noņurdēja Jēkabs Stiebriņš un vairāk neinteresējās, kā jau par lietu, kur nav daļas, bet sāka izklausīt par cenām, jo drīzumā taisījās arī viņš uz Rīgu.

Cilvēks paliek cilvēks jeb — Dieva rokā

Bija pati Ziemassvētku nedēļa, laiks daudzmaz pielaidies.

«Vezums izpārdots, kā gāja — gāja... tā jau cenas svaidās,» Jēkabs Stiebriņš nodomāja, iedams uz brāļa dzīvokli. Sviesta spainītis tam bija padusē.

«To Fricim,» tā māte bija nolēmusi, «uz svētkiem — viņiem tur uz akmeņiem jau nekas neaug. Viņš jau agrāk tāpat man šo to sūtīja... Tagad gan tāds palepns, laikam tam labi iet.»

Ejot Jēkabs pārdomāja, kā atvainoties, kāpēc tūliņ, kā iebraucis, nav piegājis, — ko visu pārrunāt, lai ko nepiemirstu.

«Fricis būs no darba mājās,» viņš domāja, «nezinot pārsteigšu, būs lielāks prieks.»

Pie brāļa durvīm tam mazliet uznāca tā kā bailes, gar sirdi nolidoja tādas jūtas, kā reizēm pie kungiem ejot. Tad ātri viņš atrāva durvis.

Dzīvoklī ienācis, Jēkabs apstulba... Gultā viņš ieraudzīja tādu kā mironi. Friča ģīmis un rokas bija tik dzeltenas kā kādai vasku figūrai muzejā. Acis tik dziļi iekritušas, ka, tās vien ieraugot, Jēkabam pārplūda acis.

Tikko dzirdami vājinieks elpoja.

Pēc brītiņa viņš stiprāk iekrācās un drusku iepleta stīvās acis.

«Vai tu šito pazīsti?» Olga viņu bilda.

«Pa — pa — — Jē — — ab — s,» mēle neklausīja, «brālis...»

Pēdējais vārds viņam izspruka diezgan skaidri. Viņš tā kā pasmaidīja, bet smaids tūliņ izdzisa.

«Labrīt, brālīt,» Jēkabs sniedza roku. Slimais tā kā gribēja sniegt arī savu roku, bet tā nekustējās.

Kādu minūti Fricis paraudzījās viņā.

«Mā-mā...» viņš plātīja stīvo muti, laikam gribēdams teikt «māte», bet nespēja.

Viņa iekritušās acis aizmiedzās.

Olga sāka briesmīgi šņukstēt.

«Es gribu viņu pamīļot,» dēlēns spiedās pie gultas.

«Lai paliek, bērniņ,» Jēkabs to mierināja ar stīvu mēli.

«Man gribas ar papiņu patrakot,» puisēniņš atkārtoja.

«Esi rātns.»

Rūdiņš iekoda pirkstus zobos un skumji raudzījās gulētājā.

«Es tā vien domāju, ka ar šito pašu viņš aizies,» kāda piedzīvotāja čukstēja Jēkabam.

Jēkabs, kā prātīgs cilvēks, redzēja, ka te nav neviena ar skaidru galvu, tādēļ tūliņ sāka klaust, kā stāv ar ārstiem.

Šis žīdu dakteris no otras ielas bijis gan vai trīs reizes, solījis pienākt šodien arī, bet neesot bijis. Lampiņas gaisma plivinājās kā uz dzišanu.

Jēkabs steidzās uzmeklēt ārstu.

Ārā laiks bija smuki pielaidies. Ormaņi un «lihači» skrēja, ka vai aizdegas. Zvani skanēja, viss gāja kā pa kāzām. Jēkabam tas grieza sirdī kā ar nazi.

Ieejot pie žīdu daktera, viņs jutās kā šķirts no trakulīgās pasaules. Te viņam uznāca tādas jūtas kā viņas pasaules priekšnamā. Divi prāvas istabas sēdēja pilnas ar abu dzimumu personām, no vienkārša strādnieka pat līdz lepnai kundzei. Visu ģīmji ir drūmi. Visi tik klusi.

Plecīga kalpone izskaidroja, ka daktera lielkungs jau labi sen aizvests pie kāda ļoti grūta slimnieka, bet varot katru acumirkli ierasties.

Otrā vai trešā istabā plinkšķināja kāds daktera bērns uz klavierēm. Šās nenoteiktās skaņas izklausījās Jēkabam ausīs kā varbūt slīcējam — turoties pie salma sprunguļa — daudzinātās nāru dziesmas...

Viņš manīja, ka viņa rinda tālu, iekam tas varētu kāju spert brīnumu dīķī. Viņš steidzās uz ielas un gāja iekšā, kur vien tik zināja kādu ārstu.

Vienam vēl vairāk slimnieku priekšistabā, otra nav mājā, trešam — runas stundas sākas tikai pēc divām stundām.

Uz ielas skan zvani. Logos spīd ugunis. Pārdotavu logos spīd un laistās visvisādi «artiķeļi». Jēkabam jāsargās, lai nesabruktu.

Jēkabs nav nekāds jūtelīgais cilvēks, bet tam tomēr izliekas, ka visa pasaule zaudējusi prātu. Cilvēkam — mīļam un labam cilvēkam — centīgam un derīgam sadzīves loceklim patlaban dziest dzīvības svecīte. Bet viņi trako kā uz nelabo...

Viņam ienāk prātā, ka te nometies kāds jauns ārsts no pašu draudzes, kā zēnu Jēkabs viņu pazinis. Tādēļ turp.

«Lāgā neizskatās,» ārsts saka, «ka jaucas cita ārsta darīšanās, izliekas, ka viņu gribētu kontrolēt.»

Tas beigās nāk arī līdz.

«Kas īsti viņam vainas,» Jēkabs grib zināt.

«Plaušu karsonis, laikam no saaukstēšanās.»

«Otrs ārsts teica, ka esot tīfs,» Olga piebilst.

Ārsts visu izklauš un vēlreiz slimnieku pārmeklē.

«Varbūt un — visdrīzāk — abi,» ārsts pakrata galvu.

Jēkabs ārstu pavada un grib zināt, vai ir cerība vai nav nemaz.

«Dieva rokās,» ārsts pakrata galvu, «sirds darbība gan vēl vidēja.»

Jēkabs meklē un ved vēl vienu un otru ārstu.

Receptes un noteikumi dažādi. Viens ieteic vannas, otrs — liedz. Viens saka: tīfs, otrs — plaušu karsonis. Viens uzstāj, lai ved slimo uz slimnīcu. Otrs atrod par iespējamu mājā ārstēt.

Nevajagot pat bēdās cilvēkam zaudēt galvu

Gaiss smacējošs, noprot arī Jēkabs. Olga vaimanā kā jukusi, ja Frici aizved no viņas rokām.

Pēdīgi viens ārsts ieteic nakti likt pudeles ar karstu ūdeni pie kājām, ja tās rādoties atdzisušas. Tas ieteic, ka cerību nevajagot zaudēt, un izraksta recepti, pret kuru atnes pulverus ļoti glītā kastītē, virsū ļoti skaisti rutkiņi, tik glīti, tik sārti, tikai drusciņ, drusciņ gar malām vēl balti.

«Šitās zāles līdzēšot,» pasmaidījis aptieķnieka palīgs, atnesējs, stāsta un paskaidro, ka prasīts, vai slimnieks vecs vai jauns.

«Tās esot ļoti labas...»

Ledus pūslī uz slimā galvas kūst kā pret krāsni.

Slimnieks tiešām tā kā atspirgst, acis atplētis, viņš paskatās visapkārt.

«Vai tu — vēl — te?» diezgan skaidri viņš bildina brāli, «labi.»

Ar roku viņš taisās tā kā mazajam Rūdiņam aiztikt galvu. Sieva pieglaužas; viņš to tā kā apņem... Jēkabam paliek pavisam viegli ap sirdi.

Viņš iedomājas, ka nu reiz par pāra dienām laiks aiztecēt uz mājvietu apskatīt, ko sarkanais dara; lopiņš taču ir dzīvs.

Mājvietā Jēkabs apsēžas, atspiežas uz rokas un pārdomā, ko mājnieki spriež, ka viņa nejūt un nejūt mājā... Domā, paldies Dievam, ka Fricis metas tā kā labāks... Viņš stiprs cilvēks, vai nu pirmoreiz sasaldējies kā tur pie krāsošanas.

Gulējis Jēkabs nav par lāgu trešu nakti, bet miegs nenāk... Ko tādās reizēs cilvēks nespēj visu panest...

Jēkaba galva zaudē līdzsvaru: tas pamostas, jo bija aizsnaudies!... Cilvēks paliek cilvēks. Viņš sapņojis, ka ar Frici darbojas, lika tam pie kājām pudeles... Fricis vilka kājas nost... «nevajaga,» Fricis muldēja.

Jāsteidzas apraudzīt. Jēkabam tā pavisam viegli ap sirdi...

Patlaban, kā viņš ver durvis, redz, ka istabā sanākuši cilvēki arī no citiem dzīvokļiem un sāk dziedāt...

Nevajaga, nevajaga Fricim vairs ne siltu pudeļu, ne cita kā... «Un es nevarēju būt ar tevi ne tik ilgi nomodā,» Jēkabs nopūtās, «man nebija lemts palīdzēt viņa acis uz mūžību aizmiegt.»

Jēkabs nebija tas cilvēks, kas mīl raudāt, tomēr viņš juta, it kā viņa rīkle kad būtu aizžņaugta, ka nevarētu ne elpot; mazās dzīsliņas acu tuvumā likās kā tvaika vai tīra uguns pildītas un taisījās vai pušu sprāgt. Tikai kad no abu acu ārējiem kaktiņiem sāka asaras aumaļot, metās ap acīm un galvā tā kā vieglāk, bet sirds ieviļņojās vēl vairāk...

Raibas atskaņas

Nevajagot pat bēdās cilvēkam zaudēt galvu.

Tā pašā svētku sestdienā Olgu māca citas sievietes. Vajagot aiziet pie tā bodes kunga, pie kura strādādams Fricis saaukstējies, varbūt ko nebūt atmetot... Nabaga cilvēkam viss labs... Kas tas priekš bagātnieka?

Olgai gan bija tā kā grūti ap sirdi, pavisam negribējās iet.

«Cik tu muļķe,» mazgātāja tai uzsauca. Uzvilkusies biezāk un apņēmusies ar lielo lakatu, ko Fricis taisni pirms diviem gadiem dāvāja uz svētkiem, lēni Olga soļoja uz Špīlberga & Co magazīnu.

Magazīnā valdīja lielākā rosība. Kungi un kundzes pirka daudz un dažādas dārgas lietas, lepnas lampas, ļoti glīti izstrādātas vāzes, ko kurš.

Veikala vadonis tecēja vienus teciņus, un pats «vecais» piepalīdzēja apkalpot cienīgākos pircējus.

«Smalka ideja jums iešāvusies, Špīlberga kungs, prātā,» kāds brangs kungs piezīmēja. «Tā ir varena reklāma... Veikalniekam jāprot viss ievērot un izlietot.»

«Tā nejauši nācu uz tām domām,» Špīlbergs padevīgi atteica, «ļoti pateicos par apmeklējumu.»

Špehtam, to dzirdot, metās omulīgi ap dūšu, ausa cerības uz labām svētku dāvanām.

Olga stāvēja durvju tuvumā aiz citiem un šo sarunu nedzirdēja.

«Runāt — nerunāt, runāt — nerunāt...» Tā viņai jaucās pa galvu. Tai brīdī, kad Špīlbergs sarunājās ar to kungu, Olgas sirdī mudināja viņa omulīgie vaibsti cerību. Bet tad viņš uzmeta pētoši acis viņai un tad kādam komijam, kas gandrīz kādu dārgu puķu vāzi saplēsa... Viņai zuda visa cerība...

«Tā būtu ubagošana,» viņa nodomāja un vilkās lēni pa durvīm, skaidrībā netikusi, vai Špīlbergs ko dotu vai ne. Grūti to izzināt arī mums.

Zvani skanēja, pa ielu brauca ormaņi un «lihači», steigdamies kā uz kāzām.

Milzu burti uz baltā brandmūra rēgojās kā spoki. Tos varēja pat pa tumsu saredzēt.

Tas, kas viņus tur zīmēja, gulēja vienkāršā šķirstā...

Olgai, ar smagu, smagu sirdi mājup ejot, ceļā vairākkārt mēģināja piesieties kāds iedzēries cilvēks Friča gados, paplāni ģērbies. Viņš varēja būt amatnieks vai strādnieks.

* * *

Šos milzu burtus redzot, gan neviens cilvēks nebūs tik daudz kā es domājis par viņu zīmētāja likteni...

Bet man žēl Friča, žēl Olgas ar mazo Rūdiņu, žēl Jēkaba ar veco māti un žēl laika, ko izlietoju, stāstīdams par šiem acīs krītošajiem milzu burtiem, jo kam šos laikos tāds garlaicīgs nostāsts lai interesē!... ▮

1898. gads

Madiss Keivs

Muša, Stuttgart 1885

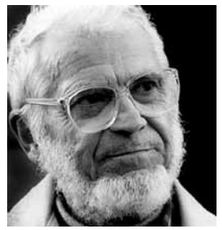

Madiss Keivs (*Madis Kõiv*, 1929—2014) bija igauņu rakstnieks, fiziķis un filozofs, kurš savos tekstos — galvenokārt prozā un dramaturģijā — visvairāk reflektējis par atmiņu un tās relativitāti (sešas biogrāfiska rakstura prozas grāmatas vieno nosaukums *Studia Memoriae*). Ārkārtīgi spilgts, neordinārs sava ceļa gājējs, daudzrakstītājs, kritikas (bieži) augstu novērtēts, lasītāju reti saprasts, maz tulkots, kā jau tas bieži notiek ar ekscentriskiem īpatņiem. Viņa lugām laikam bijis vislaimīgākais liktenis, tās iestudēt mēģinājuši diezgan daudzi (arī Ādolfs Šapiro) un bieži, taču visveiksmīgāk Keivu interpretēt izdevies režisoram Prītam Pedajasam (*Priit Pedajas*). No Keiva vairāk nekā 20 lugām daudzās apspēlēti biogrāfiski motīvi, bet citām fonā ir Eiropas kultūras vēsture (piemēram, *Sastapšanās,* kas pirmo reizi iestudēta 1991. gadā, ir Spinozas un Leibnica filozofisks disputs, savukārt *Filozofa dienā* (pirmiestudējums 1994. gadā) tiekas Kants, Fihte, Leibnics un Heidegers).
Cik man zināms (un kā apliecina arī LNB katalogs un *Periodika.lv*), latviski Madisa Keiva darbi līdz šim tulkoti nav. Abi šai publikācijai — iespējai mazliet iepazīties ar Keiva rokrakstu — izmantotie teksti ir no 2013. gadā iznākušās grāmatas *Noveles*, kur apkopota laikā no 1966. līdz 2012. gadam sarakstīta īsproza.

Maima Grīnberga

Pausanija IX grāmata: šķiru lapu un redzu, starp lapām muša, beigta, protams, pat sakaltusi, spārni izplesti — kā grāmatā kaltēties ielikta puķe, atmiņas no kādas vasaras. Tomēr tik nepatīkami un negaidīti šeit starp Pausanija devītās grāmatas lapām atrast mušu, sakaltušu un pielipušu pie papīra. Šī taču nav viņas īstā vieta, tas ir pavisam neiederīgi, pat gluži pretīgi, derdzīgi. Bet kāpēc gan? Lappusē, pie kuras muša pielipusi, taču tiek runāts par vārnām. Ja jau vārna, tad kāpēc ne muša, gan citā kodā, nevis vārds, bet pati muša, taču tāpat mirusi, nedzīva, pat sakaltusi un pielipusi — muša, kura reiz sēdējusi uz šīm lapām, uz burtiem, kas kopā izveido vārdu «vārnas» (bet, lai to noskaidrotu, rodas dažas komplikācijas), sēdējusi un ar pakaļkājām kasījusi baltplēvainos spārnus, varbūt galvu, kas galvenokārt sastāv tikai no divām acīm, pēc tam grāmata varbūt piepeši aizkritusi ciet, muša palikusi iekšā un sakaltusi (starp citu, nav pareizs šis pieņēmums).

Tajās lappusēs, starp kurām muša kalst, platajieši ozolu birzī netālu no pilsētas karina koku zaros gaļas gabaliņus un paliek gaidām, kad ieradīsies putni, bet ne jau tie viņiem rūp, tie pirmie, varbūt sīļi, nē, tikai vārnas, tikai tās viņi ņem vērā, gaida pirmo ķērkātāju, kas ieradīsies, pakamps nagos gaļas gabalu un uzlidos to apēst — kāda ozola galā, šī paša vai cita, to viņi gaida, šo vārnu, pirmo kampēju un gaļas gabala aiznesēju, gaida un uzmana, atzīmē ozolu, kura galā vārna apēdusi savu guvumu, ierodas ar cirvjiem un atzīmē koku, nocērt ozolu un darina no tā elkdievu.

Elkdieva ozols, taču tagad tā galā nevis vārna, bet muša, sakaltusi, spārni izplesti, kas zina, kādu guvumu te ēdusi vai sūkusi, ar sava sakaltušā ķermeņa plēvi aizsedz pusotra vārda, vienu šajā un otru (pusīti) zemākajā rindā, tieši tur, kur tiek cirsts ozols, lai dzimtu dievs. Muša ir mirusi un apglabāta svētajā Boiōtijas birzī. Šajā brīdī es izbīstos, sēžu vilcienā ceļā no Tartu uz Tallinu un lasu Pausanija devīto grāmatu, kāds vīrs sēž man blakus un paskatās man pār plecu, sāņus vai atpakaļ, paskatās un redz — kāds šeit vecajā gotiskajā šriftā lasa Pausaniju, bet pašam virs Boiōtijas ozoliem beigta un pie papīra pielipusi muša.

Aizsedz pusotra vārda. Man ir pavisam neērti un tāda sajūta, it kā es būtu iepilinājis tomāta traipu Ķīnas gleznieciības albumā — Vana Veja *Nosnieg un skaidrojas* —, nesmukums visādā ziņā, vīrietis to noteikti pamana, arī manu izbīli un neērtības sajūtu, taču tas, protams, neko neuzlabo, tikai pasliktina. Ar pirkstu piesardzīgi pabīdu mušu nost, vīrieša dēļ, kurš skatās pāri plecam, un tāpēc, ka zem mušas ir divi vārdi, arī tie jāizlasa, patiesībā tikai pusotra.

Pabīdu mušu nost, kādas viņai tiesības aizsegt vārdus, taču zem viņas ir tukša vieta, caurums tekstā, vārda zem viņas nemaz nav, ne tā veselā, ne pusītes. Vārdi pazuduši kopā ar mušu. Muša paņēmusi vārdus līdzi tāpat kā vārna gaļas gabalus, bet kur viņa devusies, tas ir — muša? Paskatos

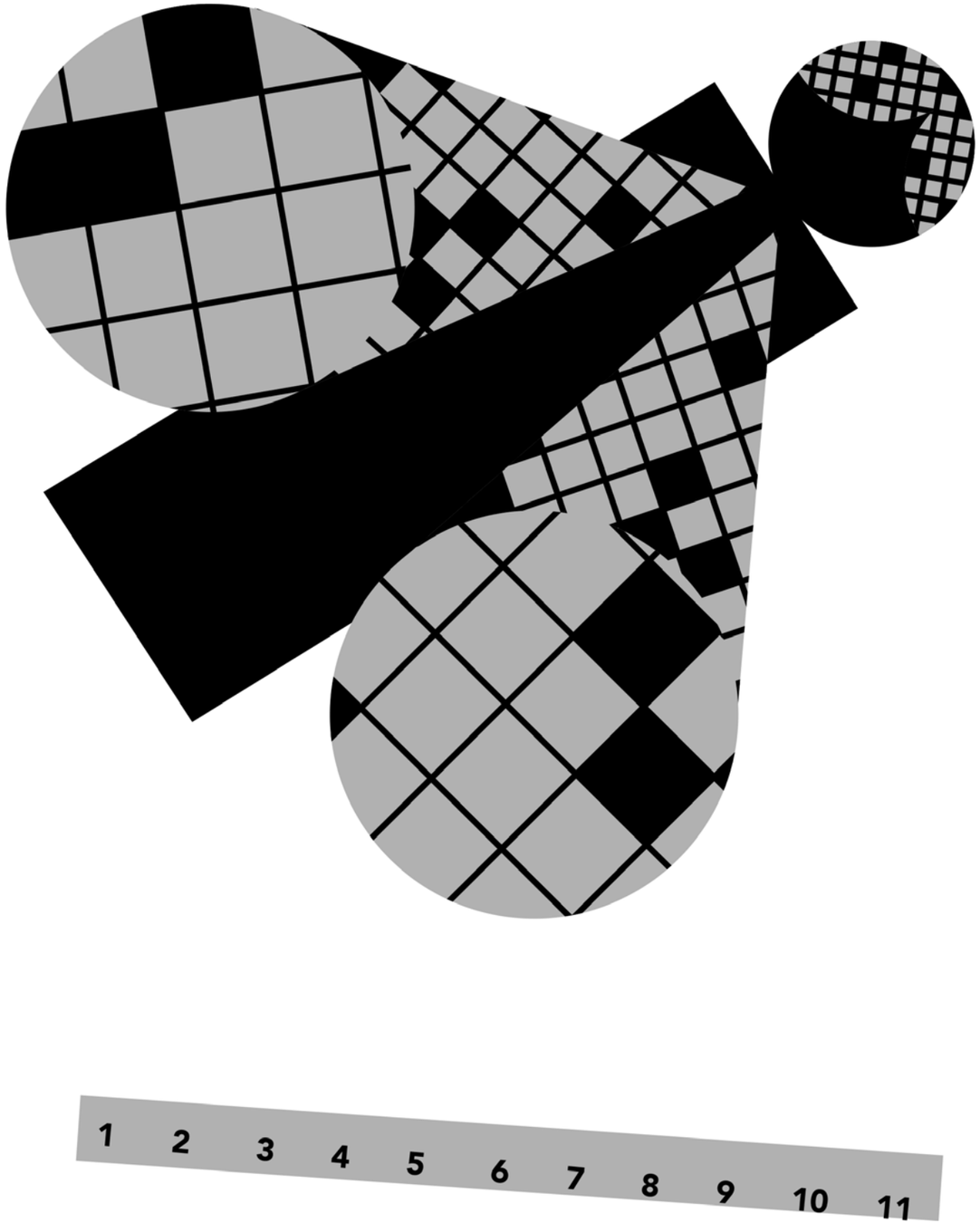

Ilustrācija — Zigmunds Lapsa

lejup, kur gan viņa palikusi, taču muša ir pazudusi, kopā ar vārdiem, tāda, kā bija, plāniņa un izkaltusi, izplestiem spārniem, sabirzusi putekļos vai paslīdējusi zem sola, paskatos lejup, taču grīda ir tumša, putekļaina un smilšaina, mušu vairs nesaskatīt, prom un viss. Paņēma vārdus līdzi — un prom bija. Paraugos titullapā — *Stuttgart 1885*.

Tad tik ilgi šī Štutgartes muša bija sēdējusi un kaltusi Boiōtijas ozolos. 1885. gada bīdermeijermuša, kura nolaidās šajā vārnu un gaļas gabalu —

Gaismu — spriežot pēc vecā bezkrāsu ferotipa — man gribētos uzskatīt par marta gaismu, taču es maldos. Ir rudens

dieva — lappusē, uz šī paša papīra, un spiede ar pusotru vārdu saplacināja viņu pret lapu. Iespieda mušu Pausanija teksta Boiōtijā. Vai otrādi — uzspieda mušai Pausaniju.

Štutgartes bīdermeijermuša ar Pausaniju un Boiōtijas birzīm, kas man, saredzot visu šādā gaismā, pēkšņi ir sūtījums, atmiņas, sakaltusi Virtembergas puķe no Nekāras krasta, 1885. gada vasara. Kālabad man šis sūtījums ar tās vasaras atmiņām?

Un mani vairs nemaz neinteresē Boiōtijas zaļie ozoli un Vidusjūras hellēņu debesis, kas man piepeši svešas tāpat kā viņu dievi. Tagad esmu Štutgartē, bīdermeijersmaržas, putekļi un garlaicība — Virtembergas neskaidrā *Gemütlichkeit*, dāmu vēdekļi un frizūras, sausumsausa svārku čaukstoņa, tas viss man nāk prātā, tas kā Pausanijā ielikts sveicinājums tiek sūtīts uz vilcienu Tartu—Tallina — tā pati neskaidrība un izmisumā vedošā garlaicība, vakars ar tumšu liepu un sarkanām fabrikām, sarkani skursteņi, apkvēpuši un nomelnējuši, tāpat kā masa, kas zem liepām dodas mājup no fabrikas, un rietošās saules uguns fabrikas logos un uz sarkanās ķieģeļu sienas. Liesmojoši logi, uz galda bīdermeijerlampa ar kupolu, krēslu sēdekļi ar violetu musturu, krēslaini kakti ar kumodēm, klavieres kaktā, Šūmanis, vēl aizvien, joprojām, un Brāmss, kas to vairs spēj izturēt, izmisums kā nesegta dzeltena spuldze pie griestiem līkas stieples galā, un smarža, un krēslainība, un putekļi, un *Gemütlichkeit*, vienīgā iespēja tikt no turienes ārā — zem liepas, bet arī tur bīdermeijertumsa, debesmalas sarkanā švīka aiz fabrikas, melni strādnieki, deviņpadsmitā gadsimta proletariāts, tas pareizais, īstais un vienīgais, tas viss man atsūtīts ar mušu un pusotru Pausanija vārdu, gribu atgriezties, nē, ne Boiōtijas ēteriskajā gaismā, ne zaļajā svētbirzī, nē, bet tur, bīdermeijerizmisumā, krēslainībā, nenoteiktībā, uz tā bruģa tovakar, kad sarkana fabrika un melni strādnieki, masa, melna, sasvīdusi un dzīva, neizmazgājams bīdermeijerizmisums, atgriezties tur, dilonī. Kāpēc es sēžu vilcienā Minska—Viļņa—Rīga—Tallina, pēc divām stundām būšu Tallinā, un jūra, vējš, skaudrs un precīzs, nē, atgriezies, bīdermeijera brūnā garlaicība, putekļi, lampa ar kupolu uz galda, klavieres, diloņsausā svārku čaukstoņa mijkrēslī ar Šūmani un Brāmsu, liepa, mūžīgā un mūžam nolādētā liepa savā tumšumā, un melnā masa no fabrikas, un sarkanā švīka zem violetajiem mākoņiem, neizturamā *Gemütlichkeit*, es gribu sameklēt mušu, uz grīdas, zem sola, grīda ir tumša, kaut gan krēsla šeit neiederas, izmisums šeit ir balts, skaudrs un griezīgs, dubļaina vagona grīda, muša ir sabirzusi, Nekāras puķe ar izplestiem spārniem un Pausanija vārdi par Boiōtiju, putekļi, puķe starp lapām, liepa, deviņpadsmitā gadsimta sarkanās debesis aiz fabrikas, melni, iesarkani skursteņi, varbūt no uguns, varbūt no saules. Minska—Tallina, Boiōtijas ozoli.

21. X 1972

Fotogrāfija

Fragments no nepublicēta un nepabeigta romāna

«Pa Dzirnavu ielu dodamies pret kalnu uz Helmes pusi: tagad jau atrodamies natūrproducentā apvidū. Jo augstāk kāpjam, jo skaidrāk no nepārredzamības parādās pilsētas kopskats: samērā reti izvietojušās mazas, kastītēm līdzīgas ēkas, starp tām daudz augļu un skuju koku, tālāk ziemeļos ģimnāzijas sarkanais mūra rumpis un melnojoši egļu meži. Pilsētai visumā ir liela ciema fizionomija.»

E. P. kopkrājumā *Valgas apriņķis*

(Tervas miests 192..., gadu pirms vētras postījumiem ģimnāzijas parkā.)

Fotogrāfijā viņi stāv un sēž klajas vakargaismas krasajās ēnās. Garas, vientuļas bezzaru priedes aiz žoga — debesu tukšumā novilktas vertikāles — viņi, piecpadsmit, šaipus kāršu žoga, iemesti rudenī. Žogs jauns, uz kārtīm vēl skaidri saskatāmas cirvja pēdas, kaut kur pa kreisi tas lielais un neredzamais, kas met ēnu. Viņi paši met — cits uz cita, paši uz sevis.

Gaismu — spriežot pēc vecā bezkrāsu ferotipa — man gribētos uzskatīt par marta gaismu, taču es maldos. Ir rudens — septembra beigas —, viņi sēž pie kāpostu vagas.

Tie pozētāji, kas seju pagriezuši pret sauli, — viņu vaigs ir skaidrs, taču acis šaurās spraudziņās. Pat būdama vakarīga un dzeltena, saule neļauj uz sevi skatīties (sevī ieskatīties). Par apgaismojumu jāmaksā ar apžilbumu. Taču tikai viens no viņiem to zina pilnā mērā, pats direktors Madiss Reisenbuks. Jo viņš sēž vidū. Viņam ir īsi apcirpti mati, apaļa, zodā ieplūdusi seja, balta apkaklīte, saules izraibināta iesarkana kravate, elkonis uz krēsla lēnes, īkšķis vestes kabatā. Ar gandrīz aizvērtām acīm viņš mērķtiecīgi fiksē vienu punktu. Viņš redz tālu. Redz, jo ir šo attālumu izvēlējies, kaut kur aiz parka kokiem, varbūt Vanameisas ezera pretējā krasta augstienē, kas zina, cik vecās priedēs. Pārējie savu izvēli tur noslēpumā. Viņi ir samierinājušies ar daļēju gaismu un cieš no ēnām; toties var skatīties vaļā acīm. Ar acīm, kuras redz visu, kas te ir, galvenokārt redz paši sevi. Paši sevi vakarā, paši sevi viņpus (vai varbūt tas ir šaipus?) kāršu žoga, cirvja pēdas uz tā vēl manāmas. Un smaržo pēc sveķiem.

Viņš ir uz vietas, taču malēji. Viņš ir uz vietas, lai palīdzētu uz vietas būšanai

Šeit tiks celta Reisenbuku māja. Šeit, blakus ģimnāzijas parkam, un varbūt viņi būs pirmie, kas sāks būvēties šeit, Vanameisas ezera apkaimē. Pionieri. Klajā vakargaismā, augsto priežu vertikālēs.

Viņi ir un pat nenojauš. Viņi ir, itin kā būtu tieši tad, kad ir. Viņi spēj sevi iemānīt tagadnē. Tas nozīmē — atsvabināties no vakara, zināt, ka rīts pienāks pats no sevis, tāpat kā pienāk ziema. Un kāposti tiks noņemti un savesti pagrabā. Ieskābēti mucās, kaut gan rudens no tā mazumā neies, drīzāk padziļināsies. Pēc tam uzkritīs salna, un zem kājām balta čabēs zāle.

Viņi māna sevi, viņi tic, ka tā tas ir. Itin kā joprojām būtu.

Vairs nav. Viņi nav tur, kur viņi ir. Viņi ir mūžīgajā vakarā. Mūžīgo vakara debesu mūžīgajā tukšumā. Klajā rudenī. Saule viņus tur savas gaismas ēnā.

Viņi nav tur, kur viņi ir, viņi ir mūžīgajā.

Un tomēr daži no viņiem smejas. Daži sarunājas, un bērns plēš uz pusēm kāpostlapu. Viņš neskatās pat uz šo pusi, viņa galvvidus brūnie mati paņem no saules spīduma vienu vienīgu gaišu laukumiņu. Neviens neuzzinās, kāda ir viņa seja. Viņi gandrīz visi smejas. H. pašsaprotami.

Tieši viņa vārdu fotogrāfijas rādītājs (R. mazdēls) man arī piemin. Piemin un aizsvilstas, kad es piepeši nesaprotu. Tad saprotu. Viņi — visi R.-i — ātri aizsvilstas, viņi ir nopietni cilvēki, viņiem ir skaidri principi. Viņi skatās saulei acīs.

Pat rudenī, pat vakarā, pat ar samiegtām acīm — un arvien samaksājot ar apžilbumu. Taču viņi skatās tālumā un patiešām redz.

Viņi ir ieplūduši zodā.

Ne tā, kā mēs.

Arī mēs esam ieplūduši zodā, bet citādi. Mēs neticam tālumam. Mēs neticam, ka tas ir tur, kur saredzams, un mēs pie tā neturamies. Mēs spītējamies. Mēs esam vainīgi. Mums ir citāds zods. Taču paši labākie ir tie, kas vienkārši ļaujas apmānīties un smejas. Vai smaida un paļāvīgi skatās objektīvā. Vai uzlūko fotogrāfu. Vai rāda sevi tur un tajā, kur bija. Tajā, kā esamībai ticēja. Kā esamību pieņem ar vienaldzīgu pārākumu.

H. stāv aizmugures rindā pie žoga, vaigs pavērsts pret sauli, kreisā deguna puse gaiša — seja pati savā ēnā. Sākot no kakla, viņu sev paņēmusi tā nāve, kas met ēnu uz visu. Viņš ir izvēlējies malējo vietu — kā aizvien. Viņš ir uz vietas, taču malēji. Viņš ir uz vietas, lai palīdzētu uz vietas būšanai. Ar viņu tas, kas tur bija, zināmā mērā ir pat reāls. Viņa pozas pašsaprotamība pieprasa, lai klajais vakars, mūžīgums, atdod šo dienu. Dienu, kas ir diena kopā ar rītu, vakaru un nakti. Kopā ar rudeni, kopā ar pavasari, vasaru un ziemu. Uz viņu var paļauties. Viņš māna sevi, taču neļauj tam sevi apmānīt.

Arī pašnāvnieks stāv aizmugures rindā, malā, taču austrumu pusē, līdzās mātei, un viņa seja ir apgaismota, viscaur. Tomēr viņš skatās nevis saulē, bet tai garām. Garām saulei un tālumam. Viņš ir histēriķis, jo pašnāvnieks. Vēlāk viņš kļūs par pilsētas galvu. Vēl pirms augstajā Ehnes mākslīgās ūdenskrātuves krastā uzcelta taps moderna balta ēka konstruktīvisma stilā, un varbūt viņam tiks arī laime tur uzturēties kā pilsētas galvam.

Kas zina, es nezinu.

Tagad viņš smaida, taču viņa smaidā nav prieka. Nav gan arī skumju, tajā nav nekā, tā ir grimase.

Saule spīd viņam sejā, viņš nemiedz acis, jo viņa acis ir novērstas, mute savilkta smaidā, tā viņš reaģē uz vakaru, bet varbūt tikai uz fotogrāfiju vai mātes klātbūtni, māte stāv viņam līdzās, ēnai krasi pāršķeļot seju uz pusēm. Arī viņa smaida, ar savu pusseju zobgalīgi raugās uz fotogrāfu — nevar taču zināt, kurš tas ir, gan jau kāds paziņa.

Tajā pašā malā, pašnāvniekam priekšā, elkoni pret dārza krēsla atzveltni atbalstījusi, sēž N. Oltere. Pēc uzvārda viņa gan vēl nav viņa, šī smagā laulība un grūtais ceļš līdz laulībai vēl tikai stāv priekšā. Viņa izskatās ekstrizēta, viņas mati virmo stāvus gaisā, viņas smaids balansē uz koķetērijas un vājprāta robežas. Tas nekas, jo viņa ir māksliniece — zīmēšanas skolotāja pašlaik un šeit — un atļauties var daudz vairāk (atļaujas arī). Vēl nesen viņa izdzīvoja romānu, kura elektrība tagad acīmredzot virmina viņas matus.

Taču drīz viņa iziet pie Oltera — kaut kāds mierinājums taču jāgūst, pat ja tas būtu smags. Mākslas skolā *Pallas* viņa vairs neatgriežas, ar to ir cauri, un drīz ir cauri pat ar zīmētmācīšanu, jo ar vājprātu robežojas arī Oltera greizsirdība, tomēr bez mākslas taisīšanas jau nepaliks.

Tagad, būdama kundze, viņa sāk šūt un apgleznot lelles — kļūst slavena (nez, kā vēl Olters reaģē uz to) —, taču vēlāk slava nes augļus, vācu laikā lelles par gaļu, sviestu, olām un citiem labumiem sapērk apkaimes bagātie zemnieki. Kaimiņi visādā ziņā apskauž, un, jādomā, tas liek samierināties pat Olteram.

Pats Olters ir dažādās nozīmēs āķīgs cilvēks, pāris teikumos ar viņu galā netikt, vai nu jāatsakās vispār, vai jāielaižas garākā sarunā par viņu. Patlaban vienīgi tik daudz, ka fotografēšanās laikā viņš ir pareizticīgo priesteris Tervas krievu baznīcā Valgas ielas galā netālu no Rīskas ezera, draudze tur maza, ar algu ģimenes uzturēšanai nepietiktu. Tā nu pēc apprecēšanās dvēseļu

Ir tādi cilvēki, kas šķiet ļoti atvērti un runīgi, īsti ekstraverti, taču patiesībā ir noslēgti un par sevi neko nestāsta

ganam papildus jāķeras pie laicīga amata, viņš kļūst par ierēdni pastā.

Blakus N. sēž kāda, ko es nepazīstu. Viņa sanāk priekšā mātei un pašnāvniekam, gluži kā starp viņiem (vienīgā lielākā atstarpe šajā grupā), mugurā viņai balta jaka un strīpaini svārki, komplektā gaišas zeķes un saitējamas kurpes. Viņu neviens neaizēno, viņa ir redzama viscaur — un tomēr nepazīstama.

Tālāk Madis Reisenbuks pats, tālāk viņa kundze, kundze smaida, un vakarsaules gaismā zeltaini zaigo divi zobi. Vēlāk, četrdesmit ceturtajā gadā, zelta zobu viņai bija daudz, arī tad viņa smaidīja, arī tārudens vakargaismā tie vizēja. Pašlaik viņai rokas iespiestas sānos un broša pie krūts, vakars met savu mirgu arī uz tās. Tālāk jauna dāma, kurai saule vieglītiņām skar pieri un vaigu. Jaunā dāma ēnā, ar plašu kakla izgriezumu, kas viņa ir? Vai R. un viņa kundzes meita? Es rēķinu — tik un tik daudz: protams, tas ir iespējams! Vienīgi — jaunākā vai vecākā? Vecākā, kura mācās universitātē un beigs kā angļu filoloģe? Vai jaunākā, kura jau mācās mākslas skolā *Pallas* vai vēl tikai dosies turp? Arī viņa, arī viņa mākslas skolā izdzīvo smagu romānu, draud padarīt sev galu (īsta pašnāvnieku kopbilde), metas upē, tomēr izpeld ārā.

Atgriežas Tervā un iziet par sievu pie kāda V. — par kuru vēlāk pat runāt negrib.

Pazūd kaut kur šis V., piedzimst Jāns, un es pie Jāna šūpuļa ķeru mušas, tas ir 1939. gada rudenī (kad sen jau uzbūvēta māja un visa jaunā pilsētas daļa, bet iela, kas beidzas ar Madisa R. namu, nosaukta Madisa vārdā), un par katru mušu atlīdzībā saņemu vienu mežeņa ķirsi no aizmājas dārza, un es ķeru jo centīgi. Vēlāk pazūd arī māte — tā jaunākā meita — un Jāns paliek ar vecmāmiņu, bet tas ir cits stāsts.

Tad rindai pienāk gals, un tur sēž sieviete ar gredzenā savītu bizi, degunu viņa pavērsusi pret jauno dāmu un R. kundzi, pašlaik kaut ko saka, un saule apgaismo viņas baltās, svītrainās blūzes piedurkni. Viņa ir vīrišķīga sieviete un nēsā kravati. Ko viņa saka, tieši tagad, kad viņas tur sēž, to es nezinu. Šajā vakarā tiek pateikts daudz, un es neko no tā nezinu. Aizmugures rindā, starp H. un māti, stāv divas nepazīstamas sievietes ar trulu sejas izteiksmi un viens pazīstams vīrietis.

Būtu laiks runāt par viņu. Tam jānotiek nodaļā, kas atrodas iekavās.

Es nezinu viņa vārdu, esmu aizmirsis, nekad vairs to neatcerēšos. Viņa vārds ir lieta, kas aizmirsta uz visiem laikiem. Kāpēc, es nezinu. Es tikai jūtu, ka tā tas ir. Es domāju par viņu un viņa vārdu un zinu — šo vārdu es vairs itin nekad neatcerēšos. Starp manu atmiņu un viņa vārdu atrodas kāds aizliegums — pilnīgi nepamatots, manuprāt.

Nav neviena, kam pajautāt, jo visi ir miruši. Visi viņi — šajā fotogrāfijā redzamie, vakargaismā stāvētāji. Cauri saules gaismai uz mani skatās mirušu cilvēku pilna fotogrāfija. Man rīklē iemetas kamols, un kļūst pašam sevis žēl.

Pašam sevis, jo esmu zaudētājs.

Vakara saules gaismas zaudētājs, jo atgriezties tā vairs nevar nekad. Būt pazudušai ir tās dabā, tāpat kā būt zaudētājam — manā dabā.

Man nav neviena, kam pajautāt, esmu apmaldījies. Es nezinu, kur iet. Es iešu, kur nonākšu.

Viņa vārdu es neuzzināšu, saukšu viņu par X. Māte stāstīja: «Man ir sajūta, ka viņš saņēma atmaksu — tas ir, tavs tēvs. Jo viņš vienmēr padarīja nabaga X. par apsmieklu, un viņa dēls tagad ir tāds pats vai pat vēl trakāks.» Tas dēls esmu es.

Māte teica: «Man viņa bija žēl, un es domāju, nu ko tas Niguls viņu vienmēr ķircina, cilvēki taču ir visādi.»

«Viņš bija ļoti simpātisks,» māte vēl teica, «man viņš patika, viņš gan bija briesmīgi slinks un nesaturīgs, viss krita ārā no rokām, vienmēr viņš kaut ko pazaudēja, un savu istabu neesot uzkopis nekad. Tā arī palika vecpuisis.» Arī es biju — toreiz, kad māte stāstīja.

Māte vēl teica: «Viņiem bija liela saimniecība, tas ir — viņa tēvam, un mēs tur pāris reižu bijām aizbraukuši ciemos. Gandrīz kā muiža, ne tā, kā mums šeit, Veru apriņķī. Viņi bija lepnu ļaužu. Viņš dabūja no tēva naudu, un viņam bija gluži glīts dzīvoklis Tervā, un — sākumā — tas arī tika turēts kārtībā. Un kas tad tur nu arī liels, ja mantas mētājas pa grīdu, tas bija gluži vai bohēmiski.

Taču tad tur kaut kas notika, vai nu tēvs nomira, vai saimniecība bankrotēja, es nezinu, kas tas bija, viņš pats par to nerunāja — ir tādi cilvēki, kas šķiet ļoti atvērti un runīgi, īsti ekstraverti, taču patiesībā ir noslēgti un par sevi neko nestāsta; vai varbūt saimniecība tika brālim vai māsasvīram, pat neatceros, vai es to zināju vai varbūt nemaz nezināju. Māsa viņam bija gan, ar to es jau biju tikusies agrāk Tartu. Viņš pats vairs uz mājām nebrauca, taču kaut kādu naudu noteikti dabūja, pavisam bešā nepalika, bet vēlāk viņa istabu vairs neviens neuzkopa. Kaut gan sākumā netrūka tādu meiteņu, kas labprāt būtu pie viņa izgājušas. Tavs tēvs viņu nerroja, un tas vairs nebija jauki.»

Es nepajautāju, vai tu arī, jo jautājums nez kāpēc šķita nepiedienīgs.

«Viņš esot nomiris lielā trūkumā. Vēlāk, kad bijām aizbraukuši no Tervas, satiku viņu vēl pāris reižu — mugurā bija savazāts vasaras mētelis, pogas nokarājās, vaigs neskūts. Dzert gan it kā neesot sācis. Tāpēc tas pagrimums jo savādāks. Un tagad es domāju, dievs atmaksāja tavam tēvam par viņa nerrošanu. Nedrīkst tā staigāt apkārt, ka visas pogas karājas!»

Es paskatījos, žaketei visas pogas bija piešūtas stingri, neviena nenokarājās. Vienas gan trūka. Taču es zināju, kur tā ir — kabatā —, veikalā tā vienmēr uzradās plaukstā kopā ar sīknaudu.

Ieliku roku kabatā, nauda bija, taču pogas

Viņš negrib pazaudēt šo dienu tādu, kāda tā ir, dienu, kad visu vēl var gaidīt

vairs nebija, nezinu, kur tā šoreiz bija palikusi.

Es teicu: «Nezinu, kur tā palikusi.»

«Ak tu viens, tā nedrīkst!»

(Pogu piešūšana man nesagādāja ne mazākās grūtības, nesagādā joprojām, un laiku pa laikam es tās arī piešuju, taču tas neattiecas uz lietu.)

Man ir vēl divas fotogrāfijas ar X.

Viņas sēž izcirtumā (droši vien pilskalnā), divatā uz viena celma, māte un viena cita jauna sieviete, un viņš, X., platmale galvā, viena roka bikšu kabatā, otrā papiross tieši mātei virs galvas. Gaišais uzvalks mugurā sēž kaut kā šķībeniski, itin kā piepacelts un ielocēs salikts, zem žaketes veste un balta krūteža bez kravates, dienasvidus saule spīd viņam sejā, viņš paļāvīgi raugās ārā no fotogrāfijas — gaisma viņam netraucē, jo acis pasargā cepures mala.

Gabaliņu nostāk krūms un tālāk atsevišķas augstas, taču ne visai biezas egles. Māte pieliekusies un sien ciet kurpes saiti. Vai sien vaļā. Kājās viņai gaišas zeķes. Tumša kleita.

Varbūt viņa nezina, ka tiek fotografēta, vai arī viņai tas nerūp, viņa neskatās ne uz to pusi — pāri galvai uz pakausi tek matu celiņš, mēs redzam tikai to.

Otra jaunā dāma uz tā paša celma sēž pusprofilā pret fotogrāfu, arī viņa neliekas ne zinis par fotografēšanu, acīmredzami iegrimusi domās, turklāt noteikti neko nedomā — kā jau tādas jaunas sievietes. Aplūko savas iekšējās pasaules lielo scenāriju. Ja viņai pieskartos pie pleca, viņa noteikti nodrebēs un jautās — kas? Izklaidīgi pajautās, izklaidīgi pasmaidīs, itin kā apnikuma mākta, un iegrims atpakaļ. Tad pamodīsies no jauna, pati no sevis, un jautās atkal — kas bija?

Nekas nebija, vienkārši tika uzņemta fotogrāfija, un tagad jādodas tālāk. Uz kurieni?

Kā es varu zināt. Desmit mēnešus un desmit dienas vēlāk (26.1.29.) māte šīs pašas fotogrāfijas kreisajā pusē raksta vēstuli un sūta Emmai uz Pelvu:

Mīļā Emma!

Tavu un Allijas vēstuli saņēmu un tagad centīšos atbildēt pavisam īsi, tikai to, ko jautāji. Tā adrese ir: Rātes iela Nr. 53 (laikam), Masinga

k-dze. Valters zina, kur viņa dzīvo, viņš tur ir bijis. Paņem Valteru līdzi: ceru, ka arī Tu drīz atbildēsi uz manu jautājumu.

Sveicinu, Adija.

Kas ir Masinga k-dze? Nezinu. Kas tie par jautājumiem, uz kuriem Emmai jāatbild desmit mēnešus pirms manas dzimšanas? Nezinu.

Taču tagad es sāku domāt, vai tik tā jaunā sieviete, kura ar izklaidīgu seju sēž mātei līdzās uz celma, arī nav pati Emma?

Pazīstu šo fotogrāfiju vismaz četrdesmit piecus gadus, bet tāda doma man prātā iešaujas tikai tagad. Protams, Emma!

Tas maina daudz, un man šis un tas jāapdomā un jāpārdomā citādi.

Taču ne pašlaik. Šī nodaļa pieder viņam, X., kurš ar platmali galvā stāv pie celma viņām aiz muguras. Vasarīgā izcirtumā, kur tālumā vīd atsevišķas ne visai biezas, taču augstas egles. Zāle ir gara, saule spīd zenītā, aizvien vēl vasara, vasaras lielais pilnbrieds.

Viņš ir patvērumā vasaras pilnbriedā, un cepures platā mala pasargā viņa acis. Patvērumā ir viņi visi trīs, arī ceturtais, kurš fotogrāfiju uzņem un nerādās.

Ir vasara un dienasvidus, kas nekad nepazudīs. Lai kas arī notiktu.

Es pazīstu šo vasaras dienu, šo mūžīgo un nezūdīgo dienasvidus stundu katrā tās atēnā, tā ir manās asinīs, kaut arī toreiz es vēl nebiju pat ieņemts. Lielā nezūdīgā vasaras diena Tervā. Vai tur bija cerību pilnbrieds?

Viņš, X., stāv mātei un Emmai (kā tagad ir noskaidrojies) aiz muguras un gaida. Viņš gaida, jo ir bikls. Vasara ir savā pilnbriedā, un augsta ir zāle un egles tur tālāk. Vēl ir laiks gaidīt.

Viņš gaida.

Un pēc desmit mēnešiem māte gaida atbildi no Emmas? Vai šīs gaidas ir kaut kā saistītas? Vai tik viena no tām meitenēm, kas labprāt būtu pie viņa izgājusi, nav pati Emma? Un tāpēc mātes simpātijas?

Un Emma gaida ilgāk?

Taču viņš nesper izšķirīgo soli, nesaka izšķirīgos vārdus, ne šodien, ne rīt. Viņš negrib pazaudēt šo dienu tādu, kāda tā ir, dienu, kad visu vēl var gaidīt, kad viss var palikt daudznozīmīgi atklāts, kad rīt ir vairāk nekā šodien, kad šodienējais paliek uz rītu, un rītdienējais uz parītu, kad dienas atklāti seko cita citai līdz beigām, līdz beidzot...

Viņi visi gaida, četri cilvēki ap celmu, tikai daži gaida ilgāk.

Tas neskaitās, jo cerības šajā dienas pilnbriedā ir tik lielas, ka gaidīt var līdz bezgalībai.

Līdz mūžībai, jo diena paliek.

Kaut gan notiek daudz, turklāt katru mīļu dienu. ▮

No igauņu valodas tulkojusi Maima Grīnberga

Vladislavs Ivčenko

Stāvam!

Novele

Vladislavs Ivčenko (1976) ir ukraiņu rakstnieks un žurnālists. Kopš 2004. gada raksta lielākoties ukraiņu valodā. Vairāku desmitu grāmatu, to skaitā iecienītās sērijas par «impērijas labāko detektīvu Ivanu Karpoviču Pidiprigoru» autors. Par noveli *Stāvam!* saņēmis galveno balvu konkursā *Novele ukrainiski*. Vēlāk tā iekļauta divsējumu romānā *2014* kā atsevišķa nodaļa.

Diena sākās tāpat, kā pēdējā laikā katru rītu. Dzeds pamodās, pieslējās no vecā dīvāneļa un ieslēdza televizoru — paskatīties ziņas. Maidans stāvēja. «Stāviet, zēni, stāviet! Citādi tas maita visus piežmiegs!» viņš nočukstēja. Novāca no dīvāna gultas veļu, izgāja uz balkona, aizsmēķēja cigareti. Ek, būtu labi aizbraukt uz Kijivu, viņš nodomāja, kaut kur sadabūt spridzekli, aiziet pie «berkutiem» sagaidīt, kad tie draņķi metīsies sist kādu sagūstīto, un uzspert viņus gaisā. Nomirt Dzedam nebija bail. Kam lai viņš dzīvotu? Vairāk nekā divdesmit gadi cietumā, ne ģimenes, ne draugu, neviens ne asaru par viņu nenobirdinās. Tad jau labāk lai bojā aiziet viņš, nevis kāds jauns zēns, kuram vēl dzīvot un dzīvot.

Viņš nospļāvās pa logu. Būtu jau braucis, ja ne paps. Iegāja istabā pie vecā. Pēc vainīgā skatiena un smakas bija skaidrs, ka paps pietaisījis bikses. Tagad īdēja, grozīja galvu, sak, viņš jau neko. Vecais pēdējā laikā bieži taisīja biksēs, taču vienmēr pūlējās parādīt, ka neko tādu nav sadarījis.

— Nekas, papu, nekas, — Dzeds veco mierināja. Pacēla uz rokām, iesēdināja ratiņos.

Agrāk paps svēra simt desmit kilogramu, tāds tēvainis, ka zem viņa vaidēja mēbeles. Strādāja autokolonnā, bija slavens ar to, ka bez trepītēm varēja nokrāsot fūres būdu. Milzis. To papu arī divi nespētu pacelt. Taču tagad paps svēra kilogramus septiņdesmit. Pasmags jau bija, taču Dzeds bija iemācījies izcilāt.

Aizveda līdz vannai, izcēla no ratiņiem, izģērba, nomazgāja ar siltu ūdeni. Mazgāties papam ne visai patika, bet laikam jutās vainīgs — pikti sēca, taču cietās. Dzeds izslaucīja ratiņus, atnesa tīras drēbes. Pēc tam aizveda veco uz virtuvi, pats aizgāja uz guļamistabu, apmainīja palagu, atvēra logu, lai vēdinās. Netīrās drēbes iemērca bļodā.

— Nu ko, papu, ēdīsim brokastis? Tūlīt uztaisīšu. — Viņš nomazgāja rokas un uzlika vārīties ūdeni. — Bet mūsu zēni, papu, stāv. Stāv! Es jau domāju, ka pa nakti būs izdzenāti, bet viņi stāv! Kas par cilvēkiem, papu!

Dzeds notrausa asaru. Paps palocīja galvu. Diez vai bija kaut ko sapratis, kaut arī viņš bieži skatījās televizoru kopā ar veco. Taču paps drīz aizsnaudās vai blenza grīdā.

— Tūliņās, papu! — Viņš grieza maizi, smērēja sviestu. Paps no rīta ēda ļoti reti, tomēr Dzeds vienmēr taisīja viņam sviestmaizi, katram gadījumam. Centās saklausīt televizoru, kas bija ieslēgts lielajā istabā. — Viņi stāv, papu, stāv! — Viņš iebēra tējkannā tēju. Paps tukši skatījās sienā. Vecais tāds bija kļuvis pēc avārijas. Vakarā bija braucis no vasarnīcas. Paps bija labs šoferis, četrdesmit pāri gadu nostrādājis autobāzē, vienmēr brauca droši un pēc noteikumiem, taču viņam virsū uznesās kaut kāds piedzēries stulbenis ar ķīniešu grabažu. Stulbenis uz vietas bija pagalam, bet paps palika dzīvs, kaut arī bija smagi traumēta galva un gūžas kakliņa lūzums. Ārsti teica, ka vajadzīga operācija, bet tādā vecumā jau vairs netaisot. Paps divdesmit dienas sabija komā, tad nāca pie samaņas, taču runāt vairs nespēja. It kā esot bojātas smadzenes. Kaut kas lēcies ar atmiņu. Paps nespēja runāt, jo neatcerējās vārdus. Cilvēkus arī neatcerējās. Tuviniekus, paziņas. Pavisam drīz pēc nelaimes vecais jau dzīvoja starp pilnīgi nepazīstamiem cilvēkiem. Tad brīvībā iznāca viņš, jaunākais dēls, melnā avs, visu mūžu sēdējis cietumos, apbēdinājis vecākus. Viņš pateica, ka veco pieskatīs. Jutās papa priekšā vainīgs un galīgi nesaprata, ko lai brīvībā sadara. Un tā jau trešo gadu bija vecā sanitārs, medmāsa un pavārs. Bija papam viss.

Ūdens bija uzvārījies. Viņš uzlēja tēju.

— Tagad ēdīsim brokastis. Ja, papu? Paskatīšos, kas tur notiek. — Dzeds aizgāja uz istabu un apstājās pie televizora. Maidans stāvēja. Daudz ievainoto, pārguruši, nomelnējuši cilvēki. Viņš atkal notrausa asaru. Tik gadu nosēdējis cietumos, nekad nebija raudājis. Tur gāja grūti. Kolonijā apsargi ne reizi vien sita. Viņš mentus ienīda. Atkal ienāca prātā, ka būtu labi sadabūt spridzekli un aizraut sev līdzi kādus desmit no tiem nobarotajiem pidarasiem bruņuvestēs un ķiverēs. Vienīgi paps...

Viņš atgriezās virtuvē, piestūma ratiņus ar veco pie galda. Ielēja krūzē stiprumu, pielēja klāt ūdeni, tad — veselas četras karotītes cukura, ar kaudzi. Papam garšoja ļoti salda tēja. Visu mūžu bija tā dzēris. Dzeds centīgi samaisīja, piestūma vecajam priekšā sviestmaizi.

— Aiziet, papu, liec māgā. — Sev mazā krūzītē ielēja tikai stiprumu. Iedzēra malciņu. Labs. Paps saviebās. Kaut ko īdēja. Varbūt lūdza pienu. Papam ļoti garšoja piens. Viņš bija no laukiem, pieradis brokastīs izdzert litru piena un apēst maizes šķēlīti, tā nu arī pilsētā katru dienu dzēra pienu. Taču pēdējā laikā vecajam kuņģis neņēma pienu pretī. Tikko kaut drusciņ iedzer, uzreiz sākas skrejamais. Tādēļ Dzeds vecajam pienu nedeva. — Papu, dzer tēju, pienu tu nedrīksti. Aiziet, dzer tāpat! Un sviestmaizi ēd!

Dzeds vēl pamaisīja tēju, šķindinot karotīti krūzē, piestūma tuvāk sviestmaizi. Vecais apvainojies sēca. Vecais bieži apvainojās. Viņam vienmēr bijis sarežģīts raksturs. Viss, nu vairs tēju nedzers. Ja reiz atcerējies par pienu — nedzers. Paps bija stūrgalvīgs un ēda ļoti maz. Jau bija nokrities svarā gandrīz uz pusi. Kauli un āda. Kaimiņi pat bija pasūdzējušies mentiem, ka veco te mērdējot badā. Uzreiz atskrēja viens no iecirkņa, sāka prašņāt, skatījās acīs. Dzeds nosēdināja mentu pie galda, ielēja papam bļodā gaļas zupu, nolika vairākas maizes šķēles. Paps pusbļodu izēda, un viss. Lai kā viņš labināJās, vairs ne karotes.

— Tagad tu pamēģini, lai viņš vēl kaut drusku ieēstu! — Dzeds teica milicim. Tas saprata, ka veco neviens te badā nemērdē. Būtu jau gan gribējis Dzedu ietupināt: tas taču ir tik vienkārši, piekārt bijušajam zekam pāris neatklātas lietas, kuras maitā statistiku. Taču Dzeda brāļiem — veiksminiekiem, kuri nebija sēdējuši, bija uztaisījuši karjeras un tagad audzināja mazbērnus, — bija sakari. Tā nu brāļi piesedza Dzedu no menta.

— Nedzersi? — viņš vecajam jautāja. Tas dusmīgs paskatījās pretī un saķēra krūzi. Dzeds piespieda vecā roku pie galda. Paps bija ātras dabas. Agrāk bija kliedzis, bet tagad, kad parunāt vairs nespēja, mētāja traukus. Bija sasitis daudz krūžu un šķīvju, tādēļ viņam bija nopirkta metāla krūze un biezs plastmasas šķīvis, tādus bija grūti sadauzīt. No tiem tad nu vecais ēda un dzēra.

— Nu, tad braucam laukā uz balkona, elposim svaigu gaisu. — Dzeds izstūma veco uz balkona. Uzsedza vecajam segu, atvēra logu. Papam patika elpot svaigu gaisu, skatīties uz koku un debesīm — tas bija vienīgais, ko vecais no balkona varēja redzēt. Dzeds gribēja pastāvēt blakus, izpīpēt vēl kādu cigareti. Televizorā atskanēja vārds «līķi».

— Velns!

Viņš ieskrēja istabā, pieliecās pie televizora. Bojāgājušo līķi, ne viens un ne divi, vairāki desmiti. Pie viesnīcas *Ukraina* — lejā, blakus pastam — darbojās snaiperi.

— Lopi! Nezvēri! Mūsu zēnus! — Dzeds apraudājās no niknuma un bezspēka. — Papu, galē nost! Mūsējos galē nost!

Dzeds piespieda rokas pie sirds. Tā viņam laiku pa laikam sāpēja. Viņš zināja, ka čefīra dēļ. Čefīru nevajag dzert, bet kas tad vēl šajā dzīvē paliek? Vienīgais prieciņš. Viņš pietupās pie televizora.

— Maitas! Nezvēri! Nositīšu! — Dzeds iztēlojās, kā nogalina Janukoviču. Kā viņam šitādi te, uzpūtīgi un nobaroti, riebās!

Televīzijā atkal rādīja līķus. Daudz līķu uz grīdas. Tie gulēja uz paklātām segām. Mācītājs kvēpināja. Desmitiem nogalinātu, nošautu cilvēku. Asinis. — Maukas! Maukas! Maukas! — Dzeds raudādams čukstēja caur sakostiem zobiem. — Papu, mūs galē nost! Galē nost, nezvēri tādi!

Viņš izskrēja uz balkona, sagrāba ratiņus un ieveda papu istabā. Nolika ratiņus televizora priekšā. Papam televizors nepatika arī tad, kad viņš vēl bija vesels. Tagad vecais tam vispār nepievērsa uzmanību. Gvelž vienā gvelšanā — paps vienmēr domāja savas domas.

— Skaties, papu! Skaties, cik ļaužu tas pidars noslaktējis! Tak pavisam jauni puiši bija! Un tagad nošauti!

Viņš nokrita ceļos blakus ratiņiem, saguma, ar rokām saķēra galvu un vaidēja. Tāpat bija arī tad, kad mūsējos izdzenāja pie Augstākās Padomes, kad gandrīz nopostīja Maidanu. Viņš vaidēja no bezspēcības un izmisuma. Bet tagad — līķi. Tādi labi cilvēki noslaktēti! Kāpēc viņš ir dzīvs, bet tie — nobendēti?

— Lops tāds! Draņķa kuilis! Ka tu nosprāgtu, ka tu nosprāgtu! — Dzeds izmisumā čukstēja. Pacēla galvu. Atkal rādīja līķus. Vairāki desmiti nogalinātu cilvēku, varbūt pussimts, varbūt arī vēl vairāk. Gaišā dienas laikā tā ņem un nogalē! — Kas darās, papu? Tie tak ir kaut kādi fašisti, soda ekspedīcija!

Dzeds raudāja. Televīzijā atkal rādīja līķus. Apkārt bija pārbiedēti, apstulbuši cilvēki. Asinis, mirušo nobālējušās sejas, piesietie zodi, karogi pār augumiem. Vajag par aizgājējiem Dievu palūgt, viņš domāja, tikai viņš tak nekādas lūgšanas nezināja. Mūsu tēvs, bet kas tur tālāk bija?

— Bendē nost, papu, mūsējos bendē nost, — Dzeds sasvērās uz sāniem un bezspēcīgā niknumā iezvēla ar dūri pa grīdu. — Es vismaz vienu mentu nosistu. Ar cirvi! Lopi!

Viņš zināja, ka spēj nogalināt un nogalinās. Uznāks tas aukstais, baltais niknums, kura dēļ viņš bija dabūjis visus savus spriedumus — un cauri ir, viņu apturēs tikai lodes. Lai šauj nost, viņam nospļauties. Tikai viņš tagad ir te, gaudo pie televizora, bet zēni tur iet bojā. Dzeds pielēca kājās, nezināja, ko tagad darīt. Braukt uz Kijivu?

— Velns! — viņš iesaucās. Televīzijā rādīja kritušos uz ielas. Arī tur bija daudz līķu. Gulēja turpat uz bruģa, blakus stāvēja cilvēki. Viņš saķēra galvu un noslīga ceļos. Locījās, gaudoja no šausmām un naida.

— Stāvam! Stāvam! — nez no kurienes atskanēja jau aizmirsta balss.

Dzeds pārsteigts atskatījās uz veco. Paps bija ar acīm ieurbies televizorā. Vecā seja bija barga, viņš dusmīgi viebās.

— Stāvam! Stāvam!

To saka paps! Vecais nez cik sen neko nebija teicis, tikai īdējis!

— Papu! Papu! Nu tu dod! — viņš metās pie vecā, krita tam ap kaklu un raudāja. — Stāvam, papu, stāvam! Stāvam! ▮

No ukraiņu valodas tulkojusi Māra Poļakova

— Maitas! Nezvēri! Nositīšu! — Dzeds iztēlojās, kā nogalina Janukoviču

Artis Ostups

Mēness īpašumi

Artis Ostups (1988) ir latviešu dzejnieks, atdzejotājs un literatūrkritiķis. Publicējas kopš 2006. gada, iznākuši trīs dzejas krājumi: *Biedrs sniegs* (2010, izvirzīts Literatūras gada balvai nominācijā *Spilgtākā debija*, kā arī saņēmis Ojāra Vācieša prēmijas speciālbalvu), *Fotogrāfija un šķēres* (2013, izvirzīts Literatūras gada balvai nominācijā *Labākais dzejoļu krājums*) un *Žesti* (2016). Ieguvis filozofijas maģistra grādu. Laikmetīgās literatūras un filozofijas interneta žurnāla *Punctummagazine.lv* galvenais redaktors

Velsas motīvs

Kalnos spaiņi zīda dziļās mūra akas; putni un pumpuri
— eņģeļu atstātās slimības, ar kurām šeit piemin debesis, —
pavadīja aitu murgainos blējienus un kokus, kas izkāpa
no ziemas spoguļiem, lai dudinātu puķēm: «Jau marts...»
Dūmakā iesiets mēness apspīdēja antenu drūzmēšanos.
Sarunu fragmenti, vilcienam slīdot gar mansarda logiem.
«Kas gan ir nakts čuksti?» — «Atslēdznieku sudrabs.»
«Vai kādu vēl sāpina mūsu lūgšanas?» — «Drīz aprīlis.»

Korāļu prelūdija gurkstošiem soļiem

Sniegs
ir ziemas
mēness.
Ištvans Bella, *O. E. Mandelštama naktis*

Skursteņi pūš dūmus kā iemīlējušies:

lēni un skatoties mākoņos. Piepeši...

Par ko gan pārtaps naivais ceļinieks —

bezvārda bēglis, kas brien šo mēnesi,

tiklīdz sāksies mūsu pilsoniskā izrāde?

Mēs pāršūti vaskadzeltenās burās.

Skursteņi pūš dūmus kā iemīlējušies.

Ekspresijas vietā

Jo, kopš vien mirstīgais dziesmu dziedājis ir...
Frīdrihs Helderlīns, *Dzejnieka drosme*

tag
daž
ūr
Tīb lau
sti
na
patie ž
ļ
ess
zu rie
svē
lē!

Trīs pieskārieni nezināmajam

1.
ēnām apšūti strādnieku vagoniņi
kastaņkoka paklanīšanās vējam

2.
kā bezdibenīgi spoguļi
garos gaiteņos
kā asinis satek atpakaļ pirkstā

3.
vientuļš policijas auto
gaudo pret mēnesi
un ziedi atplaukst
bailēs no nāves

Elēģijas vietā

Es esmu aizmirsis vairāk tumsas, nekā tu jebkad esi pazinusi,
kaut tā plūda no tevis straumēm, it kā miegā kāds atvērtu krūtis,
un nāve, nolobījusies nakts pierei, viegli nolaistos uz taviem
kukaiņa pleciem, jau atmiņās sabirzušiem, bet, rītam pārnākot,
tu vēl ietītos palagā un izietu uz balkona, kur mēness pēdējo
reizi izdvestu: «Mēness,» un akls mākonis no ardievām dārdētu.
Jo nav tāda skatiena, kas noticētu tavai izgaišanai, nav tādu
skropstu, kas negumtu zem šīs tumsas, tai atkāpjoties gaismā.

Bišu dūkoņa

Viņš gulēs nosalis: zvaigznāji pakāpsies uz muižas jumta,
kā dārzi pakāpjas kalnos, no augļiem mirdzēdami, —

bērns tos zīmē par spīguļiem nosētu šalli.

Katrs aiziet ar savu vēju:
nošvīkst pa kurpei, varbūt
pudele sašķīst pret sienu,
it kā naktī aizkuģotu nami.

Bišu dūkoņa
— mazā nāves mūzika —
būs viņa vējš, pārāk klusa,
lai kāds pagūtu saklausīt.

Bērns to zīmē par mākoni, kas nostājies mežam priekšā.

Nakts atspulgi

Prieks manī allaž gūst virsroku; tāpēc manas ierašanās ir patiesākas par manām aiziešanām. Dodoties prom, bieži nav pieklājīgi izrādīt prieku.
Andrē Žids, *Ja grauds nemirst*

Viņš mostas pilsētā zem drūpoša mēness — tūkstoš atspulgos izdziest mērijas apstādījumi, lampas tos ved cauri ielām, kā sirds ķermeni ved; tāpat izdziest logi uz istabām, kas piebriest no bezmiega, kroplīgi izliekdamas stiklu, un viņa seju, kas nupat gulēja tumša kā aizdurve, uzlauž pienaina gaisma — acis izburza no plakstiem. Viņš mostas pilsētā, kas nakšņo, sagāzta pret zemieni, un dzinēju dūkoņa, rītausmas *lingua franca*, saskaņo šīs parādības ar viņa soļiem, tiem izzūdot laukos.

Andalūzijas motīvs

Tumša ir mīlestība, kas izdauza viņu sirdis, kā attīrot no putekļiem, un jumtiem pavēl dziedāt: «Kā atmodies no sapņa, ver mēness simtiem plakstu...» — un triec viņus pār neauglīgo zemi, ko gurdeni lukturi nodod nakts īpašumā līdz ar ēnām un spoži iztrītiem asmeņiem. Šī ainava ar kliedzienu salaulāta.

Bijušie: no arhīva

Noplēšamā lapiņa ar autora rokrakstu: «Ja vien pierimtu suņu rejas un es [svītrots: «kāds»] atgultos zem ābeles [svītrots: «kas piesnieg zvaigžņu skaidām»], un ieraudzītu mūs [svītrots: «viņus»] atkal kopā, sviniīgi nokāpjam starp skursteņiem un lampām. Dienvidos no manis [svītrots: «kāda»], kura miegs ir krītoša augļa zvans.» Lapiņai fonā — melna galda virsma.

Pēdējais skatiens

Atvēris acis pēc īsas snaudas, viņš piepeši saprot, ka nespēj šeit palikt ne minūti ilgāk, un sakopo savu riebumu pēdējā skatienā. Tik viegli tas slīd pār pazīstamajiem priekšmetiem, tos tūlīt dzēšot no atmiņas! Tā izdziest vāze, ko viņa vēl pagūst ienest istabā un nolikt uz palodzes blakus sērkociņiem un pelnutraukam, tā pagaist jaunā kleita, nupat viņai tā atmirdzēja spogulī ar viņa neizprotamo seju, kas šķita kā iegravēta, tā izplēn fajansa pērtiķēns pelnu kaudzīti klēpī un plānie aizkari — brāzma tos paceļ līdz arkai, atsedzot mucām līdzīgus eņģeļus. Taures pūzdami, viņi tur plecos namu kores, tumšas no ļaužu kliedzieniem, kad tie piebirst ziediem un lauskām.

Ideja par ķermeni

Viņa nāsis ir tik šauras, ka, šķiet, tūlīt aizaugs ar ādu; viņa seja ir spoguļu nokāpšana ellē; viņa ķermenis atgādina noķērnātu akmeni, kas iesprūdis šajā šķirbā, ko viņš spītīgi dēvē par istabu; nē, viņa ķermenis vēl jāizgrebj no neiespējamā blāķa, kurā izgaist apkārtējie priekšmeti, tas jāizceļ no idejas par ķermeni, līdzīgi kā tēlnieks izceļ no granīta degunu un lūpas. Viņa balss skan tā, it kā viņš būtu iesprostots šahtā, un šis slāpētais kliedziens stāsta par atriebīgiem nogruvumiem, zem kuriem pazūd stundas; tas uzbur sievieti truša smiekliem un sniegu, maigu kā satīnu, sniegu, kas viņus pārsteidza tonakt, kad viņam vēl bija ķermenis, un no kura cēlušās viņu mēles.

Jānis Tomašs

Smagatlētika

Jānis Tomašs (1984) par 2016. gadā izdoto pirmo dzejas krājumu *Melnie darba cimdi* ieguvis balvu *Kilograms kultūras 2016* un Latvijas Literatūras gada balvu nominācijā *Spilgtākā debija* par daudzsološāko pieteikumu Latvijas rakstniecībā. Strādā Rīgas pašvaldības policijā.

***
no tavas mutes izšļakstās atspirdzinoši smiekli
bet manējā no garlaicības apvītusi
jau kādu laiku klusē

pirkstgalu kompass rāda
bet uz kurieni
aiziet nevaru
vien pietiek spēka
lai ugunskurā uzmundrinātu kūtrās ogles

alus putu labvēlīgā vide
lēna upes vielmaiņa
un viļņu zemais sāpju slieksnis

katru vakaru
es palieku
bez tevis
skaitliskajā
mazākumā

marta sākumā
daba ir vieglas uzvedības sieviete
paņem un izmanto viņu

pirms no krastiem iziet Brīvības iela
un automašīnu palu laikos
asfalta bangojošā straume tevi aizrauj kārtējās darīšanās

***
no priekšvēlēšanu plakātiem smīn vecie zagļi
un viņu pirksti dzen saknes
caur nodokļu maksātāju auglīgajām kabatām

(kā grūsna kamene
gurnus šūpojot aizdūc *Mercedes-Benz*)

tu pabeidzi deviņas klases
tagad strādā deviņos darbos
pār tavu pieri nolīst
mēneša sviedru nokrišņu norma

bet durvju ailē stāv māte
dārga kā Gogēna glezna
un lietus slīpā adata
uz gumijas zābaku purngaliem
tetovē senas rakstu zīmes

***
alus darītavu holokausts
pret vietējiem iedzīvotājiem
un kāda brēcoša dzērāja saliektais augums
aizaugušajā grāvja glābēj silītē

(viņa muguras kontinenta lielākā daļa
kā arī īsie matu apstādījumi
atradās zem ūdens)

līdz šim
mans nervu apgādes tīkls
nav cietis ievērojamus zaudējumus
taču vienmēr vajag paturēt prātā
sinoptiķu brīdinājumus

naktī no austrumiem pietuvosies pelēkas skumjas
tās vietām būs stipras
un uz acs globusa parādīsies nokrišņu veidā

***
Rīgas domes galma dāmas
pagalmā smēķē
un vējā plīvo kleitas
augstu paceltie karogi
mākoņi smaržo
pēc tikko izmazgātas veļas
manas jūtas ir labi norūdzis vīns
reibumā sastrādātas muļķības
jau veselu mūžību vēroju
sievietes odzes
sievietes pīķa dāmas
iztēlojos noplūcam
aizliegto augli
Rātslaukuma dārzā

***
varbūt brāzmās uzpūtīs elpa
un tavi sejas panti ar atskaņām
no naktsdzīves ledus laikmeta
saglabāsies kā fosilijas
es tevi gribu
kā dzejoli iemācīties no galvas
stāvot uz šīs neauglīgās asfalta aramzemes
kur plosās žargons un svešvalodu mēris

no tavām lūpām
sen jau kā nosmelts krējums
taču man pietiek
ar precīzi laikā saņemtu skūpstu

šo nelielo uzturdevas kompensāciju
lai izdzīvotu līdz nākamās dienas rītam

***
mana māte izpildīja olimpiskos normatīvus smagatlētikā
nesot skārda spaiņus ar ūdeni uz ganībām

bet tēvs tirgoja alkoholu
kamēr nebija vairs kam dzert

un lielākā daļa no iedzīvotājiem
pāragri aizmiga zem velēnas rupji adītās segas

par pirmo mirušo mēs nopirkām govi
par otro mazu zemes gabalu

tālāk es neatceros man apnika skaitīt
vientuļo atraitņu
asaru slapjo sīknaudu no vaigiem

es pierakstīju gājputnu autobiogrāfijas
ziedu un nezāļu kopotos rakstus

izklaidējos kopā ar grūsnu ābeli
raustot viņu aiz nokaltušās rokas
sev līdzi uz smilšu kastes
vienādmalu četrstūri

***
es personīgi pazīstu mākoņus
kuri pārcietuši retas infekcijas slimības
viņu vaļējās brūces stipri asiņo
dienām ilgi līst pelēks lietus

tagad kad pārtieku no atmiņu bada maizes
pie sevis klusībā vēroju
kā darbadienu vakaros strādā
lielveikala letes barības vads

bet mana prāta tukšajā palātā
ienāk dežurējošais ārsts
un ar asajiem elkoņu stūriem
izpļauj sev ceļu

pārāk ilgi esmu atradies
telefona spilgtās gaismas
intensīvajā terapijā
vajag izkratīt sirdi pret mājas slieksni

***
man patika kāda aktrise
Latvijas Nacionālajā teātrī

agrāk tur biju
kā skatuves strādnieks
un vienreiz
šī Jaunavai Marijai līdzīgā būtne
man palūdza sakārtot savu kostīmu

rūpīgi kā sapieris darbojos ap pogām
uz pieres bangojoša sviedru jūra
paisums un bēgums

nonācu tuvāk kakla zonai
vietā kur maniem pirkstiem
apstāties un stāvēt aizliegts
pamirkšķināju kreisās acs pagrieziena rādītāju
nogriezos uz vīles šaurās brauktuves malas

bez gariem romāniem
bez žurnālu sātīgajiem saukļiem
no viņas izelpas tvana gāzes apreibis

***
izbarot algu rijīgajiem spēļu automātiem
lai pēc tam Dieva mierā varētu dusēt
uz spilvena kapakmens

bet labāk jau
laicīgi pamosties
no ķērcošu vārnu komentāriem
par tavu uz grunti nolaisto dzīvi

un kas gan ir nauda
grēkā krituši skaitļi
augstākā plaukta matemātika

ja redzi sevi
it kā no malas
skatoties spoguļa dzidrajā attēlā
stikla caurspīdīgajos viļņos
kā parastu priekšmetu
krēslu gultu skapi
atslēgas melno caurumu

Einārs Pelšs
Andis Surgunts

No cikla *52 nedēļas*

Einārs Pelšs (1960) ieguvis Burjatijas Pedagoģiskā institūta diplomu krievu filoloģijā. Saņēmis žurnāla *Liesma* prēmiju par 1984. gada labāko debiju dzejā. 2012. gadā publicēts dzejoļu krājums *S* un izdevums *In visi ble*, kuru veido tikai grāmatas vāki, starp kuriem nav lapu. 2016. gadā izdots krājums *Mīļākais tētis pasaulē*, kas veltīts dzejnieka dēla piemiņai. Pelšs atdzejo 20. gadsimta sākuma un mūsdienu krievu dzejnieku darbus. 1990. gadā Pelša atdzejojumā iznāk Igora Severjaņina dzejas izlase *Vaļsirdīgā romance*, bet 2016. gadā izdota E. Pelša un Jāņa Elsberga sastādītā Nikolaja Gumiļova dzejas izlase.

ps©

1. nedēļa
...
einaratīvs — vēstījums, kurā galvenais varonis ir cikls, kurā galva sasniedz vakardienas augstāko pakāpi, kurā galvas sasniegumi vērtēti tik augstu, ka iepriekšējais cikls nodēvēts par varoņu ciklu.

postbļa — tas nav jauns literatūras virziens, tas ir literatūras kompass. dzeja atdzejas kapeikas otrā pusē. kā tas ir — būt vienmēr pusē, vai — neviena pusē? kā tas ir — būt kā pusei, vai — būt tikai pa pusei? uz šādiem jautājumiem *postbļa* literatūrā atbildes nemeklē.

2. nedēļa
...

Šandai Fej

ievads (apm. 1/5 daļa no domkrata)
pieklauvēdams pie ģenerālsētnieka durvīm apakšsētnieks izdzirda skaļu troksni nevēlēdamies

iztirzājums (apm. 3/5 daļas no domkrata)

sabojāt klusumu mīlošā ģenerālsētnieka omu vieglā izbīlī no sava klauvējiena viņš aizturēja elpu atkāpās četrus soļus atpakaļ pagriezās un metās bēgt bet tūdaļ nokrita aizķēries aiz dēļa malas: u!
kritiena būkšķis izklausījās par vēl vienu uzstājīgu klauvējienu u

nobeigums (apm. 1/5 daļa no domkrata)

n ģenerālis vieglā izbīlī devās atvērt durvis
tad atkāpās četrus soļus izkrizdams pa logu

3. nedēļa
...
(surogāts)

1. surikāts (zondējot augsnes virskārtu, apvēršot akmeņus) — gavai uzrakstam dejoli par surikātiem
2. surikāts (saulē ieņemot visdažādākās pozas) — davi, dalu galā pohij!
1. surikāts (atgriežoties alā atvēsināties) — bet nekas nenāk galvā par mazajiem sokrātiem
2. surikāts (rāpjoties uz kukuržņa un ceļoties pakaļkājās) — līdzīgi hodjačijiem, surikatta — japāņu dzīvesziņas skola

— kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli
kli kli kli kli
kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli
kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli
kli kli kli
kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli kli (no alas ilgi smieklikliki)

4. nedēļa
…
trešdienu naktīs un no rītiem no rietumiem
kad ar brāzmainu vēju ieplūst vēsāks gaiss
frontei aizvirzoties vienlaikus pretējos virzienos
tālāk uz austrumiem
mēdzu svilpot govīm, viņas sanāk un skatās
no ziemeļiem uz dienvidiem

5. nedēļa
PSRS ikgadējās 3. jūnija sanāksmes
nakts kārtībā tiek apsrsiests:

1) PSRS miests (ielas cauruma aizbāšana ar sienu. zīmes «iekrist aizliegts» uzstādīšana).

2) «kā būtu ja mēs uzrakstītu bestselleru un kļūtu bagāti un varētu apceļot piemēram pasaules mazākās valstis. mēs tāpat kļūsim bagāti. apceļosim riebiņus.»

(sanāksmes nenotiek ja neatnāk kāds no PSRS)

Pelša Surgunta Rakstnieku Savienībā rakstnieki cepurēs, plaukstās vībotnes nes

Andis Surgunts (1984) ieguvis augstāko izglītību Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātē. Kopš 2005. gada publicējies izdevumos *Karogs* un *Kultūras Forums*, interneta žurnālos *Satori* un *Punctum*.

6. nedēļa
11 ziloņi
(laime)
— *Слоны. Одиннадцать слонов. Нужно купить одиннадцать штук от самого большого до самого маленького и держать их в доме. Поразительная примета. (Аркадий Аверченко)*

mmmmmmmmmm

7. nedēļa
` ` `
NOTIKUMU ĶĒDES SĀKUMĀ
~~LIELA~~
LIELA
NOZĪME
IR
PIRMAJAM POSMAM

LŪDZU

AROKĀM
NEAIZTIKT

ATĀĶĒJIES NO CITIEM
PIRMAIS
VAR PĀRTAPT

8. nedēļa
MONOSTIHS*
(recepte)

divas karotes aplej ar trim karotēm

* man *monostihs* asociējas ar *mostiks*

10. nedēļa
varētu aizmirstu dzejnieku tekstos atdzejot savus
(domēns)

varētu atdzejot aizmirstu dzejnieku tekstus
un uzdot par saviem
bet ja kāds tomēr atšifrēs sacīt: pošol («nahuj» — dzenzēts)
vai mazliet vainīgi smaidīt (smile emotion)
vai taisnoties — !latupop seb

galvenais (nice) — uzzināt kādi seriāli gaidāmi

12. nedēļa
ĪSZIŅA REDAKTORAM
(publikāciju gaidot)

ja nepublicēsi ps©
būs tev psc
atjambīsim!
attrohajosim! neatamfibrahijosies vēl ilgi
nesadaktilēs tevi neviens
varēsi saukt atanapestiet!

peace!
ps©

52. nedēļa
VĀRNAS

DEJO
NO RĪTIEM
AP SEŠIEM
SEPTIŅIEM

BEZ
DESMIT
ASTOŅOS
JAU

VISS

Lauris Veips

Ilustrācija — Roberts Rūrāns

kaut kas cits

šodien nemazgājos.
darbā slinkoju.

vairs nevaru atgriezties mājās.
esmu pārvērties milzīgā bezē cepumā.

tu kaut ko noslauki no mutes kaktiņa.

šis dzejolis

es gribētu fraktālu pūdeli.

lai Elizabete Balčus mani kvēli noskūpsta, skatoties acīs.

ieslodzīt tevi krātiņā, likt dziedāt, ka tev patīk šis būris, un noteikt, «ironiski».

valdīt pār pasauli no liela torņa, kurā brokastojot uzlūkoju savu valstību, uz dakšiņas uzdūris karstu sardeli.

lai Šim Dzejolim izaug rokas,
lai tas apskauj
un mīlējas ar mani līdz nesamaņai,
atkārtojot,
«tev ir skaists ķermenis un prāts,
tavs prāts un ķermenis ir ļoti, ļoti skaists.»

augļi, kas man patīk

ananasi
avokado
āboli
baklažāni
banāni
citi augļi

visvairāk man patīk ananasi.
tāpēc es tos minu pirmos.

man pieder ananasu dārzs.
es to iestādīju, kad man bija deviņi gadi.

tētis atnesa mājās ananasu,
uzlika uz galda – lielu, ar zaļu parūku.

es to sagriezu un sastādīju ļoti daudz.
tie izauga ātrāk par mani, eksotiski un dīvaini.

pirms tam man bija daudz draugu. tagad vēl vairāk.
nekad neesmu bijis tik populārs.

atnāc, ja vēlies saules augli, kas man patīk.

Johanness Bobrovskis

Pelni zābakos

Vācu dzejnieks un prozaiķis Johanness Bobrovskis (*Johannes Bobrowski*, 1917—1965) dzimis Tilzītē, Austrumprūsijā, kur, kā viņš pats norāda, tautu saknes savijušās tik cieši, ka «vāciešu uzvārdi bija Kaminski, Tomaševski un Kosakovski, turpretī poļus sauca par Lēbrehtiem un Germaniem». Apguvis ērģeļspēli Kēnigsbergas katedrālē, studējis mākslas zinātnes Berlīnes Humboltu universitātē. 1939. gadā pieteicies dienestam vērmahtā, piedalījies karadarbībā Polijā, Francijā, PSRS, arī Latvijas teritorijā. Kandavā saņemts gūstā un četrus gadus atradies gūstekņu nometnē Donbasā. 1949. gadā atbrīvots, atgriezies Berlīnē pie ģimenes, kur kļuvis par VDR pilsoni. Strādājis par redaktoru izdevniecībās. Jau pirmais dzejas krājums *Sarmatu laiks* (1961), kas izdots gan VDR, gan VFR, guva atzinību. Dzīves laikā izdots krājums Ēnu un upju zeme (1962), romāns *Levina dzirnavas* (1964), noveļu krājums *Bellendorfs un peļu svētki* (1965). Saņēmis Heinriha Manna (1965) un Šarla Vijona (1965) prēmijas. Krājumi *Negaisa zīmes*, *Vēja biezokņos* un romāns *Lietuviešu partitūra* iznāca pēc autora pāragrās nāves. Bobrovska dzeja Latvijā izdota krājumā *Sarmatija mana* (1971) Māra Čaklā atdzejojumā. Krājumā *Zāļu diena* (1972) viņš iekļāvis Johannesam Bobrovskim veltītu dzejoli.
Saistībā ar dzejnieka 100. dzimšanas dienu Kaļiņingradā iznākusi Bobrovska dzejas izlase krievu valodā, ko atdzejojis un sastādījis Sergejs Moreino. Pie dažu šajā apkopojumā ietverto atdzejojumu pirmajām versijām latviešu valodā strādājusi Maira Asare.

Pēdas smiltīs
Vecvīrs
izbalējušā kaftānā, bāls.
Deniņos peisaki, kā allaž. Āron,
es zināju tavas mājas.
To pelnus tu savos
zābakos nes.

Tavs brālis dzina
tevi no sliekšņa. Es gāju
pakaļ. Kā pinās svārki
gar kājām! Smiltīs palika
pēdas.

Sebāk es tevi
vakaros dažreiz
redzēju, gar
stigu čukstēdams nāci.
Baltām plaukstām tu
izsvaidīji sniegsēklas
pār rijas jumtu.

Tā kā tavu tēvu Dievs
mūs vēl gadiem
ilgi apskaidros, Āron,
un nezūd
pēdas ceļu putekļos,
es rodu tevi.
Un eju.
Un kamiešos
manos tava tiesa, ir
gaidāmais tavs.

Ilmeņezers 1941
Biežņa. Pret vēju.
Sastingusi. Smiltīs
iegremdējusies upe.
Apdeguši zari:
ciems pie izcirtuma. Tad
mums redzams ezers —

— Dienām ilgi ezers. No
gaismas. Aizaugušas
grambas un tornis
balo kā kauli, kas atšķirti no sava
kapakmens. Iegruvušo jumtu
apņem vārnu ķērkas.
— Naktīm ilgi ezers. Mežs.
Tas lejup purvājā
brūk. Veco vilku,
nobarojošos krāsmatās,
kāds pēkšņi aizbiedē rēgs.
— Gadiem ilgi ezers. Rūsaini
uzplūdi. Pieaugoša ūdeņu
tumsa. No debesīm tā
reiz
putnu barus izšķils.

Vai redzēji buru? Liesma
tālumā ceļas. Vilks iznāk
izcirtumā.
Ieklausās ziemas zvanos,
gaudo uz draudīgo
sniega padebesi.

Latvju dziesmas
No vanagiem ir tēvs.
Vectēvs no vilkiem.
Vecvectēvs no tām plēsīgajām zivīm jūrā.

Bezbārdis nelga, es
gar žogmalēm ložņādams,
ar melnām rokām
griezdams jēram sprandu rītausmā. Es,

kurš bendēja zvērus
balto kungu vietā,
pa izskalotiem ceļiem rikšoju
ķekatnieku pēdās,

zem čigāniešu tumšiem
skatieniem eju. Tad
Baltijas krastos satieku Ikskelnu, kungu.
Mēnessgaismā tas iet.

Ar viņu sarunājas nakts.

Atgriešanās
Koka sols, mēbele cieta.
Tur, starp priedēm slēpdamās,
šūples – dēlis, divi notēsti
balsti. Te ieklīst dzeguze,
zaļā vārna un pupuķis,
lakstīgala pogo, drīzāk vedžerē,
lakoniskāk, skarbāk,
ar dievpalīgu, īsāk.

Bet es esmu nācis miegu
šajs guļbaļķu sienās
gulēt, zirnekļa tīkla un krupja zelta,
promkājaino miegu. Dziest
gaisma atkal. Ap savām ēnām
mīņājas govis. Zivis
neganti putojošo zīmi
ūdenī velk.

Bet es tikai guļu.
Manis te nav.
Man atrast vietu
kā kapu tik lielu, vien uzkalnu
pļavā. No turienes
es skatītu
upi.

Līdzenums
Te.
Ezers.
Staigniem
krastiem. Zem mākoņa
dzērve. Balta, tā atmirdz pār
ganu tautu
tūkstošgadēm. Ar vēju

es uzkāpu kalnā. Še
es dzīvošu. Biju mednieks,
bet notvēra mani
zāle.

Māci man runāt, zāle,
māci mirušam būt un klausīties,
ilgi, un runāt, akmens,
tu māci man palikt, ūdens,
nejautā man, un tu, vējš, arī nē.

Vijons
Tu, Turēnu krustām un
šķērsām: akmenszemē
izgaisuši soļi,
lielajās pilsētās, tu
nenāksi atpakaļ.

Šķībs
mēness mugurā,
met torņi un koki
garas ēnas tev priekšā.
Kāds iet tur, svilpo.
To piesedz ar gaisīgu
mazu mākoni — hitonapmetni, —
zagļu dievs, grieķu garā, tā sacīt.

Plikgalvi, vēcini hūti!
Tavs attēls ir redzams jebkura dīķa
nāvīgā spogulī! Ziemeļu vējos ir
tālu zvejnieku ligzda:
tajās sienās, miglājos, zem
nošķiebtā jumta,
tev būs gulēt, bet vīri
ausmā no zvejas nāks, dzēriens
aizsākts uz plīts,
tur mēmas mokas uz pannas
ieeļļotas, zivs
no jūras. — «Tur būs man gulēt.»

Atgādne
Gadi,
zirnekļu tīkliem,
milzu zirnekļiem, gadi —
čigānu zirgi pa takām
mīcīja mālus. Vecais čigāns
plīksķināja pātagu, sievietes,
piestājušas vārtos, trieca,
riekšaviņās turot
šķipastu laimes.

Vēlāk viņi pagaisa.
Atnāca vilkači aukstām svina
acīm. Atceries, no
pažobeles vecā
klaušināja, kur pazuduši tie.

Klausies lietavās
pār nogāzi, tur iet,
mīca mūžīgo mālu,
citiem neredzami,
šļakatu aizsega
apņemti, svešuma vēju kronis
melnajās šķipsnās,
viegls.

Ziņojums
Beiļa Geiļblung,
Varšavas pilsētas geto,
izbēgusi transportēšanas laikā,
meitene
gāja bruņota pa mežiem,
ilgi, partizāne
saņemta ciet
Brest-Ļitovskā,
bija ģērbta formas mētelī (poļu),
bija nopratināta, Vērmahta
virsnieki, foto
pie lietas, visi virsnieki jauni
cilvēki, formas svaigas,
sejas svaigas,
viņu attieksme
nevainojama.

Baltijas pilsētas
Bez ausmas gaisma un bez rieta.
Ūdens, ko tauriņa nāve spēj saviļņot.
Ir lietus — lietus.
Vējš caur mākoņiem
še skrandās ierodas,
izķemmē upju smiltis, tad kāpu
pār jūru aizved.

Nāk
atpakaļ
pār ūdeni gaisma. Lietus
sameklē ceļu
putniem pa pēdām. Raibas šiltītes
te pienaglotas
pie apdrupušiem akmens
mūriem augstiem šur un tur.
Ir salasāms:
Zāle auga.

Krievu dziesmas
Kad tornī
iedziedāsies
klinšu un ieleju zemei Marina,
trīs upes viņai
pie kājām, bet nakts
un vēja ēnas
lidojumā.

Pavēlniec daiļā,
mana papele,
vainagā tavā
mēnesim atļautu seju
es guļu
augstu, paša spārnā
ieracis.

Es guļu —
tu dāvā sālsgraudu man,
no necaurejamas jūras,
es dodu tev pilienu
lietus iz zemes,
kur asaras
nepazīst.

Kalmes
Ar lietusburām apkārt
vaimanas klīst,
vējvalgas.
Spārnus pelēka
ūbele ir pārlaidusi
mežiem pāri.
Lauzītā paparžu dzelzs,
mežģīnēs skaisti
gaisma
ar fazāna cekulu iet.

Tevi
sūtu es, elpa,
atrodi pajumti sev,
izej logam cauri, baltā
tu spogulī ieskaties,
klusa atgriezies,
zobens zaļš.

Ullai Vīnbladai
Es zinu rudeni kalnos.
Es jutu gaitu tavu
miglai cauri uz akmeņainās takas.
Tu nāksi taču. Vilina
ielejas gaismas.

Un kā sniegpārslas
mīlestība kļuva, —
vieglas, asinīm cauri šalcot.

Mūžīgi debesīs tavās,
draudziņ, atduras tornīšu smailes;
reiz dziedāja Belmans,
nu sen jau tavas vibrējošās
vārsmas, tās nezin, kurp ved, —
vējainie panti, tur
vīru soļi tumsu skrien.

Un lai mana ziņģe
toni augstāk ņem, klejojot
ar vējiem, mēness gaismu
liegu dārzos no augšas,

es
roku lieku sniegā.
Pietiek ar zīmi:
te dzīvot.

No vācu valodas
atdzejojuši Alda Barone
un Sergejs Moreino

28 ābeles, lācis un visa poļu literatūra

Ingmāra Balode sarunā ar igauņu tulkotāju Hendriku Lindepū

Hendriks Lindepū (*Hendrik Lindepuu*, 1958) kopš 80. gadu beigām tulkojis poļu literatūru igauņu valodā, iekļaujot svarīgākos 20. gs. klasiķus un arī jaunākos poļu autorus. 2002. gadā nodibinājis savu izdevniecību poļu autoru darbu izdošanai. Saņēmis Polijas valsts apbalvojumus, arī Igaunijas lielāko kultūras balvu.

Ingmāra Balode (1981) ir dzejniece un tulkotāja. Ar poļu literatūras tulkošanu nodarbojas kopš 21. gs. sākuma. Interesējas par tulkošanas teorijas nesavienojamību ar praksi un tiecas sarunāties ar cilvēkiem, kuri no tā visa kaut ko saprot.

Ar Hendriku Lindepū iepazinos pirms padsmit gadiem Prāgas lidostā. Biju ceļā uz Krakovu, uz pirmo Pasaules poļu literatūras tulkotāju kongresu, ko rīko Polijas Grāmatu institūts, pulcējot simtiem tulkotāju no visas pasaules. Pienāk pie manis draudzīgs somugriska izskata (ceru, šo komentāru nevar kaut kā politnekorektuma gaismā interpretēt) vīrs un smaidot saka: sveiki (latviski), tālāk angliski — vai esi no Latvijas? Jā, es attraucu un nobrīnos (īpaši tādēļ, ka tolaik šaļļu ar latvju zīmēm vēl nebija katrā *Narvesenā*, un, pat ja būtu, — es taču tādas nevalkāju, tāpat kā futbola kreklus vai tautastērpu lidostā). Iepazīstamies, otrais jautājums, protams, ir — vai tu brauc uz tulkotāju kongresu, trešais — ko tu tulko. Tolaik laikam Hannu Krālu un Dorotu Maslovsku. Gana dīvains salikums, redzu interesi un apjukumu sarunbiedra acīs. Un ko tu tulko? Visu, viņš saka. Gandrīz visu. Lugas, dramaturģiju. Mazliet dzeju. Česlavu Milošu, Zbigņevu Herbertu, Tadeušu Ruževiču (savā ziņā viņi visi ir Nobela prēmijas cienīgi, bet to saņēmis — no nosauktajiem — tikai Milošs). Vislavu Šimborsku nepiemin, tad būtu jāsaka aukstais vārds «nobelisti».

Iekāpjam lidmašīnā, saruna pārtrūkst. Nākamreiz uzsmaidām viens otram, kad atklāšanas pasākumā nosauc valodas, ko pārstāv tulkotāji, un katras valodas pārstāvji pieceļas un top redzami. Igauņu. Viens Hendriks Lindepū. Latviešu — es un Dagnija Dreika. Vēlāk citos kongresos reizi četros gados — jau es viena, jo citi, kas Latvijā smeļ no dziļās un mutuļojošās poļu literatūras straumes, aizņemti ar savām lietām (to pieminu tādēļ, ka vispār viņi ir, un tas ir būtiski — latviešu literatūrai, poļiem un man personīgi).

Nākamā garākā saruna notiek šogad, kad ar Hendriku satiekamies Ādama Zagajevska dzejas lasījumā. Tas sarīkots nelielā, aristokrātu un valdnieku portretiem pārblīvētā zālē Krakovas vecpilsētā, 15.—16. gadsimtu mijas mākslu mecenāta un diplomāta, bīskapa Erazma Čoleka muižā.

Es jau sen gribēju ar tevi parunāt, pēc lasījuma saku Hendrikam. Mani fascinē viņa miers, pašpietiekamība, atbildes uz maniem jautājumiem sarunās — «ak, jums nav Gombroviča vēl? Nu nekas, ņem un iztulko».

Un mani nemaz nebaida tas, ka atbildes uz maniem jautājumiem būs tādas, kā jau tulkotāju sarunās: vārds, uzvārds, izdevums, tulkojums. Un — neciešams, aizraujošs, tuvs, traks autors.

Es negribu zināt, «kāpēc igauņi var». Es gribu zināt, kā cilvēks var. Ņemt un nosaukt savā vārdā izdevniecību (*Hendrik Lindepuu kirjastus*) un ķerties pie lietas. Pie visas poļu literatūras.

Pastāsti, lūdzu, no paša sākuma. Kā sākās tava kaislība uz poļu literatūru?

Iesākumā bija tā — man bija četrpadsmit gadu, un es redzēju Andžeja Vajdas filmu *Pīšļi* (*Popioły*). Tolaik ar mani kaut kas notika. Pēc tam lasīju Senkeviča triloģiju *Ar uguni un zobenu* — pirmskara izdevumu igauņu valodā; protams, pēcāk neviens nebūtu to izdevis.

80. gadu sākumā es biju jauns teātra un kino kritiķis. Un zināju, ka Polijā ir ļoti labs teātris (ĻOTI labs!) un ļoti labs kino. 1984. gada martā Tallinas antikvariātā nopirku pašmācības grāmatu *Mówimy po polsku!* un sāku mācīties. Sāku arī tulkot — sākumā, kamēr biju saistīts ar teātri, daudz tulkoju lugas, pēc tam ķēros pie prozas, pēcāk jau pamazām pie filozofijas un dzejoļiem.

Kā nonāci pie savas izdevniecības?

Izdevniecību izveidoju 2003. gadā. Pirmais, ko izdevu, bija lugas — Slavomira Mrožeka, Tadeuša Ruževiča un Boguslava Šafera darbus. Tolaik izdevu arī Lešeka Kolakovska *Mini lekcijas par maksi tēmām*, kas bija itin pieprasīta grāmata. Izdevu kādas trīs četras grāmatas gadā.

2006. gadā aizbraucu uz Gombroviča festivālu Radomā. Līdz tam laikam biju noskatījies tik daudz teātra uzvedumu, ka man jau bija gana. Tā laika teātrī bija daudz viduvēju izrāžu, lai pievilktu visplašāko publiku. Un festivālā, skatīdamies ne gluži to labāko uzvedumu, es nodomāju — kādēļ gan neķerties pie dzejas? Un nākamā gada decembrī parādījās mana pirmā publikācija grāmatā — Ruževiča *Allaž fragments*, tur bija dažādi dzejoļi, ne tikai no viņa grāmatas ar tādu nosaukumu. Par laimi, par šo grāmatu bija ļoti labas recenzijas. Kritiķis, kas parasti runāja 90 vai pat 95 procentus pilnīgu riebeklību, recenziju nosauca *Absolūtā*

Hendriks Lindepū: «Protams, es apdomāju, ko lasītāji varētu vēlēties, taču nepieļauju tādu domu, ka viņi kaut ko izvēlētos vienkārši neuzzināt!»
Foto – Scanpix

dzejas dzirde. Nākamajā gadā parādījās Zbigņeva Herberta dzejas izlase — tāds mīlīgs sējums — un Šimborskas izlase manā atdzejojumā; vēl pēc gada izdevu pamatīgu Ruževiča dzejas izlasi — par to un citu poļu darbu tulkošanu es saņēmu Igaunijas Kultūrkapitāla fonda gada prēmiju, ko saņem astoņi cilvēki — katrs no citas jomas.

Vai pirms sava apgāda veidošanas sadarbojies arī ar citām izdevniecībām? Tas ir retums — ka tulkotājs labprāt pats uzņemas izdošanas darbus visā to krāšņumā.

Protams. Bet viens no savas izdevniecības impulsiem bija tas, ka citas man bieži piedāvāja ļoti švaku literatūru. Nez kur salasītus viduvējus tekstus. Man bija svarīgi, lai ir arī kaut kāda sistēma. Uzskatīju, ka jāizdod vislabākie poļu autori, laba mūsdienu proza, filozofija — tas pats Lešeks Kolakovskis! — un tā tālāk. Neviens to man nevarēja piedāvāt tulkot un izdot, jo gluži vienkārši nezināja. Faktiski nebija pat nekādu stereotipu par poļu literatūru.

Vai darbojies pavisam viens?

Man jau astoņus gadus ir sadarbība ar ļoti labu un ļoti prasīgu redaktori.

Dažas lietas esmu taisījis arī *Loomingu Raamatukogu*, varbūt zini tādu… Viņi izdod tikai augstvērtīgu literatūru. Un arī redaktori labi.

Viņi izdeva manā tulkojumā Miloša *Sagūstīto prātu* — to vēl pagājušajā gadsimtā, Mrožeka stāstus, divas Ježija Pilha grāmatas, Olgas Toharčukas romānus, Bruno Šulca *Kanēļa bodītes*, Vitolda Gombroviča *Bakakaju* un Danilo Kiša romānu *Kapliča Borisam Davidovičam*, to tulkoju no serbu valodas. Danilo Kišs mazliet atgādina Bruno Šulcu, tulkotājam ir, ko noņemties. Biju iepriekš tulkojis dažas horvātu lugas, bet tas ir kas cits, nekā tulkot Danilo Kišu.

Kā tev šķiet, vai ir kas tāds, kā mūsu pašu literatūrās (vai dzīvēs) bez poļu literatūras patiešām trūktu? Politikā un vēsturē dažās lietās mums poļu ietekme ir neapšaubāma, bet tekstos?

Noteikti ir. Kā rakstīja kāds igauņu kritiķis: dzīve bez poļu literatūras ir šaušalīgs sods.

Vai Igaunijā arī vērojami tādi pārrāvuma posmi poļu literatūras labāko tekstu tulkojumos, kad no vesela literatūras virziena vai vēstures posma nekas nav tulkots? Varbūt jums Igaunijā izdevās dabūt cauri kaut ko, ko citviet neizdevās, piemēram, Gombroviču?

Gombroviču — nē, to tikai neatkarības gados.

Kopš 60. gadiem *Loomingu* bija izdevies laist klajā divas Slavomira Mrožeka grāmatas. Vislielākais tukšums tulkojumu ziņā bija uzreiz pēc neatkarības atgūšanas, tātad pašā deviņdesmito sākumā. Tulkota tika vienīgi anglosakšu literatūra, visi meklēja nez kādu veiksmes formulu… No poļiem ņēma un no jauna izdeva šo to no klasikas, arī

Lasītāji sāk uzticēties konkrētiem tulkotājiem, viņu gaumei

Senkeviču — no jauna nerediģētu, ar to pašu novecojušo valodu.

Kas tev šķiet aktuāls Slavomirā Mrožekā šajā — 21. — gadsimtā? Pēc tulkojumu saraksta var redzēt, ka tas ir viens no taviem visvairāk iecienītajiem autoriem.

Mrožeks allaž ir aktuāls — kamēr vien pastāv cilvēce ar savām stulbībām.

Tu sacīji, ka vienā brīdī nolēmi pievērsties atdzejai un vienkārši ķēries pie darba. Par dzejas tulkojumiem bieži dzird — tie ir neiespējami. Vai tu pats raksti dzeju?

Protams, es esmu rakstījis, pat viena grāmata izdota… Bet — kas gan ir viena grāmata manas dzejas, ja saliekam manus tekstus blakus ar Česlavu Milošu, ar Ādamu Zagajevski?

Bet, lai sāktu dzirdēt to Milošu vai Zagajevski savā valodā, tev taču noder gan rakstot izkoptā valodas dzirde, gan drosme...

Var jau būt. Bet lasītāji vairāk uztver to, ka es vienkārši jūtu, vai tā ir laba literatūra vai nav. Pie mums visi to sauc par labu gaumi.

Ir kāds kritiķis, kas lasa visu, ko es izdodu, — viņš zina, ka tās ir labas grāmatas, un viss.

Kāda citā valodā tulkojoša kolēģe, kas nodarbojas arī ar jauno tulkotāju mācīšanu, man stāstīja, ka daudzās t. s. mazajās valodās ir tā — atvēl tulkot kaut kādu tur poļu literatūru, tikai tādā gadījumā izvēlētajam darbam jābūt tulkotam kādā no «lielajām» valodām, vislabāk angļu.

Kādēļ tā?

Lai «mazajās valodās» lasošie redzētu, ka tā grāmata ir kaut kas. Es domāju, ka tulkotājs to padara par Kaut Ko savu lasītāju acīs. Un mūsu zemēs ir tā laime, ka lasītāji sāk uzticēties konkrētiem tulkotājiem, viņu gaumei.

Man bija šķitis, ka tādus atskaites punktus kā tulkojumu kādā «lielajā» valodā vajadzēja tikai okupācijas laikā — cenzūrai.

Vienkārši pārprasts bizness. Es tai kolēģei arī saku — skaitās tikai tas, vai grāmata ir laba literatūra vai nav. Ņemu un izdodu jauno dzejnieci Bronku Novicku, nedomājot, kādās valodās to vēl iztulkos, jo Polijā viņa ir tikko sākusi. Līdzīgi gadās ar lugām — ja zinu, ka tā ir laba, iztulkoju uzreiz, zinu, ka tā nekur nepazudīs. Piemēram, Boguslava Šafera lugas *Mēģinājumi* pirmuzvedums bija tieši Tallinā — es iztulkoju lugu un nosūtīju režisoram, kam tā iepatikās, un iestudējums tapa, atliekot malā citas lietas, vēl pirms poļi paspēja apsvērt tās uzvešanu.

Man ir arī laba sadarbība ar Tartu ikgadējo *Primavista* festivālu — viņi vienmēr uzaicina kādu no manis piedāvātajiem poļiem, un viņiem arī ir vajadzīgi tulkojumi.

Vai šobrīd Igaunijā vēl bez tevis kāds nodarbojas ar poļu literatūras tulkošanu?

Nē, neviens.

Tad jau tava vientulība ir lielāka par manējo, man vismaz ir daži kolēģi, kas ir tulkojuši, tulko vai mācās to darīt.

Mana vientulība ir burtiskāka. Es dzīvoju viens. Mežā.

Tas otrs «polis», Jāns Kaplinskis, arī dzīvo mežā, bet laikam citā, ja neesat vēl satikušies. (*Mēģinu jokot.*)

Es dzīvoju PA ĪSTAM mežā. Tuvākā māja kilometra attālumā, arī mežā. Piecpadsmit kilometrus tikai mežs. Pirms gada nopirku vecu, pamatīgu pirmskara Igaunijas laikā celtu mežsarga māju. Man ir divdesmit astoņas ābeles. Un viens lācis, kas nāk pie manis ābolus ēst.

Tas jau bija dzejolis.

Es nopietni. Ievācos tur un vienu rītu viņu satiku.

Nē, tiešām. Ziemā uz veikalu eju reizi mēnesī. Vasarā aizbraucu ar riteni.

Varbūt tā ir atbilde uz jautājumu, kā tu viens pats paspēj izdot visu poļu literatūru?

Ceļos četros no rīta. Aizeju uz dīķi nopeldēties. Arī aukstā laikā, ja tam virsū nav ledus. No aprīļa līdz novembrim.

Pēc tam — *double espresso*. Un tad es strādāju, disciplīna ir tāda, ka jātulko katru dienu astoņas stundas.

Jātulko, nevis vienkārši tā.

Pēc tam strādāju dārzā. Vai mežā — divas trīs stundas. Pagājušajā gadā viens pats nogāzu un pārvērtu malkā divdesmit kvadrātmetrus meža. Cilvēkam vajag strādāt arī fiziski.

Agrāk strādāju par vieglatlētikas treneri. Tagad mežs, vispirms zāģis, tad saskaldīt to visu. Tas dod tādu labu formu, ka nākamajā dienā vari atkal visu sākt no sākuma.

Kā iespējams izdot tikai labu literatūru bez dižsponsoriem, turklāt tikai poļu literatūru un tikai igauniski, un nebankrotēt?

Pirmais — man nevajag daudz. Es dzīvoju diezgan askētiski, tiešām. Protams, man ir tas pusotrmetrīgais televizors, bet to ieslēdzu tikai tad, kad kaut ko patiešām gribu skatīties. Otrs — man ir Igaunijas Kultūrkapitāla stipendija, tā ir kā alga katru mēnesi. Treškārt — Polijas Grāmatu institūta atbalsts poļu literatūras izdošanai. Katrai grāmatai turklāt tas nemaz nav nepieciešams, piemēram, jauno dzejnieci Bronku izdevu tikai ar Igaunijas Kultūrkapitāla naudu — honorārs viņai un man. Un uzaicināju autori uzstāties Tartu.

Vai jūti izmaiņas sadarbībā ar Polijas institūcijām viņu pašreizējās valdības laikā? Grāmatu institūta stratēģija arī mainījusies. (*Gada sākuma apkārtrakstā pasaules poļu literatūras tulkotājiem Grāmatu institūts norādījis, ka tam ir jaunas prioritātes un fokuss uz vēl netulkoto klasiku, kā arī tās jauniem tulkojumiem.*)

Es to īpaši nejūtu, jo tas, ko izdodu, tomēr ir klasika — lai arī mūsdienu klasika. Un Bronkai, kas ir pārāk jauna, lai saprastu, kurā plauktā viņas tekstus ielikt ideoloģiski, neprasīju, kā jau teicu, atbalstu. Polijas Grāmatu institūta pasludinātā prioritāte tagad ir teksti, kas tapuši līdz 1989. gadam. Tur arī vēl ir, ko pasmelties.

Protams, es apdomāju, ko lasītāji varētu vēlēties, taču nepieļauju tādu domu, ka viņi kaut ko izvēlētos vienkārši neuzzināt!

Igaunijas Kultūrkapitāla fonds tulkojumus no svešvalodām neatbalsta visdāsnāk… Taču vērtīgus tulkojumus atbalsta.

Atceros, kā Milošs sacīja, ka tulkojumu daudzveidība mazām tautām ir ārkārtīgi nozīmīga. Protams, viņš ar to mazo tautu domāja poļus, bet… *(Smejas.)*

Vismaz mēs viņiem varam kaut kā palīdzēt, lai pavisam neiznīkst. *(Tā es pajokoju, vēl nenojaušot, ka Polijas valdība, gatavojot jaunās liceju (vidusskolu) programmas, kādu brīdi «piemirsīs» ielikt Česlavu Milošu vidusskolu literatūras programmās. Sakustoties domājošajai sabiedrības daļai, trūkums esot novērsts, ziņo poļu mediji un draugi.)* **Ko tu pašlaik tulko?**

Pašlaik es strādāju ar Slavomira Mrožeka kopotajiem rakstiem sešos sējumos — lugas, stāsti, esejas, autobiogrāfija un tā tālāk —, un vēl ir ideja tulkot viņa dienasgrāmatas, kas ir ļoti dzīvīga lasāmviela, taču pie tām ķeršos pēc tam, kad Miloša piecdesmit esejas būs iztulkotas. Tātad kādas piecas Miloša grāmatas.

Česlavs Milošs ir man ļoti tuvs autors. Viņš nav vieglākais, ko tulkot, taču vistuvākais. Man pie rakstāmgalda ir milzīgs Miloša plakāts, un viņš draudīgi skatās, vai nostrādāšu tās astoņas stundas vai ne.

Viņš jau pats par sevi teica, ka esot kā dusmīgs ķīniešu dieviņš, kas uz visu pasauli nolūkojas…

Viņš man ir... Aizmirsu to vārdu poliski.

Vari pateikt igauniski, Maimai palūgšu pārtulkot.

Atcerējos — es vados pēc viņa *piemēra*. Es neesmu tik gudrs vai talantīgs kā viņš, bet cenšos būt tikpat strādīgs. Viņš ir literatūras milzis, titāns. Un es cenšos būt titāns tulkošanā.

Protams, tas jau izklausās pēc biznesa noslēpumu izdibināšanas mēģinājuma, taču — kā tu panāc, ka izdevniecība *Lindepuu Kirjastus* darbojas bez apstājas un atkritieniem? It īpaši tagad, kad tu dzīvo mežā. Kā tiec galā ar visu procesu no teksta apstrādes līdz dizainam, izplatīšanai un tā tālāk?

Es jau visu laiku neesmu dzīvojis mežā. Izdevniecību sāku, kad vēl dzīvoju Tartu. Sadarbojos ar vienu mazu tipogrāfiju, kam atliek nosūtīt manuskriptu, pārskatīt maketu, un visu pārējo izdara viņi. Ar piegādi lielākajiem grāmatnīcu tīkliem arī nodarbojas tipogrāfija. Mazajām grāmatnīcām piegādājam paši — vai nu es, vai mans dēls, kurš dzīvo Tartu.

Latvijā nez kādēļ jaunas un labām iecerēm pārpilnas izdevniecības rodas un zūd apmēram kā varavīksnes. Daudzi vaino zemo pirktspēju, arī lielos grāmatu izplatītāju tīklus, kas lēni un niecīgām summām norēķinās par pārdotajiem eksemplāriem… Taču reizēm šķiet, ka problēma ir vēl kur citur, un neviens to neredz, par katru jaunu izdevumu cīnīdamies.

Es domāju, ka noturēties palīdz kaut kāda sistēma, plānošana un savstarpējs godīgums visos izdevējdarbības posmos.

Vai tu mēģini uzminēt, kas aizraus tieši igauņu lasītājus, vai ir arī kādi pārsteigumi? Piemēram, latviešu valodā nobelists Milošs, tā šķiet, primāri interesē mūsu dzīvos klasiķus, lai arī vismaz esejas un jaunības dzejoļus vajadzētu alkaini aprīt katram dzīves pretrunu plosītam studentam, taču Zagajevskis piepeši aizrauj dzejniekus, kam ir tikko divdesmit gadu, un poļu jaunie dzejnieki nekad nesapratīs viņu interesi, jo ir jau ielikuši autoru savā «klasiķu» plauktā, un viss…

Protams, es apdomāju, ko lasītāji varētu vēlēties, taču nepieļauju tādu domu, ka viņi kaut ko izvēlētos vienkārši neuzzināt!

Mums Milošam negaidīti izveidojās fanu klubs. Pagājušogad Hījumā sarīkojām mini Milošfestivālu ar četrām lekcijām; viens no lektoriem bija dzejnieks Tenu Ennepalu, cits — viens no ietekmīgākajiem politikas analītiķiem.

Arī Lešekam Kolakovskim ir savs mīļotāju pulks; viņa grāmata, ko jau minēju, ir vislabāk pārdotā manas izdevniecības grāmata.

Vai tu lasot mēdz salīdzināt igauņu jaunos autorus ar poļiem un skatīties uz igauņu literatūru ar citām acīm?

Nē, man jāatzīstas, ka gandrīz 100 procentu no visa, ko lasu, ir poliski. Igauniski lasu literāro avīzi *Sirp*, arī *Looming* reizēm, bet vispār mani pilnīgi aizņēmusi poļu literatūra. Igauņu literatūru esmu jau lasījis. Esmu to lasījis kopš pirmsskolas vecuma.

Protams, vislabākās grāmatas paspēju izlasīt, bet mans digitālo grāmatu lasītājs ir par 90 procentiem pilns ar poļu tekstiem. Man ir ļoti pa prātam, ka, izlasot 15—20 lappušu, varu nospriest, vai grāmata ir pirkšanas vērta vai ne. Protams, pērku arī papīra grāmatas, taču tie ir darbi, par ko izvēle jau iepriekš ir skaidra.

Manā izdevniecībā gandrīz visām grāmatām, izņemot dažus dzejas krājumus, ir arī digitāli lasāma versija. No tiesību iegādes viedokļa tas ir lēts un elementārs bonuss.

Jāteic, ļoti iedvesmojoši — nedzirdēt izdevēju vaidam, cik dzeja neizdevīga vai elektroniskās grāmatas nerentablas.

Vēl vairāk — es tev iesaku uztaisīt izdevniecību saviem poļu projektiem un varbūt vēl kādai grāmatai. Neko taču nevar zaudēt.

Es gan zinu ne mazumu ļaužu, kas ir uztaisījuši un pārāk daudz zaudējuši.

Kaut kur tātad zudis līdzsvars. ▮

Redakcijas piebilde. Hendriks Lindepū pašlaik atkopjas pēc veselības sarežģījumiem. Vēlam viņam drīzu izveseļošanos!

Poola kirjandus õilistab inimest. Literatura polska uszlachetnia człowieka — šie vārdi ieved lasītāju Hendrika Lindepū izdevniecības mājaslapā *(www.hlk.ee): Poļu literatūra padara cilvēku cēlāku.*

Baiba Bela

Skatpunkts, no kura redzam valsti

Latvijas iedzīvotāji dažbrīd dzīvo pārliecībā, ka pusei zemeslodes klājas labāk

Baiba Bela (1971) ir Latvijas Universitātes asociētā profesore socioloģijā. Pētniecisko interešu lokā ir ilgtspējīgas attīstības un sociālās nevienlīdzības jautājumi, migrācijas un identitātes tēmas, mutvārdu vēsture.

Ikdienā bieži dzirdams, ka cilvēki ir vīlušies valsts attīstībā un tāpēc ir pasīvi, brauc projām no Latvijas vai kļūst dusmīgi. 2009. gada 13. janvārī Vecrīgā protesti pat kļuva vardarbīgi (kopumā gan valda uzskats, ka Latvijai vardarbība nav raksturīga). Neapmierinātību skaidro ar zemo dzīves līmeni un nesakārtotību valsts pārvaldē — zemām algām, augstu bezdarbu, mainīgu nodokļu politiku, sliktu veselības aprūpes sistēmu, pie varas esošo darbošanos savās, nevis sabiedrības interesēs utt.

Vai viss tiešām ir tik slikti, un kā skaidrot ilgstošu negatīvu attieksmi? Emocijas un sajūtas nosaka dzīves «garšu» ne tikai personiskās dzīves mērogā. Tām būtiska loma ir arī sabiedrības dzīvē, jo emocionālais fons ir cieši saistīts ar attieksmi un rīcību (vai bezdarbību). Latvijas sabiedrībā izplatītais negatīvisms un attieksmes vājina jau tā trauslo sociālo līgumu starp cilvēku un valsti. Ko cilvēki gaida no sevis un no valsts?

Pārāk daudz negatīva pašredzējuma

Vispirms par pētījumu, kurš parāda Latvijas iedzīvotāju ārkārtīgi kritisko skatu uz valsts attīstības rādītājiem. Biedrības *Zaļā brīvība* un *SKDS* 2016. gadā veiktās aptaujas dati rāda, ka pasaules valstu attīstības ranžējumā 29,5% aptaujāto iedzīvotāju Latviju ierindo 51.—100. vietā, bet 54,5% — pat otrajā simtniekā gandrīz 200 valstu konkurencē. Tikai 8% vērtē, ka Latvija ir attīstītāko valstu piecdesmitniekā, kur tā patiešām atrodas.

Saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas tautas attīstības indeksu Latvija ir visaugstāk attīstīto valstu piecdesmitniekā — 2015. gadā ierindojāmies 44. vietā[1]. Pēc Pasaules Bankas datiem par iekšzemes kopproduktu un iedzīvotāju kopējiem ienākumiem pēc pirktspējas paritātes, Latvija 2014. gadā bija 45. vietā pasaulē, bet 2015. gadā — 50. vietā pasaulē.

Protams, Latvijas ekonomiskie rādītāji ir apmēram uz pusi vājāki nekā Vācijai, Dānijai vai Lielbritānijai, tomēr valstīm, kuras ierindotas otrajā simtniekā, tie ir vēl desmit un divdesmit reižu vājāki nekā mums. Taču vairums Latvijas iedzīvotāju ik dienu vada maldīgā pārliecībā, ka puse zemeslodes dzīvo labāk un mēs esam starp tiem nabadziņiem, kam iet pavisam grūti. Šī subjektīvā pārliecība ir ļoti spēcīgs negatīvisma vairotājs, jo veido skatpunktu, no kura nekas vienkārši nevar izskatīties labi.

Iespējams, šāds skatījums gadu gaitā veidojies no tā, ka Latvijas mediju telpā pastāvīgi tiek uzsvērti tikai Eiropas attīstītāko valstu labklājības rādītāji, no kuriem patiesi atpaliekam. Piemēram, Luksemburgā ir augstākā minimālā alga Eiropā, un tā ir stipri lielāka par pilnas slodzes profesora algu Latvijas Universitātē, ja kāds profesors tajā vispār tiek nodarbināts uz pilnu slodzi. Savukārt individuālā pieredze daudziem ietver zināšanas par radiem un draugiem, kuri savas dzīves materiālās iespējas ir ievērojami uzlabojuši, emigrējot uz valstīm ar augstāku labklājības līmeni. Ikdienā atskaites punkts ir tās valstis, kur algas un pensijas ir lielākas, kur «bērnu pabalsti» dāsnāki, veselības aprūpē iedzīvotāju personīgie ieguldījumi ir zemāki utt.

2012. gada Eiropas dzīves kvalitātes pētījuma dati liecina, ka Latvijas iedzīvotāju piektdaļa ar lielākajiem ienākumiem saskaras ar lielākām materiālām grūtībām nekā Dānijas iedzīvotāju piektdaļa ar zemākajiem ienākumiem. Esot Eiropas Savienībā, Latvija neizbēgami tiek salīdzināta ar šo valstu klubiņā ietilpstošajām valstīm, un pat starp ES uzņemtajām postpadomju bloka valstīm sliktāk iet gandrīz tikai Rumānijā. Tomēr nevajadzētu pilnībā ignorēt, ka ir vēl Moldova, Kirgizstāna, Uzbekistāna, Panama, Botsvana, Lesoto, Malāvija un citas vairāk nekā 140 valstis, kuru attīstības rādītāji ir sliktāki nekā mums. Tad nevajadzētu tik ļoti aizrauties ar vaimaniņu sportu un par zemu novērtēt pozitīvās pārmaiņas, kas notikušas kopš 1990. gada neatkarības atjaunošanas deklarācijas pieņemšanas.

Vērtības — pašsaprotamas?

Taču dzīves līmenis ir tikai monētas viena puse. Otra puse ir brīvība, kuru arī nevajadzētu novērtēt par zemu. Un droši vien daudzi piekritīs, ka vērtību nozīmē valstiskā neatkarība ir būtiskāks sasniegums nekā preču deficīta neesamība. Paš-

Demokrātijas sekmīgai funkcionēšanai ir nepieciešams, lai plašāks cilvēku loks aktīvi iesaistās savas valsts veidošanā, negaidot, ka kāds cits to izveidos viņu vietā.
Foto — *LETA*

laik Latvijā aug paaudze, kura ne tikai nezina, ko nozīmē stāvēt rindā pēc tualetes papīra vai sviesta, bet nezina arī to, kas ir cenzūra, un kurai nav jāgādā caurlaide, lai aizbrauktu tepat uz Kolkas ragu. Arī brīva pārvietošanās Eiropas robežās šķiet pašsaprotama.

Plašāk raugoties, mēs varam saukt par savām Eiropas pamatvērtības — cilvēktiesības, demokrātiju un tiesiskumu. Saskaņā ar tām ikvienam ir tiesības dzīvot cieņas pilnu un drošu dzīvi atvērtās un demokrātiskās sabiedrībās. Starp citu, arī Latvijas Republikas Satversmes ievadā šīs vērtības ir nostiprinātas — Latvija kā demokrātiska, tiesiska, sociāli atbildīga un nacionāla valsts balstās uz cilvēka cieņu un brīvību, atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības un ciena mazākumtautības.

Bet kāpēc tik daudziem dzīvē nav izjūtas, ka dzīvojam cieņas pilnu un drošu dzīvi tiesiskā un sociāli atbildīgā valstī? Vai to var skaidrot ar iepriekš minēto negatīvo pašredzējumu, objektīvi negatīvām lietām (piemēram, pazudušiem *Latvenergo* miljoniem, oligarhu sarunātiem darījumiem, maksātnespējas administratoru aizdomīgām darbībām vai ar materiālās dzīves grūtībām, ilgstoši nevarot sasniegt tos labklājības standartus, kādos vēlamies dzīvot)? Vai arī, kā teiktu Žans Pols Sartrs, liela daļa cilvēku vienkārši nepanes brīvību, jo nevar izturēt izvēles atbildību, kas nāk komplektā ar to? Ir daudz vieglāk iekļauties sistēmas pieprasītās lomās, nekā atbildēt par savu dzīvi pašam.

Gaidas no valsts

Ja negatīvo attieksmi aplūko caur cilvēka un valsts attiecību prizmu, pētījumos parādās interesantas lietas. No valsts cilvēki gaida daudz — pieklājīgu darba samaksu, labu izglītību un pieejamu veselības aprūpi, labu pensiju vecumdienās, nabadzības un nevienlīdzības mazināšanu utt. Pastāv spriedze un aizvainojums, ka valsts un sabiedrība nav pildījusi savas saistības pret indivīdu. Kaut arī publiskajā telpā dažkārt izskan viedokļi arī par cilvēka atbildību pret valsti, personiskās dzīves mērogā to acīmredzot reti attiecina uz sevi un nedomā par to, ka valstij līdzekļi vajadzīgi, lai nodrošinātu plašu un kvalitatīvu publisko pakalpojumu klāstu, un ka šie līdzekļi rodas no pašu maksātajiem nodokļiem.

No Varšavas Universitātē veikta pētījuma datiem (2014. gadā veikta aptauja 13 Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs) izriet, ka Latvijā ir zema nodokļu morāle (vēl sliktāk ir tikai Ukrainā), un vissliktākais rādītājs veidojies no atbildēm uz jautājumu, vai cilvēks kādreiz ir saņēmis darba samaksu «uz rokas», par to nesamaksājot nodokļus. Latvijā šāda pieredze bija 41% aptaujāto iedzīvotāju! Arī *SKDS* veiktās aptaujas uzrāda līdzīgu ainu — apmēram 70% iedzīvotāju uzskata, ka nodokļu nauda tiek izlietota nelietderīgi (un tā ir stabila tendence daudzu gadu griezumā, sliktāki rādītāji bija tikai 2009.–2011. gadā, kad tā uzskatīja pat 80% aptaujāto Latvijas iedzīvotāju).

Droši vien tas skaidrojams ar to, ka aptuveni 40% uzskata — pašreizējā situācijā ir attaisnojami nodokļus nemaksāt, 16% nav viedokļa, un tikai 44% nepiekrīt tam, ka nodokļu nemaksāšanu var attaisnot. Varšavas Universitātē veiktajā pētījumā līdzīgā jautājumā rādītājs līdzīgs, 39% liktos normāli, ja viņu radi un draugi nedeklarētu VID visus savus ienākumus.

Tātad Latvijas iedzīvotājiem ir lielas gaidas no valsts puses, taču zema gatavība pašiem maksāt par valsts pakalpojumiem. Daudz vieglāk ir uzskatīt, ka nodokļu nauda tiek izlietota nelietderīgi un algas ir pārāk zemas, tāpēc nodokļus varētu arī nemaksāt vai maksāt tikai daļēji. Iznāk tāds kā apburtais loks. Kamēr tiks celti «zelta tilti» un *Saktas* puķu tirgus būdiņas, kuru izmaksas par kvadrātmetru ir augstākas nekā *Rīgas Biržas* nama restaurācijā, kamēr oligarhu sarunām un valsts naudas iepludināšanai privātās kabatās nekādu sankciju nebūs (ne juridisku, ne politisku), droši vien daudzi turpinās uzskatīt, ka viņu samaksātā nodokļu nauda tiek izlietota nelietderīgi.

Viena lieta ir gana izplatītā vēlme savus grūti nopelnītos un nebūt ne lielos ienākumus pilnībā paturēt sev, bet otra lieta ir izplatītā bezdarbība tā vietā, lai personiski iesaistītos demokrātiskas un tiesiskas sabiedrības veidošanā. Nekur Eiropā uzticēšanās valdībai nav sevišķi augsta, tomēr

Iespējams, Latvijā būtu jārisina ne tikai konkrētās sociālās un politiskās problēmas, ar kurām saskaramies, bet arī jārosina plašāks dialogs par vērtībām

Latvijā tā ir kritiski zema. Tāpat kā pilsoniskā un politiskā līdzdalība.

Pasivitāte politiskajos procesos

Politologi norāda, ka postkomunisma valstīs ir raksturīga no sociālisma mantotā neiesaistīšanās nostāja un vienaldzīga attieksme pret kopējām problēmām un līdzcilvēkiem. Var runāt arī par pārliecību — «ko nu es, es jau neko nevaru ietekmēt».

Saskaņā ar 2017. gada pārskata par tautas attīstību Latvijā datiem gandrīz puse — 46% — Latvijas sabiedrības par politiku neinteresējas. Savukārt tie, kuri interesējas, pamatā ieņem skatītāju lomu.

2014. gadā veiktajā Latvijas demokrātijas auditā ir secināts, ka pēdējos gados pieaudzis to cilvēku īpatsvars, kuri neiesaistās nevienā neval-stiskā organizācijā. 2004. gadā tādu bija 62%, taču 2013. gadā jau 72% (kaut arī organizāciju skaits tajā pašā laikā ir vairāk nekā dubultojies). Par politisko līdzdalību droši vien var teikt līdzīgi. Kamēr pašvaldību un Saeimas vēlēšanās piedalās 50–60% balsstiesīgo iedzīvotāju, politiskajās partijās iesaistās tikai 1,2–1,5% iedzīvotāju.

Arī valsts pārvalde proporcionāli nav sevišķi liela, tajā ir nodarbināti 3%. Un, pēc daudzu domām, «uzpūstajās» ministrijās, valsts kancelejā un Pārresoru koordinācijas centrā kopā ir nodarbināti tikai 0,2% no darbspējīgajiem iedzīvotājiem (kā redzams infografikā Latvijas portālā).

Vai tiešām būtu racionāli prasīt, lai šis viens ar astīti procents politiskajās partijās aktīvo iedzīvotāju un vēl daži procenti, kas strādā valsts pārvaldē, izveido mums, pārējiem, ideālo Latvijas valsti? Demokrātijas sekmīgai funkcionēšanai ir nepieciešams, lai plašāks cilvēku loks aktīvi iesaistās savas valsts veidošanā, negaidot, ka kāds cits to izveidos viņu vietā.

Morālais klimats

Vēl dažas pārdomas saistībā ar negativitāti savstarpējās attiecībās un attieksmē pret līdzcilvēkiem. Latvijā reti kurš uzskata, ka saņem ieguldītajam darbam un kvalifikācijai atbilstošu atalgojumu. Bieži nākas dzirdēt, ka cilvēki jūtas nenovērtēti vai necienīti arī kā darbinieki. Ir dzirdēts, ka VID pret ikvienu uzņēmēju izturas kā pret potenciālu krāpnieku. Līdzīgi arī sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu jomā — kamēr sociālajiem darbiniekiem ir bail tikt sodītiem par kādu noteikumu pārkāpšanu, pētījumu intervijās ar sociālās palīdzības un pakalpojumu saņēmējiem nākas dzirdēt, ka gandrīz katrs vismaz reizi ir saskāries ar pazemojošu attieksmi.

Ir jomas, kur agresivitāte rada letālas sekas. Latvijā joprojām ir viens no augstākajiem rādītājiem Eiropā ceļu satiksmes negadījumos bojā gājušo skaita ziņā. 2014. gadā dzīvību šādi zaudēja 212 cilvēki. Turklāt šobrīd uz ceļiem iet bojā trīs reizes mazāk cilvēku nekā 90. gadu sākumā.

Arī vardarbība ģimenē ir problēma, un tolerances līmenis pret vardarbību privātajā sfērā ir augstākais Eiropas Savienībā: tikai 66% Latvijas iedzīvotāju (ES vidēji 84%) uzskata, ka vardarbība pret sievietēm ir nepieņemama un tai ir jābūt sodāmai. 2014. gada statistika par vardarbību ģimenē liecina, ka partneru konfliktos nogalinātas piecas sievietes un viens vīrietis, 60 sievietes ievietotas slimnīcā ar smagām traumām, 30 vīrieši ir guvuši nopietnus miesas bojājumus, kopumā bijuši 7211 policijas izsaukumu, saistīti ar ģimenes konfliktiem. 12 bērnus noslepkavoja un 134 seksuāli izmantoja tieši tuvinieki.

Manuprāt, negativitāte un agresivitāte, kā arī sevis un citu nenovērtēšana ir savstarpēji saistītas. Tās veido morālo klimatu mūsu sabiedrībā un nosaka nerakstītus uzvedības un attieksmes modeļus, kas kopumā padara mūsu dzīvi sliktāku. Iespējams, tas joprojām ir padomju sistēmas iespaids, ne mazāk nozīmīgs kā savulaik zaudētā brīvība un izpostītā labklājība. Negatīva attieksme savstarpējā saskarsmē un cilvēka nenovērtēšana ir padomju okupācijas režīma sākotnēji uzspiesta, tad pārmantota uzvedības un attieksmes (ne)kultūra. Tiem virsū uzslāņojušies pārprasti priekšstati par kapitālismu, kuri ietver radikālu «katrs pats savas laimes kalējs» interpretāciju.

Dzīves garša

Sociālantropologi uzskata, ka ne jau ārēji apstākļi nosaka to, vai kāda sabiedrība ir agresīva vai miermīlīga, bet ka izšķiroši ir kultūras priekšstati — tas, kā mēs interpretējam realitāti un kādas ir šo priekšstatu praktiskās sekas.

Miermīlīgās sabiedrībās netiek uzsvērtas atšķirības, un tajās tikpat kā nav sacensību, tās ir orientētas uz sadarbību, savstarpēju palīdzību un konfliktu novēršanu. Agresīvās sabiedrībās turpretim pastāv dažādi nošķirumi (piemēram, vīrieši ir pārāki par sievietēm, pastāv izteikta sociālā nevienlīdzība, varas hierarhisks dalījums u. c.), tās ir orientētas uz sacensībām un individuālismu (nevis atsevišķā cilvēka unikālās vērtības nozīmē, bet gan «katrs rūpējas par sevi pats» nozīmē).

Iespējams, Latvijā būtu jārisina ne tikai konkrētās sociālās un politiskās problēmas, ar kurām saskaramies, bet arī jārosina plašāks dialogs par vērtībām un attieksmēm, uz kurām balstām savu dzīvi.

Kā mēs sevi redzam kā atsevišķus cilvēkus un kā sabiedrību — vai cilvēks ir vērtība, kurš pelnījis cieņu un rūpes (gan es, gan ikviens cits)? Vai mēs novērtējam paveikto (sevis, ģimenē, darba kolektīvā, galu galā — valstī paveikto) vai arī savu uzmanību mēdzam fokusēt uz to vienu lietu, kas nav izdevusies, sasniegumus un paveikto uzskatot kā pašu par sevi saprotamu? Kāda ir tā dzīves «garša», ar kuru dzīvojam savu vienīgo dzīvi? ▮

[1] Tautas attīstības indeksa aprēķinā tiek iekļauti dati par jaundzimušo paredzamo dzīves ilgumu, paredzamo gadu skaitu izglītības ieguvei un vidējo gadu skaitu izglītības ieguvei, kā arī reālo nacionālo kopproduktu uz vienu iedzīvotāju.

Ritvars Jansons

Ar memuāriem vien nepietiek

Runāšana pusvārdos vai mājienos noved pie puspatiesības

Ritvars Jansons (1968) ir vēstures doktors. Grāmatas *Sibīrijas vēstules uz bērza tāss. Cilvēks padomju represiju sistēmā* (2011) līdzautors, pētījuma *LPSR drošības iestāžu darbība 1944—1956* (2016) un citu zinātnisku darbu par komunistiskā okupācijas režīma represijām un pretošanās kustību režīmam autors.

«Kārtis uz galda!» Ar sajūsmu 90. gados izlasīju šo tolaik pazīstamā politiķa, agrākā padomju propagandista Mavrika Vulfsona memuāru virsrakstu. No bērnības atceros Vulfsonu — spilgtu oratoru, kurš klāstīja padomju ārpolitikas tēzes Latvijas televīzijas ēterā: «Ķīna ir kā mērkaķis, kas noskatās divu tīģeru (domāti ASV un PSRS — aut.) cīņā!» Un tamlīdzīgi. Grāmatu rokā turot, nodomāju — nu tik būs! Tautā pārsvarā cienītais vīrs beidzot runās no sirds un atklās, kā totalitārā sistēma izmantoja aktīvu, zinošu un inteliģentu cilvēku. Nekā nebija. Atmiņu grāmata bija uzrakstīta pārāk gludi. Pārsvarā bija vēstīts tā, lai lasītājs novērtētu Vulfsona kunga, ne «biedra Vulfsona» nopelnus. Runa 1988. gada jūnijā Radošo savienību plēnumā, kurā viņš publiski minēja Latvijas okupācijas faktu, toreiz tiešām bija sprādziens. Paldies par to! Taču memuāri bija arī īstā vieta, kur izskaidrot 90. gados presē izskanējušos pārmetumus par viņa līdzatbildību latviešu virsnieku represēšanā 1941. gadā. Diemžēl nekā — bijušais sarkanarmijas karavīru politiskais audzinātājs it kā nebija neko dzirdējis par nesaudzīgu šķiru cīņu, kuras rezultātā iekšējais ienaidnieks jāiznīcina. Nenojautis, kāds liktenis gaida latviešu virsniekus. No savas liecību vākšanas pieredzes zinu, ka runāt par staļinisma periodā piedzīvoto viegli nav represētajiem. Taču vēl mazāk par to runājuši un runā varas sistēmā iesaistītie. Pēc Staļina laikiem Vulfsons atmiņu grāmatā sevi rāda kā nacionālkomunistu Hruščova laikā. Tas gan neiet kopā ar aktīva propagandista karjeru vēlāko padomju līderu valdīšanas periodos, jo pēc 1959. gada t. s. nacionālkomunistus centās izolēt no LPSR varas sistēmas — tolaik par «latviešu buržuāzisko nacionālismu» apsūdzētais Edvards Berklavs muti atvērt varēja tikai 1988. gadā. Vulfsona grāmatā arī velti meklēt, kā darbojās autoram labi zināmā padomju propagandas mašīna. Tāpat nerodu skaidrību, vai viņa atmiņās atsegtā loma asinsizliešanas novēršanā starp demonstrantiem un čekistiem 1987. gada 14. jūnijā bija Vulfsona kunga pašiniciatīva, vai veikta VDK interesēs. Saistībā ar kandidēšanu Saeimas vēlēšanās medijos izskanēja Vulfsona kā VDK informatora vārds. Metot «kārtis uz galda», skaidrojums par to diemžēl netika dots. Savukārt vēsturniekiem paliek tikai Latvijas Komunistiskās partijas oficiālajā laikrakstā *Cīņa* Vulfsona paustais nosodījums tiem, kuri gāja pie Brīvības pieminekļa nolikt ziedus arī 1987. gada 18. novembrī.

1991. gada barikāžu dalībnieku atbalsta fonds 2006. gadā izdeva bijušā LPSR VDK priekšsēdētāja Edmunda Johansona atmiņu grāmatu *Čekas ģenerāļa piezīmes. Atmoda un VDK*. Lai gan par šo publikāciju priecājās ne tikai pats čekas ģenerālis, bet arī trešās Atmodas simbols Dainis Īvāns, gaidīto atklātību tajā atrast nevar. Un pēc autora nāves atkal varam vairs tikai minēt — kāpēc uz Maskavu tika izvestas čekas informatoru darba un personas lietas, bet viņu uzskaites kartotēka palika LPSR VDK rokās? Tāpat Johansons grāmatā turpināja 90. gadu sākumā sacerēto stāstu, ka VDK savas pastāvēšanas pēdējā desmitgadē jau neko sliktu nav darījusi. Man gan gluži svaigā atmiņā no 1998. gada izstādes *VDK dokumentu mantojums Baltijas valstīs* ir 80. gados VDK izmeklēto nacionālās pretošanās kustības dalībnieku un disidentu krimināllietu kaudze. Tā pierādīja, ka čekistu apgalvojumi par to, ka tolaik VDK dēļ neesot notiesāts un ieslodzīts neviens «politiskais», ir meli.

Arī pēdējos gados iznākušās atmiņu grāmatas ar atklātību neizceļas. Bija patiešām interesanti uzzināt, ka šādu grāmatu (*Izlūkošanas noslēpumi*) izdevis bijušais LPSR VDK pulkvedis Andris Trautmanis, kurš, starp citu, konsultēja britu žurnālistu Tomu Boveru par PSRS un Lielbritānijas izlūkošanas un pretizlūkošanas spēli Latvijā pēckara gados. Nu taču! Bet atkal nekā. Nevaram pat uzzināt, piemēram, Trautmaņa versiju par Imanta Lešinska, VDK pārbēdzēja uz ASV, atmiņās teikto, ka pulkvedis izkārtojis viena otra LPSR «radošā cilvēka» viesošanos Rietumberlīnē, lai maldinātu par dzīves apstākļiem Latvijas PSR un «uzņemtu kontaktus» ar trimdiniekiem.

Izņemot vēsturnieci Dainu Bleieri, līdz šim gandrīz neviens nav nopietni pētījis Latvijas Komunistiskās partijas lomu okupācijas režīmā 20. gs. 60.—80. gados. Tieši partija bija PSRS vadošais un valdošais spēks — nedz izpildvarai, nedz formālajam parlamentam un arī VDK tādas varas nebija. Tādēļ uzmanību piesaistīja bijušā LKP laikraksta *Cīņa* žurnālista Voldemāra Hermaņa pagājušogad izdotā grāmata *Zem LKP kupola*, kurā ieskicēti vairāku svarīgu partijas darbinieku portreti. Diemžēl nevarēju ieraudzīt paša Hermaņa kunga portretu,

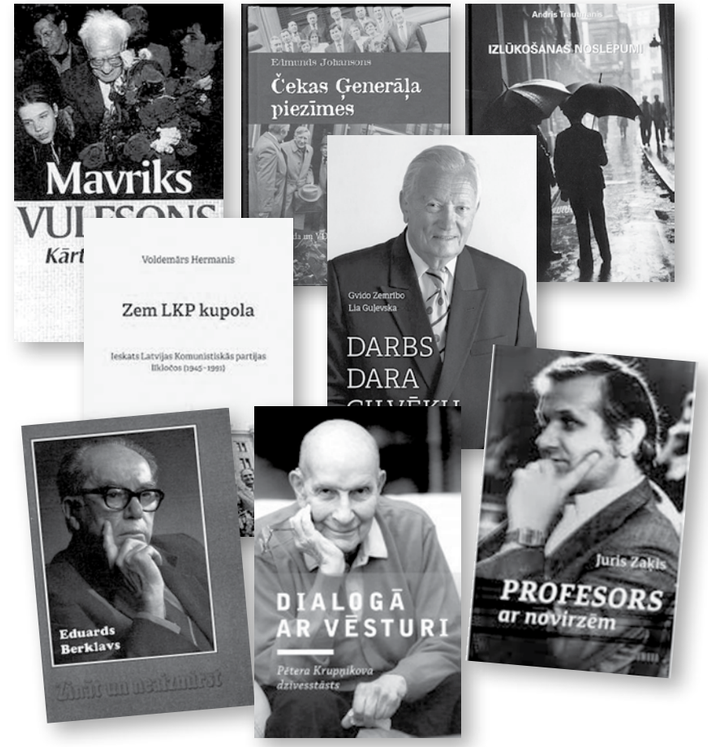

Memuāros izpaužas vēlme savu dzīvi parādīt skaistāku, nozīmīgāku, bet atzīt savas kļūdas spēj tikai ļoti stipri cilvēki

un nostiprinās iespaids, ka daudzkas paliek nepateikts. Kā, grāmatas autoram strādājot *Cīņā*, tika uzspiesti komunistu partijas, bet trimdas tautiešiem domātajā laikrakstā *Dzimtenes Balss* — VDK norādījumi par pareizo viedokli? Un vai vienmēr uzspiesti? Pēc grāmatas iznākšanas Hermanis intervijā žurnālā *Sestdiena* 2016. gada decembrī teica: «Tāpēc sevi esmu nodēvējis par konformistu, un tāds bija žurnālistu vairākums, kuri nerakstīja par «zaļajiem zirnīšiem».»

Kāpēc atjaunotajā Latvijā joprojām sastopama runāšana pusvārdos vai mājienos, kas noved pie puspatiesības? Kāpēc nav atklāts savas darbības vērtējums noteiktā laikmetā gan Gvido Zemribo grāmatā *Darbs dara cilvēku*, gan Jura Zaķa *Profesors ar novirzēm*, gan Pētera Krupņikova *Dialogā ar vēsturi*? Laikam vainīga cilvēka daba. Memuāros izpaužas vēlme savu dzīvi parādīt skaistāku, nozīmīgāku, bet atzīt savas kļūdas spēj tikai ļoti stipri cilvēki. Mavriks Vulfsons nemaz neizliekas: «Strādājot pie grāmatas, nācies pārliecināties, ka vēlme parādīt sevi no labākās puses ir gandrīz nepārvarama, bet uz kļūdu un kļūmju leģitimēšanu mani neatlaidīgi pavedina paša iekšējā balss, aicinot vismaz cītīgi meklēt tām vainu mīkstinošus apstākļus vai pat attaisnojumus.» Totalitārā režīma struktūrās nonākušie neatklāj visu patiesību, jo baidās, ka sabiedrība tos nesapratīs. Voldemārs Hermanis minētajā intervijā atklāj, ka daži bijušie komunisti atteikuši sarunu viņa grāmatai, jo nevēlas, lai kāds tiem uzdod nepatīkamus papildjautājumus.

Arī godavīrs Eduards Berklavs, Hruščova atkušņa laika Latvijas komunistu virsotnes pārstāvis, publicētajās atmiņās *Zināt un neaizmirst* nerunāja par savu līdzatbildību «buržuāzisko nacionālistu» represēšanā. Tieši viņa karjeras pilnziedā 1957.—1958. gadā notiesāto skaits (attiecīgi 20 un vismaz 24 cilvēki) Latvijas PSR par pretpadomju propagandu un aģitāciju krasi pieauga (1954.—1956. gadā kopumā notiesāja 13 cilvēkus). Tam pamatā bija 1956.—1957. gada politiskās norises Padomju Savienībā un Austrumeiropā, it īpaši sacelšanās Ungārijā.

Padomju totalitārā sistēma okupētajā Latvijā joprojām nav pietiekami izgaismota. Atjaunotās neatkarības gados diskusija gandrīz vienmēr aprobežojusies tikai ar dilemmu par VDK informatoru vārdu publicēšanu vai nepublicēšanu. Taču tie bija zemākais posms režīma kontroles un represiju piramīdā. Augstākā un vidējā posma — Padomju Savienības un Latvijas komunistu partijas, valdības un VDK — mijiedarbība palikusi novārtā. Līdz ar to varas sistēmas zemākā posma cilvēki, ne tikai VDK informatori, turpina klusēt, jo baidās, ka viņus uzskatīs par kolaboracionistiem, nodevējiem. Taču kolaborācija — nosodāma sadarbība ar okupantiem, kas var ietvert arī kriminālatbildību, — bija raksturīga tieši varas piramīdas virsotnē esošajiem. Piramīdas pakājē dzīve pēc režīma noteikumiem, šķiet, lielākoties bija izdzīvošanas, karjeras un nosacītas labklājības jautājums. Neizgaismojot visu piramīdu, okupācijas režīma dzīve tiek izskaistināta, un arvien biežāk parādās puspatiesības, no kopuma izrauti fragmenti, kas tiek attiecināti uz visu bijušo sistēmu. Svaigākie piemēri? Bijušā komunistu līdera Alfrēda Rubika nesenais izteikums presē, ka deportācijas neveica kāds no meža iznākušais, bet gan tā laika oficiālās iestādes, balstoties uz likumiem. Arī bijušā LPSR Augstākās tiesas priekšsēdētāja Gvido Zemribo šajā vasarā intervijā *NRA* izteiktais vispārinājums, ka LPSR periodā par sarkanbaltsarkanā karoga izkāršanu apsūdzētais tiesā ticis attaisnots, jo neesot bijis likuma, uz kura pamata to varētu sodīt. Aiz kadra teiktajam paliek fakts, ka deportācijas netika veiktas uz kāda likuma pamata. Savukārt par Latvijas valsts karoga pacelšanu LPSR tika notiesāts ne viens vien cilvēks, piemērojot, piemēram, likuma pantu par pretpadomju aģitāciju un propagandu. Reizēm rodas sajūta, ka padomju sistēmai kādreiz piederīgie ir atmodušies vai atmodināti, lai režīmu, kurā dzīvojuši un darbojušies, balinātu baltāku.

Ja gribam tapt imūni pret totalitārisma atkārtošanos, tad balināšana vien nelīdzēs. Varas piramīdas pilnīga izgaismošana, izprašana, pārvērtēšana — ko sauc arī par lustrāciju — gan. Memuārus, laikabiedru liecības konfrontējot ar tā laika dokumentiem. Tikai tā var iegūt pilnu kopainu un izdarīt sabiedrībai un nācijai būtiskus secinājumus. ▮

Zanda Gūtmane

Ceļš pie tēva

Kai Āreleida. *Pilsētu dedzināšana.* No igauņu valodas tulkojusi Maima Grīnberga. Rīga: *Lauku Avīze*, 2017.

Zanda Gūtmane (1969) ir *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes asoc. profesore. Jaunākās publikācijas: *Vēsturiskās atmiņas modināšana lietuviešu un latviešu rakstniecībā. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*, nr. 21, 2016.; *Pasauļu beigas latviešu vēsturisko romānu sērijas «Mēs. Latvija, XX gadsimts» romānos: Gundegas Repšes «Bogene» un Māra Bērziņa «Svina garša». Perspectives of Baltic Philology III. The Apocalypse and the Ends of the Worlds*, 2017.

Igauņu rakstnieces Kai Āreleidas romāns *Pilsētu dedzināšana* (2016) labi iegulst mūsdienu latviešu nesenās vēstures literāro interpretāciju kopainā. Tiesa, intensīva visjaunākās vēstures izmeklēšana prozā pie mums aktivizējusies vēlāk nekā Igaunijā, kur tā aizsākusies jau uz 90. gadu sliekšņa, visspilgtāk — Jāna Krosa daiļradē, sākot ar romānu *Izrakumi* (1990), kurā parādās pārliecība, ka Igaunijas vēsture atrokama zem padomju režīma veidotas virskārtas un, lai tai piekļūtu, ir jāveic gluži vai arheoloģiski izrakumi. Tam seko meklējumi plašākās vai šaurākās teritorijās, dažādu atmiņu kopienu perspektīvās, dramatiskās vai skarbi ironiskās intonācijās, piemēram, Vīvi Luikas *Vēstures skaistums* (1991), Maimu Bergas *Es mīlēju krievu* (1994), Emīla Todes *Robežvalsts* (1993), Andrusa Kivirehka *Ivana Orava atmiņas jeb Pagātne kā gaišzili kalni* (1995), Jāna Krosa *Lidojums uz vietas* (1998). Jaunajā tūkstošgadē pievienojies Enes Mihkelsones izcilais romāns *Mēra kaps* (2007), Jāna Kaplinska proza un Reina Rauda *Perfektā teikuma nāve* (2015). Varam teikt lielu paldies mūsu tulkotājiem par to, ka lielākoties šos prozas sacerējumus varam lasīt arī latviešu valodā.

Padomju okupācijas vēstures pārskatīšanai veltīto darbu kopaina igauņu literatūrā ir pietiekami iespaidīga, lai būtu iemesls pārdomām par to, ko tad jaunu prozaiķis var pateikt un kādā jaunā veidā to var izdarīt. Lai arī romāns *Pilsētu dedzināšana* vēsta par laiku, kas aplūkots citos darbos, lai arī tas veltīts tik bieži apspēlētai tēmai kā meitenes pieaugšana, smaga jautājuma izvērsums lakoniskā, noslīpētā un pārdomātā formā atstāj spēcīgu pēcgaršu.

Romāns veidots kā atsevišķu ainu virkne, kurā šķietami haotiski kārtojas dažādu laiku fragmenti. Iedziļinoties ieraugāma pārdomāta struktūras skaidrība. Nosacītajā prologa daļā 2013. gadā aizsācies vēstījums «es» formā ved pie sākuma, jau uzreiz norādot, ka «sākumu ir daudz». Viens no tiem — 1998. gads, kad pazudis Tīnas tēva portrets. No šī brīža tiek veidots tunelis uz citu sākumu — 36 gadus tālu pagātni, kad meitene saņēma ziņu par tēva nāvi. Šī 1962. gada aina gan vairs nav «es» formā. Ar šo vēstījuma pozīciju maiņu, subjektīvajam vēstījumam mainoties ar objektīvo, autore parāda, ka pa īstam identificēties varam tikai ar sevi tagadnē, ka atmiņa liek mums distancēties no sevis, jo pagātnei mūsu prātā ir tieksme mainīt kontūras un pārformēties. *Ante scriptum* aizsāk vēstītājas ceļu pie tēva.

Romāna piecas pamatdaļas aptver laiku no 1940. gada, kad iepazinušies Tīnas māte un tēvs, līdz pat traģiskajam 1962. gadam. Vēstījuma fokuss sākotnēji vērsts Tīnas vecāku virzienā, vēlāk centrā nonāk viņa pati. Vienlaikus redzeslokā arī laikmets ar precīzi datētiem gadskaitļiem, kas subjektīvi skāruši šīs ģimenes dzīvi. Lakoniski parādīta gan Tīnas ģimenē pastāvošā tuvība, gan tās sabrukums. Tikai pusvārdos un no dažādiem skatpunktiem atklāts tēva postošais netikums — aizraušanās ar azarta spēlēm, kas sākusies jau Igaunijas brīvvalsts laikā, kā arī mistiskās pazīšanās, kas ģimenei pēckara situācijā nodrošina daudz pārtikušāku dzīvi nekā citiem. Paralēli tam rādīta meitenes pieaugšana, satuvinoties ar savā vidē noliegto «citu» — krievu puiku Vovu. Zīmīgi, ka igauņu literatūrā šī «es mīlēju citu» tēma izvērsta jau 30. gados Antona Hansena Tamsāres romānā *Es mīlēju vācu meiteni*, bet tās parafrāzi 90. gados veidojusi Maimu Berga romānā *Es mīlēju krievu*.

Pamatdaļu objektivizēto, lineāro, bet fragmentāri veidoto vēstījumu pārtrauc divas *Intermeco* daļas, kurās vēstītāja atgriežas pie «es» formas. Viena no tām aktualizē pamatintrigu — tēva portreta pazušanu, otra — to atrisina. Portreta meklēšana, atrašana un atjaunošana sasaucas ar atmiņas rekonstruēšanas procesu, tāpēc interpretējama arī metaforiski. Kad portrets atradies, krāsa ir izplūdusi, seja zaudējusi vaibstus — gluži kā seni tēli mūsu atmiņā, ja mēs tos pakļaujam aizmirstībai. Kad vēstītāja to atjauno — domā, atceras, rekonstruē —, kontūras kļūst pārāk asas, krāsas — nedabiskas, un arī rāmis jau pavisam cits. Tas kļūst par pārradītu tēva portretu, gluži kā viss mūsu atmiņā — tas vienlaikus ir un arī nav tas, kas bija.

Bet pats galvenais romānā laikam ir tas, ka Kai Āreleida rāda stipru personību, kas grib domās atgriezties pie tēva (lai arī viņš būtu iznīcībai pretī skrienošs kāršu spēlmanis, kurš savā postā nevienu nevar vainot, pat laikmetu ne) un atzīst viņu par savas dzīves neatņemamu daļu. Likumsakarīgi, ka ceļš pie tēva var vest tikai cauri nodedzinātām pilsētām — slāņiem, kas atstājami aiz muguras. Likumsakarīgi, ka ceļš pie tēva ir savas patstāvības un neatkarības apzināšanās visā pilnībā, pieņemot un mīlot savas saknes, un nevienu nevainojot. ∎

Anda Baklāne

Kad avangards sastop sentimentu

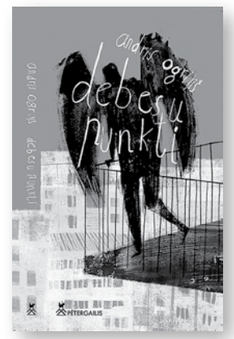

Andris Ogriņš. *Debesu punkti*. *Pētergailis*, 2017.

Anda Baklāne (1980) ir literatūrkritiķe. Ieguvusi maģistra grādu filozofijā, pašlaik studē Latvijas Universitātes doktorantūrā un raksta disertāciju par metaforu saimēm 20. gs. latviešu dzejā. Strādā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, kur vada Mākslas lasītavu.

Pievēršoties dzejnieka Andra Ogriņa piektajam krājumam *Debesu punkti*, vispirms daži vārdi par rakstnieku pieskaitīšanu pie literāriem virzieniem. Dzejnieks Jānis Elsbergs, nosaukts par «pievilto romantiķi», reiz izteicās, ka «literatūras virzienam, kas pastāvēja pirms 200 gadiem, ir mikroskopisks sakars ar to, kas tagad notiek literatūrā. Nespēju iztēloties, kāds man sakars ar Baironu vai Šilleru».[1] Tāpat Ogriņš kādā intervijā: «Mani bieži dēvē par sirreālistu. (..) Bez šaubām, kaut kādas iezīmes ir, bet mana dzeja drīzāk ir žanru maisījums.»[2] Rakstot par iepriekšējo krājumu *Plaukstu šķērsielas*, sacīts, ka Ogriņa «sirreāli asociatīvā pasaules izjūta nomainīta, precīzāk, papildināta ar imažinisko izziņas un izjūtu pasauli» (Sandra Ratniece)[3], turklāt šajā krājumā dzejnieks ir «ne vien sirreālistisks eksistenciālists, bet arī nolādēts romantiķis» (Anda Baklāne).[4]

Ne tikai Ogriņa dzeja, bet vispār lielākā daļa dzejas ir maisījumi, kuros kritiķi dažkārt saskata viena vai otra literatūras vēsturē aprakstīta virziena vai stila izpausmes. Bieži pat virzienu vēsturiskie pamatlicēji pretojas iegrāmatošanai precīzi definētu virzienu robežās, kur nu vēl no dažnedažādām kultūras pieredzēm salīmētie mūsdienu dzejnieki. Tāpēc, bārstoties ar tādiem vārdiem kā «sirreāls» vai «imažinisks», kritiķis nevis pasludina dzejnieku par kādas sugas pārstāvi, bet pielipina tekstiem vēl vienu apzīmētāju, lai ekonomiski raksturotu, pēc kā šie teksti izklausās — nešauboties, ka tie izklausās arī pēc kaut kā cita.

Runājot par sirreālo Ogriņa dzejā, nav tā, ka dzejnieks izmantotu automātiskās rakstības metodi un censtos pilnībā atbrīvoties no racionālas loģikas, struktūras un estētiskiem kritērijiem. Sirreālismu šeit atgādina raksturīgais tēlu konstruēšanas veids: tēli ir fantasmagoriski, himērisku, iracionālo realitāti deformē pārspīlējums; tēlā tiek savienotas lietas, kas pirmajā acu uzmetienā šķiet galīgi nesaderīgas. Taču, kā pamanījuši kritiķi, kopš krājuma *Plaukstu šķērsielas* aizprāta balss kļuvusi prātīgāka; Ogriņš esot kļuvis nobriedušāks.[5] Samazinoties gan tēlu blīvumam, gan epatāžai, jaunākajā grāmatā Ogriņš man šķiet arī sentimentālāks. Vai tas ir kas «slikts» — par to būtu rakstāms atsevišķs stāsts.

Viens un tas pats objekts izskatās atšķirīgi atkarībā no tā, kādā kontekstā to uzlūko. Iepazīšanos ar jauno grāmatu netīšām sāku, izlasot Ogriņa interviju ar Lindu Kusiņu.[6] Intervija skar tādas izjustas tēmas, kā «kāpēc cilvēki pārstāj meklēt ceriņu laimītes», un šajā noskaņā izlasās arī zem intervijas nodrukātie dzejoļi — ar svinīgi, atsevišķās rindās pa vienam nošķirtiem vārdiem, ar sērīgiem motīviem (putni, kas aizlido rudeņos, saules riets). Sākot jau domāt, kas man sakāms par banalitāti, ņemu rokās pašu grāmatu — Elīna Brasliņa to (starp citu, ļoti trāpīgi) ilustrējusi ar spārnota humanoīda motīvu. Eņģelis ir kritis, melns, izspūris — tomēr, grozi kā gribi, ir un paliek klišeja. Arī Ingmāras Balodes priekšvārds ieprogrammē lasītāju uz diezgan dvesmīgas nots. Neizbēgami gan Brasliņas spārnainis, gan Balodes ceļavārdi padarīs šo grāmatu pievilcīgāku viena tipa lasītāju acīs, bet nepievilcīgāku cita tipa lasītāju acīs. Krājuma gaitā Ogriņš sevi daļēji reabilitē kā oriģinālu tēlu un vārdu spēļu meistaru («novītuši mākoņi nemitīgajās lietus vāzēs» un dučiem citu superhitu), bet daļēji nostiprina sentimentāla dzejnieka reputāciju («rītausmas lāses», «rudens akvareļi», «saviļņotās sirdis»).

Filozofs Roberts Solomons, kurš veltījis grāmatu sentimentalitātes aizstāvībai,[7] argumentē, ka aizspriedumi pret sentimentālo sakņojas racionālisma filozofijā un aristokrātijas elitismā, kas jūtu izpausmes saistīja ar zemāku intelektu, neaudzinātību, vājumu un sievietēm. Laikmetīgās estētikas uzstādījums, ka labāk šokējošs un nejauks, nekā skaists un salds, ir šīs pieejas turpinājums. Šeit nenostājoties nevienā frontes pusē, noslēgumā vienīgi novēlēšu dzejniekam nesākt halturēt, lai kurā virzienā arī sauktu saviļņotā sirds. ∎

[1] Elsbergs, J. *Jānis Elsbergs — puika no rakstnieku «hruščovkas». Kas Jauns*, 2014. g. 16. nov. Tiešsaiste: *http://jauns.lv/raksts/sievietem/67907-janis-elsbergs-puika-no-rakstnieku-hruscovkas*

[2] Ogriņš, A. *Man nepatīk, ja forma ierobežo dzejnieku. Kultūrzīmes* nr. 32, 2016. g. 7. aug. 7. lpp. Tiešsaiste: *http://www.la.lv/man-nepatik-ja-forma-ierobezo-dzejnieku/*

[3] LALIGABA, 2016. gada dzejas nominācijas. Tiešsaiste: *http://www.laligaba.lv/index.php/lv/dzeja-2016/plaukstu-skersielas*

[4] Turpat.

[5] Skat. I. Balodes priekšvārdu *Debesu punktiem* un K. Ilziņas recenziju literatūras mēnešrakstā *Konteksts* nr. 3, 2017. g. jūnijs, 9. lpp.

[6] Ogriņš, A., Kusiņa, L. *Dzejolis ir kā putns. Kultūrzīmes* nr. 23, 2017. g. 6. jūn. Tiešsaiste: *http://www.la.lv/dzejolis-ir-ka-putns/*

[7] *Solomon, R. C. In Defense of Sentimentality. Oxford: Oxford University Press*, 2004.

Ieva Kolmane

Ejam malup un augšup

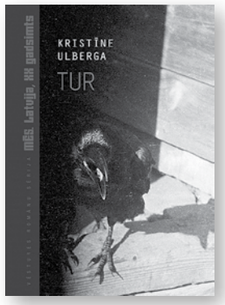

Kristīne Ulberga. *Tur. Dienas Grāmata,* 2017.

Romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* rakstniekiem ir likusi atrast un iedomāt konkrētu hronoloģisku pagājības vietu, kur literatūra var iemist un kur ir, no kā baroties. Pēdējā laikā sevi liek manīt tendence uzlauzt konvencionālo vēstures dokumentēto faktu bāzi un iziet pierobežas laukos. Tur vari iejusties, un caur stāstiem «nomales» top dzīvas un līdzpārdzīvojamas. Tādi bijuši gandrīz visi līdzšinējie sērijas romāni. Zināmā mērā tas sabalsojas ar franču «jaunās vēstures» skolas stīgu[1] — pagājušā gadsimta 60. un 70. gados nāca atskārta, ka vēsture ir ne tikai politika, diplomātija un kari, pie tās pieder arī neskaitāmas un bieži vien daudz saistošākas blakusliecības: dienasgrāmatas, iepirkumu saraksti, dzimtaskoki, kvītis, baznīcas grāmatas un vēl citas rakstiskas liecības — saglabātas, taču pienācīgi nenovērtētas.

Runājot par tēmu meklēšanu un uztaustīšanu, līdzīga interese ir jaušama arī 21. gs. latviešu rakstnieka vēlmē iedzīvoties «mazā cilvēka ādā» vai starptelpās un subkultūrās, kas publiskajā telpā bijušas pamestas novārtā. Romānu sērija ir savā ziņā sevišķa iespēja marginālijas ienest publiskās saziņas kultūrtelpā, to uzjundot, savandot un — lai tā notiek! — uz labu ventilējot.

Es nezinu — jāpadomā —, cik vērtīgi vai, gluži otrādi, ļaunprātīgi ir sērijā liktie autoru pēcvārdi. Īstenībā viena daļa kritiķu droši vien kristu kārdinājumā recenziju veidot kā polemiku ar autora pēcvārdu. Manuprāt, tas nav gluži īstais ceļš, kā runāt par to, ko esi izlasījis. Pēcvārdi nāk par labu izdevniecībai un darba popularizēšanai, tomēr smags ir tas gadījums, kad autors jau izstāsta visu, kāpēc un par ko rakstījis, un to tu nevari ņemt vērā, tomēr sazin kāpēc jūties savažots.

Kristīnes Ulbergas *Tur* ir šajā ziņā simptomātisks darbs: uz 20. gs. 80. gadiem (tiem, kas tos pieredzējuši) norāda epizodiski un neizvērsti iespēlētas, burtiski uz pirkstiem saskaitāmas atsauces — Černobiļa, Kremļa bēres ar kapā skaļi iegāzušos zārku, kur dus Brežņevs kā Iļjičs, kas izklausās pēc hrestomātiskā Vladimira Iļjiča karikatūras, tad nāk perestroika, dzirdam par tēviem, kas montē radiouztvērējus, pavīd arī *Nebijušu sajūtu restaurēšanas darbnīcas* leģendārais doktors Enesers (Juris Boiko). Īpatnēja atsauce, ja to par tādu var nosaukt, ir pagarš fragments (143—146), kur atpazīstam tīmeklī izpaudušos vācu dziednieci, mistiķi, Tibetas priesterieni Dinu Rīsu, kas 80. gados teicās iztulkojusi Lielvārdes jostu kā latviešu tautas vēsturi[2].

Taču vadmotīvs nav galīgi saistīts nedz ar laiku, nedz vietu. «Bija skaidrs, ka šeit dzīvo viens cilvēks. Varbūt vecs un nevarīgs, taču noteikti tāds, kurš ir vēlējies būt prom no pasaules.» (42) Proti, vienmēr ir bijuši cilvēki, kam svarīgākais ir aiziet un runāt ar sevi vai rāgānām (nārām, valkīrām) līdzīgiem līdzcilvēkiem, kas dzīvo laimīgā neziņā par iļjičiem, perestroikām un rīsām. Pusaugu Pāvels, kas aizgājis mežā, atradis vietu, kur ir vērts palikt, rakstījis dienasgrāmatu un atstājis to izlasāmu citiem vēl pēc divdesmit gadiem, ir devies pašizziņas ceļā, mēnešiem kā pareizticīgs stolpņiks tupējis kokā naminā «tiem, kas domā, ka trūkst pamata zem kājām» (45), vaktēdams uz ābeļziedi kārās rāgānas. Atkal — kam tie rāgānām vajadzīgi, domā pats.

Nomaļus meža neskartībā sevi arvien no jauna piesaka kraukļi, kas ik pa brīdim nāk virsū kā nelabie («Taču nav iespējas normāli dzīvot, kad vara norāda, kā domāt un runāt» (196)). Iespīdas labirinta tēma — milzu tēma, starp citu, un te dabūjam atgādinājumu, ka labirintu kādam vajag arī ierīkot jeb stādīt! Pāvelu redzam pavisam mazrunīgu, samanām atsauci uz apustuli Pāvilu, ja ne gluži mēmu, taču viņš raksta vienā baltā gabalā, turklāt ir arī kāds, kas sarakstīto lasa! Tu meklē patvērumu — tas ir ceļš, mistiskais nēģeris Džīma iet tādu pašu, un, patvērumu atradis, to pamest neviens negrib, bet palikt baidās (193).

Ko atbild Māsters — meža patvēruma guru? «Jūsu dzīve — tā ir ieilgusi izrāde.» (197) Atklāti sakot, grūti to pieņemt kā īsto atbildi uz tiem meklējumiem, kam tik nopietni esam sekojuši līdzi. Vismaz divas paradigmas saiet krustā — tā, kur meklējam īsto patiesību par sevi un pasauli, un tā, kur budisma garā nekam nepieķeramies, esam «aktieri uz vienu iemiesošanos» (197), dzīves jēga ir dzīvošanā.

Ko mēs šoreiz dabūjam no romāna — īsus un sparīgus, iedarbīgus vēstījuma uzplaiksnījumus, sapārotus ar ceļojumiem laikā, kur pašam jāsaprot, tieši kur esam iefiltrēti, lai esam klāt. Ko nedabūjam — cilvēku / varoni / tēlu, kas varētu folklorizēties vai tapt par ko tādu, kam gribas līdzināties. Nav pārliecības, ka it visas iekļautās epizodes ir tādas, kas ir absolūti nepieciešamas — ka stāstījuma audekls ir tāds, no kura laukā nerēgojas spurekļi.

Man patīk virsraksts. *Tur* ir ne tikai norāde uz vietu, kuras nav «šeit», bet arī darbības vārda «turēt» vienskaitļa trešās personas forma. Ir kas tāds, kas mūs var turēt un tur. Par spīti visam. ▮

[1] *https://www.britannica.com/topic/Annales-school*

[2] *http://lifehack.lv/lielvardes-jostas-tulkojums/#.WYRJAPnyjIU*

Ieva Kolmane (1965) ir *M. phil.* estētikā (LU), literatūrfilozofe un tulkotāja, publicējas kopš 1992. gada. Bijusi literatūras mēnešraksta un izdevniecības *Karogs* galvenā redaktore, Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētāja.

Armands Vijups

Dāvana vientuļam novadam

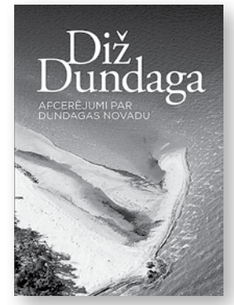

***DižDundaga. Apcerējumi par Dundagas novadu: monogrāfisks rakstu krājums*. Rīga: *Zinātne*, 2017.**

Mazākām un lielākām Latvijas apdzīvotām vietām veltītu novadpētniecisku darbu klāsts pēdējos gados ir diezgan liels. Lai paskatāmies kaut uz Kurzemes ziemeļu daļu — Valdas Marijas Šuvcānes apjomīgie pētījumi par lībiešu ciemiem, ne mazāk biezie Laimdotas Junkares vākumi par Ugāles un Piltenes pagastiem, Laimdotas Sēles Zlēkām veltītā grāmata, Ingrīdas Štrumfas *Ventspils grāmata*. Uzskaiti varētu vēl turpināt. Kopējā klāstā tomēr īpaši izceļams nesen klajā nākušais monogrāfiskais rakstu krājums *DižDundaga. Apcerējumi par Dundagas novadu*, kuru sastādījusi un rediģējusi Janīna Kursīte.

Redaktora un sastādītāja personība ir vismaz viens, ja ne galvenais iemesls, kādēļ šis *a la* «novadpētnieciskais» darbs pelnījis lielāku uzmanību. Krājums, kā norāda Kursīte, iedvesmojies no 2014.–2015. gadā Latvijas Universitātes pētnieku un folkloras studentu ekspedīcijās savāktā materiāla. Intervijās fiksētajam piesaistīts pašā Dundagā saglabātais, arī bagātīgais mutvārdu pētnieces Māras Zirnītes jau iepriekšējās desmitgadēs savāktais. Tomēr būtiskākais — rakstu izstrādē iesaistīti ieinteresēti un zinoši pētnieki. Nepakļaujoties ierastajam «novadpētnieciskam skatījumam», ja tā to iespējams dēvēt, *DižDundagā* sastādītāja un rakstītāji vispirms ir atteikušies no tradicionālā hronoloģiskā vai telpiskā stāstījuma kārtojuma, tā vietā sniedzot atsevišķām jomām veltītus padziļinātus un izvērstus apcerējumus. To tematika ir ļoti dažāda: no arheoloģijas un viduslaiku vēstures ieskicējuma (J. Urtāns, A. Dzenis) līdz tradicionālajiem ēdieniem (I. Čekstere), mīlestībai (I. Mileiko, E. Kursīte), badam (I. Barovskis), dziedniekiem (I. Ančevska) un grūtniecēm (L. L. Bopulu). Arī dundžiņu runātās izloksnes specifika (D. Vēvere), novada mākslas vēsture (A. Celmiņa-Ķeirāne), nacistu koncentrācijas nometne (I. Sindi), pierobežas zonas specifika (J. Stauga). Pievienotie dzīvīgie atmiņu stāsti ļauj ne tikai ieskatīties ziemeļkurzemnieku dzīvē un mentalitātē, bet arī izbaudīt valodas sulīgumu un no Dundagas pat nokļūt Brazīlijā (A. Erdbergs). Uzskaitīt visus 19 autorus un tēmas būtu nogurdinoši, lai gan katrs no rakstītājiem vai atmiņu sagatavotājiem pelnījis tikt pieminēts.

Vēl kāda pamatmateriāla vākšanas ietekmēta īpatnība — intervijās pierakstītie vēstījumi nereti izmantoti vairākos pētījumos, un ir fascinējoši lasīt, kā, piemēram, viens un tas pats atmiņu stāsts parādās, runājot gan par mīlestību, gan badu. Atmiņas ir galvenais avots lielākajai rakstu daļai, tā pozitīvā specifika ir piegludinātības, politkorektuma neesamība, ļaujot sajust ziemeļkurzemnieku tiešumu un šerpumu. Šķiet, tieši neuzspodrināta patiesīguma garša ir tā, kas krājumā neliks vilties ne tikai pētniekiem, bet ikvienam lasītājam.

Netradicionāla «novadpētnieciskajam skatījumam» ir arī rakstu autoru spēja palūkoties uz pētīto aspektu globālākā skatījumā, piesaistot plašāku teorētisko un vēsturisko kontekstu. Vietām gan šāds skatījumus ir mazliet nomācis lokālo, Dundagas novada konkrētās dzīves jomas vēstījuma izklāstu, tomēr kopumā gan novada kultūrvēsture, gan kopējais vēstījums no tā neapšaubāmi ir tikai ieguvis.

Nevar jau noliegt, ka liela daļa rakstu adresēti speciālistiem, atsevišķi teksti nespeciālistiem pat pagrūti uztverami. Apzināti vai neapzināti tādus pētījumus krājumā līdzsvaro atmiņu vēstījumi ar vai bez nelielas komentējošas piedevas, un kontrastam nobeigumā — raksturīgi tradicionāls novadpētniecisks apkopojums par Dundagas ciemiem. Mazliet faktu uzskaites pārsātināts, bet kopējā daudzveidīgajā vēstījumā nebūt ne neiederīgs.

Var jau mēģināt pārmest, ka kaut kas arī paslīdējis garām, piemēram, Latvijas arheoloģiskās izpētes pirmsācēja Fridriha Krūzes (1790—1866) Kurzemes ceļojumā ar Dundagu saistītais un publicētās novada arheoloģiskās senlietas, kas esot glabājušās «Dundagas muzejā» (*Dondangen Museum,* laikam jau pilī). Var jau būt, ka pietrūkst pa kādam pamanāmam novadniekam, piemēram, teologa un baznīcas vēsturnieka Ludviga Adamoviča (1884—1943). Tomēr rakstu krājuma uzdevums nav bijis visa Dungadas novada vēstures pārskatāms un detalizēts izklāsts. Drīzāk tas ir vienas ekspedīcijas radīts rosinājums tālākam darbam.

Dundagas novads daudzējādā ziņā ir neparasts Latvijas novads — no divām pusēm ūdeņu, «lielās» un «mazās» jūras, ieskauts, robežojies tikai ar trim kaimiņu novadiem, neparasti bagāts ar neskartas un mazskartas dabas pieminekļiem un aizsargātām teritorijām, tuvāks Sāmsalai nekā Rīgai — tāds savdabīgs vientuļnieks Latvijas ziemeļrietumos. Vientuļnieks arī tādēļ, ka ir viens no lielajiem novadiem, kam nav sava muzeja (Kubalu skolas muzejam sava specifiska misija). Jācer, ka nākotnē tāds būs — kaut vai vispiemērotākajā vietā, Dundagas pilī. Kamēr tā vēl nav, rakstu krājums ir bagātīga dāvana novadam (un ne tikai), kas rosina tālākiem pētījumiem un publikācijām. ▮

Armands Vijups (1963) ir arheologs, vēstures zinātņu doktors, LU asociētais profesors. Pētījis Latvijas seno rotu tipoloģiju, ģerboņu vēsturi, numismātikas un sfragistikas jautājumus.

Uldis Krēsliņš

Saprast vai/un nosodīt

Aivars Stranga. *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika. 1934—1940*. LU Akadēmiskais apgāds, 2017.

Uldis Krēsliņš (1966) ir vēstures zinātņu doktors, Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta pētnieks, monogrāfijas *Aktīvais nacionālisms Latvijā 1922—1934* (2005) autors. Zinātniskās intereses tēmas saistītas ar Latvijas politisko vēsturi starpkaru posmā.

Saimniecisko procesu vēsture no pētnieka prasa iedziļināšanos komplicētā ļoti dažādu faktoru un nosacījumu mijiedarbībā, un vēsturnieki salīdzinoši reti to izvēlas kā pētījumu tēmu. Jau tāpēc vien LU Akadēmiskajā apgādā iznākusī Aivara Strangas monogrāfija, kas veltīta Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskajai politikai, pelna ievērību.

Monogrāfiju ievada pārskats par līdzšinējiem šai tēmai veltītajiem pētījumiem, kurā autors piesaka sevi kā liberālisma vērtību piekritēju. Turpat formulēti arī darba mērķi: izvērtēt autoritārās valdības politiku sarežģītākajos Latvijas ekonomikas jautājumos un plānsaimniecības tendences valsts ekonomiskajā politikā.

Veidojot izklāstu, autors bieži izmanto citātus no preses un arhīva materiāliem, parādot, ka pētījuma pamatā ir plaša izmantoto avotu bāze. Tiesa, brīžiem citātu blīvums apgrūtina, jo sadrumstalo autora domu.

Skaidrāk strukturēts monogrāfijā ir jautājums par plānsaimniecības tendencēm valsts politikā. Īsumā raksturojis plānsaimniecības ierosmes pirms 1934. gada un izsekojis autoritārā režīma ilgajiem ideoloģiskajiem priekšdarbiem, lielāku uzmanību autors veltījis 1938. gada martā Finanšu ministrijas izstrādātajām *Sešu gadu saimnieciskā plāna tēzēm*. Šī plāna analīze tik plašā mērā mūsu akadēmiskajā literatūrā notiek pirmo reizi. Lai gan vairākas no plāna tēzēm autors vērtē kā neizpildāmas vai tīri teorētiskas, plāna «Izglītības politikas» nostādne — visu izglītības iestāžu programmas pieskaņot reālās dzīves prasībām — skan aktuāli arī šodienas izglītības reformu kontekstā.

Vairāk sadrumstaloti ir spriedumi, izvērtējot autoritārās valdības politiku sarežģītākajos Latvijas ekonomikas jautājumos. Šeit brīžiem pietrūkst ne tikai skatījuma vispusības, bet arī konsekvences.

Nosaucot autoritārās valdības galvenās ekonomiskās problēmas — darbaspēka trūkumu laukos un rūpniecības ekstensīvo attīstību —, autors norāda, ka autoritārais režīms tās saņēma mantojumā no parlamentārās demokrātijas posma. Taču neatbildēts un patiesībā arī neuzdots paliek jautājums: kas bija kavējis šo problēmu atrisināšanu vēl pirms 15. maija režīma? Vai pietiktu tikai brīvi ielaist Latvijā lēto ārzemju produkciju, lai viss atrisinātos (81. lpp.), un, ja tas tiešām bija tik vienkārši, tad kāpēc to neuzņēmās parlamentārās valdības?

Tikpat shematiski runāts par monogrāfijā vairākkārt uzsvērto Latvijas ekonomiskās attīstības kļūdu — novēloto lata devalvāciju 1936. gadā, ko būtu vajadzējis izdarīt jau 1932./1933. gadā. Norādot, ka tas būtu stimulējis Latvijas eksportu, autors atstāj neizvērtētu, kā ar devalvāciju neizbēgami saistītais dzīves dārdzības pieaugums 1932./1933. gada situācijā būtu ietekmējis sabiedrības sociālo stabilitāti — ņemot vērā politisko ekstrēmistu rosīšanos, šāds lēmums draudētu izraisīt arī politiskus satricinājumus. Vienlīdz pamatoti var jautāt, kā lata devalvācija atsauktos uz ārvalstu laukstrādnieku vēlmi atrast darbu Latvijā, kas tobrīd, iespējams, vēl vairāk saasinātu saimniecisko krīzi.

Šāda vienpusība drupina iespaidu par vēsturnieka deklarēto mērķi objektīvi izvērtēt: uzskaitījis Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā īstenotos pasākumus un atzīmējis to neefektivitāti, autors neļauj lasītājam saprast, vai cita reāla alternatīva Latvijas ekonomikā tolaik vispār pastāvēja.

Tomēr diskutablākais, manuprāt, ir Strangas skatījums uz autoritārā režīma ekonomiskās politikas motīviem un mērķiem. Atzīmējis divus nosacītos ekonomikas modeļus — privātuzņēmēju liberālās saimniecības un valsts regulētās saimniecības modeli —, autors izdarījis izvēli par labu pirmajam un no šī skatpunkta arī vērtē autoritārā režīma īstenoto saimniecisko politiku.

Saprotams, tādā atskaites sistēmā režīma īstenotā piemaksu un protekcionisma prakse uzskatāma par pilnīgu nesaimnieciskumu, un pie šāda secinājuma monogrāfijas autors arī apstājas. Bet likt punktu šajā vietā nozīmē atstāt neatbildētu, manuprāt, pētījuma svarīgāko jautājumu: kāpēc Kārlis Ulmanis izvēlējās īstenot tik nesaimniecisku politiku? Vai autora paša atzīmētā režīma īstenotā piemaksu sistēma, «uzkrītošā uzmanība» strādniekiem (34. lpp.), Politiskās policijas pastiprinātā interese par iedzīvotāju uzskatiem (56. lpp.) un režīma nedrošība līdz pat 1939. gadam izšķirties par krasiem piespiedu pasākumiem neliek domāt, ka Ulmaņa saimnieciskās politikas motīvi un mērķi bija meklējami ne tik daudz ekonomikas, cik sociālā miera saglabāšanas interesēs? Jā, no saimnieciskā viedokļa tā varbūt bija kļūda, taču tā bija ielikta Latvijas ekonomikā jau pirmajos valsts pastāvēšanas gados, un autoritārais režīms neizšķīrās to labot, upurējot saimnieciskos aprēķinus sociālā miera vārdā.

Teiktais gan nekādi nemazina pētījuma vērtību akadēmiskās domas attīstībā. Lai diskusijās dzimtu patiesība, kādam ir jāuzņemas kļūt par šīs diskusijas ierosinātāju, un te Aivara Strangas monogrāfijas nozīme ir neapstrīdama. ▮

Vineta Poriņa

Par to, kas esam

Kultūrsocioloģisks skatījums uz latviešu pašapziņu

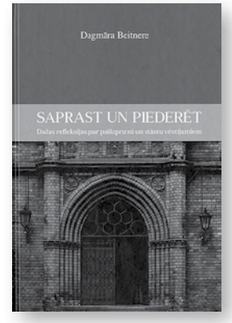

Dagmāra Beitnere. *Saprast un piederēt. Dažas refleksijas par pašizpratni un stāstu vēstījumiem. Madris*, 2017.

Vineta Poriņa (1970) ir valodniece sociolingviste, *Dr. philol.*, vairāku LR likumdošanas iniciatīvu autore, ap 100 zinātnisku un populārzinātnisku publikāciju autore. Pēta divvalodības situāciju Latvijā.

Kultūrsocioloģes *Dr. sc. soc.* Dagmāras Beitneres monogrāfija veltīta mūsdienīgam skatījumam uz nācijas un kultūras identitāti. Rakstu krājumā apkopoti ilgākā laikā veiktie pētījumi un tajos iegūtais materiāls.

Krājuma vadmotīvs — socioloģiskā aspektā paraudzīties uz latviešu nācijas pašapziņas veidošanos vēstures gaitā, arī uz intelektuāļu saziņu ar sabiedrību un tās iespaidošanu laikmetā, kad globalizācija apdraud nelielās tautas, nācijas un valodas, kuru runātāju skaits nav mērāms daudzos miljonos.

Grāmata tapusi Latvijas valstij un latviešu nācijai izšķirošā laikā. Krīze mūsdienu Latvijā saistīta gan ar iekšējiem un ārējiem ekonomiskajiem apstākļiem, gan ar nācijas veidošanās sociālpsiholoģiskajiem faktoriem. Pēdējie visspilgtāk izpaužas, nenovērtējot to, ka tikai 196 tautām no pasaulē dzīvojošajām aptuveni 5000 tautām ir sava valsts un ka mēs esam to vidū, kurām sava valsts ir, savukārt mūsu valodai — vienīgās valsts valodas statuss Latvijā.

Autore pievērš vērību jēdzienam «nācija», jo secinājusi, ka paši latvieši bieži izvairās no šādas pašdefinīcijas. Beitnere vaicā — vai tāpēc, ka starpkaru Latvijā politisko līderu uzrunās nācijas vārds netika lietots, mēs sevi joprojām uztveram tikai kā tautu? Latviešu un igauņu nācijas 20. gs. beigās bija tiktāl kolonizētas, ka bez starptautiska atbalsta atjaunot neatkarību nespēja. Tas, pēc autores domām, ir otrs iemesls, kāpēc latvieši sevi vāji apzinās kā nāciju un praksē vāji spēj realizēt sevi kā valstsnāciju. Vēl viens no pamatiemesliem latviešu pazeminātajai pašapziņai ir savas valsts zaudēšana 1940. gadā, kas ir pamatā t. s. traumatiskajai identitātei.

Ir vērts izgrauzties cauri Dagmāras Beitneres rakstos izmantotās sistēmteorijas labirintiem, lai saprastu, kā veidojas pašreference, kura nosaka jebkuras nācijas attīstības virzienus. Jo tas ir sabiedrības priekšstats pašai par sevi, bet ne tikai. Pašreference galvenokārt ir rīcība saskaņā ar pateikto. Sevi dēvējot par zemnieku tautu, nepelnīti aizmirstam, ka esam bijuši modernisti — urbānās kultūras veidotāji, ražojuši tehnoloģijas. Arī mūsdienās Latvija ražo un eksportē, tikai šie sasniegumi vēl nav iegūluši mūsu pašizpratnē.

Autore secina vēl vienu būtisku un maz popularizētu atziņu saistībā ar okupācijas seku novēršanu: Latvijas vēsturi padomju okupācijas sistēmas vajadzībām zinātniskajā līmenī skaidroja kā nemitīgas apspiestības vēsturi, kuras lielākā veiksme bija paradokss — būt atbrīvotai, pateicoties okupācijas varai.

Monogrāfijā iekļauti arī dzīvesstāstu ekspedīcijas materiāli — no Kurzemes, tajā skaitā suitu novada, un no Latgales. Speciāls pētījums (kopā ar somu kolēģi Simmo Lākonenu) veltīts Beitneres dzimtās pilsētas Ventspils pārvērtībām kopš Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Dzīvesstāsti ir ne tikai «miniatūrā vēsture», kuru cilvēks ierauga no savas dzīves perspektīvas. Dzīvesstāstos no dažādiem Latvijas reģioniem varam saklausīt ne tikai traumas un zaudējumus: tajos ir arī spēks un spēja dziedēt vēstures lielās traumas. Līdzīgi, kā tiek atjaunota Lestenes baznīca, arī lielās sociālās traumas ir dziedējamas.

Viena no rakstu krājumā vairākkārt paustām atziņām: ja saskatām tikai negatīvos aspektus un tos atstāstām, tekstam liedzam iespēju iedrošināt, pārvarēt neveiksmes. Bet gan indivīds, gan sabiedrība taču ir runātā un rakstītā teksta varā. Vēstījumi jeb naratīvi, ko mūsdienās izmanto, piemēram, vairāku interneta portālu redaktori, arī ir piemēri aplamai komunikācijai, jo mazina sabiedrības ticību savai valstij.

Grāmatas nosaukumā likta populārā frāze «saprast un piederēt». Autore arī atgādina — ticības sev un vārdu spēks ir ļoti liels. Pētījumā citēts sociologa Niklasa Lūmana secinājums: «Sabiedrība ir tā, kāda tā ir (kā sevi saprot), un tā nav, kāda tā nav (ko sabiedrība par sevi vēl nav ieraudzījusi un sapratusi).»

Vajadzīgi vairāki redzējumi, kuri pārklājas un iedrošina darbībai un ir brīvi no «niknās gudrības», savā darbā norāda Dagmāra Beitnere. Saprast, kas mēs esam, nozīmē saprast, ko mēs spējam, jo bez tā sabiedrība nespēj atjaunoties. Tur arī meklējamas atbildes, lai mēs attīstītos kā moderna Eiropas nācija. ▮

Ieva Lešinska

Kustība uz transcendenci

E. E. Kamingsa dzejas izlase *Pavasara virpulis*, *Neputns* samta sērija, 2017
Atdzejotāji: Ingmāra Balode, Jānis Elsbergs, Aina Kraujiete, Jānis Krēsliņš, Aivars Maizītis, Kristaps Vecgrāvis, Viktors Kalniņš.

Ieva Lešinska ir tulkotāja un publiciste, ilgus gadus rakstījusi žurnālam *Rīgas Laiks*, tagad arī citiem izdevumiem. Tulko dzeju un prozu no angļu valodas un latviešu dzejniekus angliski. Interesējas par norisēm vairākās valodās, literatūrā un citās jomās.

Ikviens, kam iznācis rakstīt recenziju par atdzejojumu, piekritīs, ka tā ir sarežģīta un nepateicīga nodarbe. Un ne tāpēc vien, ka riskē eksponēties par muļķi, kas neko nesaprot, bet arī tāpēc, ka gluži labi zini, cik grūts darbs ir atdzejošana un cik tāls ceļš ejams līdz izcilam — reti ideālam — rezultātam.

Un, pat ja atdzejojumi ir tikai labi, bez tā «kaut kā», kas tos padarītu izcilus, tie nāk par labu valodai, kultūrai, katram, kura apvāršņi tiecas paplašināties tālāk par pašmāju dzejas plaukta robežām. Sevišķi tad, ja atdzejojamais pasaulē sen rakstījis, guvis tās mēroga slavu un no tās pasen jau aizgājis — kā E. E. Kamingsa gadījumā. Tos, kuri piedzima 1962., Kamingsa nāves gadā, jau itin drīz varēs saukt par sirmgalvjiem, un, ja tie joprojām lasa tikai latviski, tad pēdējais brīdis iepazīties arī ar šo mīlēto un paļāto amerikāņu dzejnieku.

Atdzejotājiem ir izdevies radīt uzticamu priekšstatu par Kamingsu, iekļaujot izlasē dažādus viņa dzejas attīstības posmus. Tiesa, latviski krietna daļa no dzejoļiem izklausās kaut kā māksloti un pašmērķīgi, taču domāju, ka tas tāpēc, ka latviešu dzejā maz bijis tāda veida eksperimentu kā, piemēram, dzejolī *Sienāzis*, kurš pārtop par «s–i–z–ā–n–e–i–s» un tad aizlēkā pa lappusi, čirkstinādams lielos burtus vārda vidū, patskaņus un līdzskaņus izmētādams uz visām pusēm, lai tad atkal norimtu kā «sienāzis», ar semikolu norādīdams, ka drīz vien sekos nākamais lēciens. Atdzejojums te — un daudzviet! — ir oriģināla cienīgs, nelaime tikai tā, ka no Kamingsa eksperimentiem mūs šķir daudzi gadu desmiti, kuros pieredzētas trakas lietas — arī dzejā —, tāpēc brīžiem tie šķiet gandrīz vai bērnišķīgi. Ja Kamingss vairs nešķiet svaigs, tad arī tāpēc, ka svaiga vairs nav mūsu uztvere.

Tiesa, arī dažs labs Kamingsa laikabiedrs nebija gatavs sekot tam, kas viņam «kā burleskas komediantam tik nenormāli» patika, — «tai precizitātei, kas rada kustību» (no dzejnieka ievada 1926. gada grāmatai *is 5* (*ir 5*)). Ietekmīgais kritiķis Edmunds Vilsons rakstīja, ka Kamingsa vizuālie efekti liecinot par viņa «mākslinieciskā brieduma trūkumu»; dzejoļi esot «neglīti» un «atbaidoši lappusē». Arī dzejnieks un kritiķis Hārvijs Šapiro norakstījis Kamingsa spēles ar interpunkciju, leksiku, sintaksi kā «priekš bērniem». Ja atmetam augstprātīgā vērotāja toni un vienkārši kļūstam čakiski «mazi un priecīgi», tad izdodas izrauties no īstās vai iedomātās erudīcijas un vienkārši aizrauties, iekļūt dzejolī un ar savu lasīšanu to «pabeigt». Varbūt tas ir subjektīvi, bet daži atdzejojumi (vai to daļas) man šķita pārlieku latviski smagnēji un skaidrojoši, taču izvairīties no tā nereti nav iespējams, jo latviešu valoda prasa noteiktību un konkrētību (piemēram, atdzejotājs spiests izdarīt izvēli, kādu locījuma galotni lietvārdam rakstīt), kur angļu valodā var saglabāt daudznozīmību (skat., piemēram, 70./71., 160./161., 206./207. lpp.).

Var, bet īsti negribas piekasīties vārdu izvēlei dažos atdzejojumos (*the ending earth* ir kas interesantāks nekā «pasaules mala»; *stockings dribbling* rada citas asociācijas nekā zeķu vienkārša «slīdēšana»; *my sweet* — «jaukum» (nopietni?); *with little breasts apart* saprotu, bet «mazām izpletušamies krūtīm» man šķiet amizanti — gandrīz tikpat kā pirksti, kas latviski «cirtojas», bet angliski vienkārši sakļāvušies ap alus kausa rokturi…), tomēr lielākoties tie nudien ir visnotaļ kamingsiski. Savā ziņā mazliet dīvaini — tik atšķirīgi dzejnieki kā seši minētie ir atdzejojuši tik līdzīgi, ka (ar dažiem izņēmumiem) katra individuālais rokraksts nav nolasāms.

Kamingss nepavisam nav bijis tikai modernisma gultnē virpuļojošs novators. Agrīnajos darbos un arī vēlāk parādās klasisko literatūru — gan grieķus/romiešus, gan savus priekštečus angļu dzejā — internalizējis (arī tajā nozīmē, ka spēj tos apspēlēt un kariķēt) dzejnieks, kuram tuvs tradicionālais piecpēdu jambs un soneta forma. Droši vien vispazīstamākais E. E. Kamingsa dzejolis ir *i carry your heart with me* (*es nēsāju tavu sirdi sev līdzi*). Tas ir «saprotams» arī tiem, kuri dzeju lasa maz vai nelasa nemaz. Parocīgs dzejolis, kuru mēdz skandēt kāzās (skat. arī Holivudas filmu *In Her Shoes*) un izmantot romantiskā partnera iekvēlināšanai (tiesa, Vudija Allena filmā *Hannah and Her Sisters* Maikla Keina varonis ar labiem panākumiem liek lietā citu mīlestības dzejoli, to, kur «nevienam, pat ne lietum, nav tik mazas rokas» — 172./173. lpp.). Kā jau mēdz būt, atklausies to par daudz, un jebkurš dzejolis zaudē lielu daļu mirdzuma, taču grūti nepiekrist Haroldam Blūmam (un ne viņam vien), ka, runājot par lielajām tēmām — dzīvību, mīlestību, nāvi —, Kamingss balansē uz banalitātes robežas, šad tad to arī pārkāpjot. Man žēl, ka krājumā nav iekļuvis dzejolis *my father moved through dooms of love*. Tajā, manuprāt, sasniegta transcendence, pēc kuras dzejnieks tā tiecas mīlas dzejā. Taču tā ir tikai subjektīva nožēla — kopumā krājums ir teicami daudzpusīgs, interesants un latviešu dzejas izjūtu paplašinošs. ▮

Lietu pārskatīšana

Kas bija noteikti jāizrunā 90. gados, kad Latvijas sabiedrība piedzīvoja pāreju no totalitārisma uz demokrātiju, no pusgadsimtu okupētas teritorijas uz suverēnas valsts statusu? Un ko «paslaucīja zem paklāja»? Vai un kā neizteiktais ietekmē mūsu šodienu?

Sarunas dalībnieki: Brigita Zepa, socioloģe, Latvijas Universitātes vadošā pētniece, Baltijas Sociālo zinātņu institūta valdes locekle; Einārs Cilinskis, Saeimas deputāts, vides zinātnes un klimata pārmaiņu eksperts, Atmodas laikā bija Rīgas Tautas deputātu padomes, vēlāk Augstākās Padomes deputāts, Latvijas Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūta zinātniskais līdzstrādnieks, LTF[1] un LNNK[2] aktīvists, viens no Pilsoņu kustības dibinātājiem, Baiba Pētersone, filozofe, pašnodarbināta starptautiskā konsultante, bijusi LNNK aktīviste, arī LNNK priekšsēdētāja vietniece, viena no Pilsoņu kustības dibinātājām; vēlāk strādājusi valsts pārvaldē, tajā skaitā Valsts kancelejā; Vilis Seleckis, rakstnieks, izglītības darbinieks, LTF domnieks un Augstākās Padomes deputāts; Aleksejs Grigorjevs, publicists, literatūrzinātnieks, laikraksta *Atmoda* krievu versijas redaktors, Augstākās Padomes deputāts; Iveta Šimkus, pedagoģe, filoloģe un filozofe, Tautas frontes Neformālās apvienības aktīviste; Jānis Vādons, dzejnieks, Ventspils Augstskolas docētājs, *Domuzīmes* literatūras nodaļas redaktors; Eduards Liniņš, Latvijas Radio 1 komentētājs.

Vilis Seleckis. Negribu piekrist, ka, neatkarību atjaunojot, kaut kas netika izrunāts. Runāts, rakstīts, diskutēts tika par visu, tajā skaitā Augstākajā Padomē. Cits jautājums — vai no tā tika izdarīti pareizie secinājumi turpmākai darbībai.

Brigita Zepa. Runāts tika, taču virspusēji. Netika izrunāts tā, lai ikviens saprastu, ka jaunā situācija — dzīvošana savā suverēnā valstī — prasa par daudz ko domāt atšķirīgi. Mēs līdz šim brīdim īsti neapzināmies, ko nozīmē valstiskums un demokrātija. 90. gados kāda Amerikas profesore man postulēja, ka demokrātija pirmām kārtām nozīmē katra indivīda atbildības uzņemšanos. Mums turpretim attīstījās bezvalstiska domāšana un individuālas izdzīvošanas stratēģijas.

Piemērs: ja redzu, ka savas problēmas šeit atrisināt nevaru un arī valsts man nepalīdz, tad es aizbraucu. Ekonomiskās krīzes laikā daudzi taujāja: «Vai būs streiki, protesti?» Uz to atbildēju: «Nē, nebūs! Mēs izvēlamies individuālas stratēģijas.» Jo neuzticamies valstij, mums trūkst gan pakļāvības, gan paļāvības, gan iesaistīšanās.

Vēl viena individuālā stratēģija ir, rupji sakot, zagšana. PVN shēmas, korupcija — efektīvs veids, kā uzņemties tīri individuālu atbildību par savas labklājības celšanu. Tādā virzienā daudzi aizgājuši. Tā mūs ievirzīja padomju mantojums — nebijām raduši justies valstī kā savējie, katrs par kaut ko atbildēt.

Baiba Pētersone. Es iebilstu — tā notiek tāpēc, ka cilvēka daba ir draņķīga. Šādas zagšanas shēmas pastāv visās brīvās demokrātijās un liberālā tirgus sabiedrībās.

Bet tolaik, kad piedalījos pirmo LNNK programmu, pirmo LTF programmu rakstīšanā, kas bija pirmie valstiskās politikas aizmetņi uz papīra, daudzas lietas tiešām netika konceptualizētas. Turklāt pastāvēja, vismaz man, arī īstas padomju cilvēka ilūzijas. Piemēram, par brīvā attīstītā kapitālisma nevainīgo dabu; par to, ka liberālā tirgus maģiskā roka visas problēmas atrisinās automātiski. Tas bija viens no jaunā laikmeta mītiem, par kuru neuzdeva jautājumus, lai gan iekšēji tie varbūt arī gruzdēja. Netika izrunāts par brīvā tirgus un valsts regulējošās lomas attiecībām. Nebija skaidri sociālā sektora uzturēšanas principi. Tas atstāja smagas sekas, piemēram, dzīvokļu privatizācijas procesā, kad pašvaldību sociālais dzīvojamais fonds faktiski tika likvidēts. Taisnīgums tābrīža izpratnē pilnībā tika aizstāts ar individuālo liberālo brīvību. Pilsoņa atbildība un iniciatīva sevis nodrošināšanā ignorēja to, ka ir arī cilvēki, kuri bez citu solidārā atbalsta nespēj izdzīvot, ka ir labklājības valsts principi — pēdējie vispār tobrīd netika diskutēti un likti uz papīra.

Neizrunāts palika tas, kā mēs padomju okupācijā pielāgojāmies realitātei un ko tā attīstīja mūsos

V. S. Diskutēts varbūt arī tika, taču pie varas nāca spēki, kuriem tas viss nebija izdevīgi. ASV un citu rietumvalstu padomnieki nāca ar programmu pēc iespējas strauji pārnest savu sociālekonomisko sistēmu uz šejieni, viņi apmācīja valdošo eliti, vispirms *Latvijas ceļu*. Par politikas fokusu kļuva īpašuma pārņemšana un sadalīšana – sociālā taisnīguma idejas tika uztvertas kā komunisma recidīvs.

Aleksejs Grigorjevs. Es tajā laikā daudz braucu uz dažādām ASV universitātēm un iepazinos ar turienes kreisajiem intelektuāļiem. Kaut ko pārņemt no kreisajiem, no sociāldemokrātiem mums nebija psiholoģiski iespējams, jo viņi tiešām bija propadomiski! Padomijas izplatītie mīti tajā vidē bija vēl ļoti iesakņojušies un plaši pieņemti. Masačūsetsas štatu, kur ir daudz spēcīgu universitāšu ar prominentiem mācībspēkiem, šīs kreiso ietekmes un noskaņojuma dēļ ironiski mēdza dēvēt par *People's Republic of Massachusetts* – «Masačūsetsas Tautas republiku». Eiropā kreiso propadomiskums bija vēl spēcīgāks. Mūsu nacionālie centieni viņiem likās atgādinām nacismu. Dialogs ar viņiem tā īsti toreiz nebija iespējams.

Atmodas laikā akcentējām varmācīgo iekļaušanu PSRS represijas. Neizrunāts palika cits pieredzes aspekts – tas, kā mēs padomju okupācijā pielāgojāmies realitātei un ko tā attīstīja mūsos. Es pats piederu pie tādas Latvijas «sarkano» ģimenes: mana tante starpkaru Latvijā bija sociāldemokrātos, bet, kad apvērsuma laikā tie bez cīņas atdeva varu Ulmanim, viņa pārgāja pagrīdes komunistiskajā partijā. Ka tā bija kļūda, apzinājās tikai kādus 70 gadus vēlāk.

Bet bija citi modeļi – jau sākotnēja nepieņemšana. Es ar lielu patiku pārlasu Noras Ikstenas romānu *Mātes piens*, kurā viņa rāda mātes nespēju pieņemt padomju realitāti un savukārt vecvecāku pielāgošanos, kas izriet no pārliecības, ka Padomju Savienība ir uz mūžiem. Un, šajā kontekstā runājot par zagšanu, Brežņeva laika «zodz pats un ļauj otram!» bija sabiedrības dzīves pamatprincips. No turienes nāk priekšstats, ka no drauga zagt nedrīkst, bet no valsts – tā jau vispār nav zagšana, tā jau ir tikai paņemšana.

Einārs Cilinskis. Es gribētu uzsvērt: mums nebija priekšstata par brīvā tirgus ekonomiku un pāreju uz to. Tad šeit ieradās viena radikālu neoliberāļu grupa, kura, es pieņemu, godprātīgi un atbilstoši savai pārliecībai attīstīja uzstādījumu par brīvā tirgus «neredzamo roku», kas visu labi sakārtos. Šī grupa atrada kopēju valodu ar citu – vietējo – grupu un saistībā ar to jāpiesauc vēl viens neizrunātā aspekts: lustrācija.

Bijušie kompartijas, komjaunatnes un arī VDK darbinieki sekmīgi iefiltrējās jaunajā sistēmā. Viņiem šī tirgus «neredzamā roka» un triecientempu privatizācija ļoti patika, un viņi to visnotaļ atbalstīja. Tas arī noteica, ka privatizācija notika tā, kā notika. Neapgalvoju, ka daudzus padomju uzņēmumus varēja saglabāt, bet pāreja varēja notikt pakāpeniskāk un ar mazāku sociālo spriedzi. Mēs diskutējām par to, vai laukos saglabāsies kolhozi vai atjaunosies Ulmaņa laiku zemnieku saimniecības, lai gan jau tobrīd varēja prognozēt, ka ne viens, ne otrs modelis nav īsti dzīvotspējīgs. Katrā ziņā nerunājām skaidru valodu par čekistu un komunistu nomenklatūru un attiecīgi nekādi neierobežojām šos cilvēkus, no kuriem daži, nevar izslēgt, bija jau kādu laiku pirms padomju sistēmas sabrukuma paredzējuši pārmaiņas un tām sagatavojušies, iespējams, tās pat veicinājuši.

Viņi veikli ielēca ļoti mežonīgā tirgus kapitālismā, tur uzkrāja savas bagātības, bet mums radīja problēmas, kas pastāv joprojām. Tomēr arī jāsaprot, ka bija lietas, kuras darīt būtu bijis pareizi, taču izdarīt tobrīd tās nevarēja. Lustrācija ir viena no šīm lietām, otra – vienotā izglītības sistēma, kuru arī būtu bijis pareizi veidot jau no paša sākuma. Šajā ziņā piekrītu Vilim Seleckim – nemaz tik daudz tā neizrunātā toreiz nebija; bija lēmumi, kurus attiecīgajos «laikapstākļos» nevarēja pieņemt.

V. S. Lustrācija, manuprāt, ir nokavēts jautājums. Taču sociālā taisnīguma jautājums gan būs aktuāls vienmēr un aizvien asāks, jo sabiedrība sociālajā ziņā nevis konsolidējas vidusslāņa virzienā, bet gan sašķeļas. Cilvēki jāmudina apzināties savas sociālās intereses. Apzināties to, ka balsot par Aivaru Lembergu vai viņam līdzīgajiem nozīmē šaut sev kājā. Tas pats attiecas uz latviešiem, kuri balso par *Saskaņu*. Ja mēs zinām, ka šādu latviešu ir apmēram 30%...

B. P. 30% ir normāls elektorāta «purvs» – cilvēki, kuri vispār nedefinē savas politiskās intereses.

Jānis Vādons. Sabrūkot padomju iekārtai, sabiedrība vienā mirklī nonāca pilnīgi jaunā un svešā sociālā, ekonomiskā, politiskā situācijā. Bija jāpielāgojas un jāizdzīvo, daudz filozofēt diezin vai bija laika. Iespējams, zināms apjukums bija arī t. s. intelektuāļos, kam pašiem bija nepieciešams noorientēties, kur nu vēl citiem pietiekami saprotami izskaidrot notiekošo un izlikt pareizos uzsvarus primārajās tēmās un virzienos.

Viena daļa, kas situāciju vismaz saimniecisko procesu līmenī izprata pilnvērtīgāk un bija izmanīgi, veikli pacēla «zemē gulošo naudu». Protams, pārāk neapgrūtinot sevi ar morāli ētiskām pārdomām. Valstiskā līmenī bija līdzīgi – apjukums un jauna situācija, milzums neatliekami risināmu saimniecisku problēmu, pieredzes trūkums apvienojumā ar noteiktiem grupējumiem, kas lēmumus virzīja ne jau partiju oficiālo programmu vai valstisko pamatnostādņu formulēšanas virzienā. Brīvības patoss, nenoliedzamais patriotisma gars vienā mirklī saskārās ar realitātes piezemētību, augstie ideāli – ar histērisku vēlmi nekavējoties atgūt zaudēto, visupirms jau labklājības un ērtību jomā.

Mūsu pilsonis attiecībās ar valsti ir tiesiski pilnvērtīgs – viņš var iet un iesūdzēt valsti tiesā, ko padomju laikā nevarēja. Tas ir vesels apvērsums

Tāpēc es teiktu, ka galvenais neizrunātais ir pats neizrunāšanās fakts, nespējot ieskatīties dziļākajā būtībā. Nedomājām par to, ko nozīmē jaunā brīvība un atbildība, nedomājām, kā katra cilvēka līmenī ieraudzīt kopējos mērķus, lai individuālās stratēģijas veiksmīgi savienotu ar darīšanu kopā. Spilgts refleksijas trūkuma rezultāts ir nenotikusī lustrācija. Lai gan tā bija svarīga. Un nevis kauninināšanai vai sodīšanai, bet tāpēc, lai mazinātu tieši šo padomju domāšanas ietekmi sabiedrībā, lai paārdītu vecos attiecību un sakaru mehānismus, kas indē spēju rīkoties atšķirīgi.

Varbūt vajadzētu vismaz pašlaik atļauties pa brīdim apstāties, paskatīties uz notikušo un uz to, kādi mēs esam kļuvuši, kādas sistēmiskas, stratēģiskas, attieksmes kļūdas pieļautas, kavējot mūsu iespējas sasniegt valstisku un individuālu izcilību, lai gan Latvijā ir lielisks izcilības potenciāls abos līmeņos. To apliecina neapšaubāmie sasniegumi daudzās jomās.

Gribētu vēlreiz uzsvērt: galvenās problēmas jebkurā izpausmē izriet no domāšanas un attieksmes. Sabiedrība, kura ieguva neatkarību, bija ar kroplu domāšanu attieksmē pret valsti. Saprotams, to nebija iespējams vienā mirklī mainīt, tā nemēdz notikt. Gan latvieši, gan krievi bija no valsts ļoti atsvešināti. Katrs bija radis kaut kā pats cīnīties cauri padomju ikdienai, un no tā arī izrietēja jau minētās individuālās stratēģijas, jo šo domāšanu visa sabiedrība pārņēma arī atjaunotajā Latvijā, kas vairs nav padomju valsts, bet mūsu mīļā Latvija.

B. P. Par attieksmi pret valsti es nepiekrītu! Laikā, kad valsts veidojās, cilvēki strādāja ar milzu entuziasmu, tika ieguldīti milzīgi resursi. Un arī rezultāts – ja salīdzinām to, kas ir Latvijā un pārējās Baltijas valstīs, ar to, kas ir citās bijušajās padomju «mīsās». Paskatieties, piemēram, uz Moldovu – kā tā joprojām pinas un mokās, un Moldova arī līdz 1940. gadam nebija PSRS daļa.

Savukārt Latvijā pilsoņa attiecības ar valsti pilsoņa apziņas līmenī ir izgājušas šo revolūciju. Mūsu pilsonis attiecībās ar valsti ir tiesiski pilnvērtīgs – viņš var iet un iesūdzēt valsti tiesā, ko padomju laikā nevarēja. Tas ir vesels apvērsums valsts un pilsoņa attiecībās un domāšanā.

J. V. Jā, formālā līmenī un «uz papīra» daudz kas ir labi, taču – cik ir to, kuri saskaņā ar aptauju datiem augstos amatos labprāt vēlas redzēt noziegumos apsūdzētus cilvēkus?! Vai sabiedrība protestēja, kad notiesāts Jūrmalgeitas varonis turpināja ar vēstuļu starpniecību piedalīties domes sēdēs? Un runa nav par politiķiem, par koncepciju rakstītājiem, bet par lielu daļu sabiedrības. Ar šiem būtiskajiem piemēriem pietiek, lai ilustrētu, kādā apziņas līmenī tā ir. Un, kamēr tajā valda šāda domāšana, visi piesauktie sasniegumi ir pakļauti riskam. Cik rīcībspējīgi mēs esam, ja jau mūsu attieksmē pret valsti nav problēmu? Demokrāts, kas nav gatavs pirkstu pakustināt brīvības aizsargāšanai, ir labākais totalitāras sistēmas draugs. Atsvešinātība, neiesaistīšanās, nerīkošanās, situāciju pieņemot par neizbēgamu un nemaināmu – tas viss atbilst iepriekšējām attiecībām ar valsti okupācijas laikā.

Iveta Šimkus. Kāpēc pēcatmodas procesi Latvijā starp Baltijas valstīm risinājās vissmagāk? Te jābūt godīgiem un jāpasaka, ka tad, kad izvēlējāmies – turklāt LNNK un citu neformālo kustību, kā arī Igaunijas pieredzes ietekmē – tiesiskās pēctecības ceļu valsts atjaunošanā, no tā izrietēja atjaunotā pilsonība kā pilsoņu kopumu definējošais princips.

Līdz pat 1989. gada 31. maija aicinājumam Tautas frontes vadība aizstāvēja tā dēvēto Latvijas suverenitātes ideju, tātad pēc būtības jaunu, no PSRS atdalījušos valsti, nevis 1918. gada 18. novembra atjaunotās Latvijas Republikas mantinieci. Šodien gribas zināt, vai tas bija LTF vadītāju naivums, maldi vai kas cits?

Pilsonības likuma pieņemšanas brīdī te bija 730 000 nepilsoņu – tāds okupācijas un kolonizācijas mantojums, kādu nav pieredzējusi neviena cita Eiropas tauta. Šīs problēmas risināšanai gluži objektīvi nācās patērēt daudz politiskās domas enerģijas, kuras attiecīgi pietrūka sociālo jautājumu risināšanai. Kaut kas kreiss tūdaļ kļuva par bubuli no Krievijas, kaut kas labējs šķita automātiski labs un pārņemams.

E. C. Pilsonības jautājums balstījās vēl vienā tolaik ļoti pamatīgi izrunātā jautājumā – par valsts tiesisko pēctecību. Vadoties no šādi atjaunotā pilsoņu kopuma, notika tālākais naturalizācijas process. Cits jautājums – vai tika pieņemti ideālie naturalizācijas noteikumi? Ļoti iespējams, šis tas būtu noticis nedaudz citādi, ja šie noteikumi būtu sasaistīti, piemēram, ar izglītības pāreju uz valsts valodu. Tomēr kopumā pilsonības institūta veidošana bija ļoti rūpīgi izdiskutēta, un, ja mēs būtu šo procesu vairāk sasteiguši, Latvijas valsts attīstība varētu būt vēl vairāk apgrūtināta.

B. Z. Jā, šis jautājums tika ļoti rūpīgi un ilgi diskutēts. 1991. gada novembrī bija pirmais Ministru kabineta nolēmums par pilsonības institūcijas veidošanas kārtību, savukārt Pilsonības likums tika pieņemts 1994. gadā – diskutējām

No likumdošanas viedokļa labi izveidotā politika ne vienmēr sekmīgi kalpo savu mērķu īstenošanai

trīs gadus. Tikmēr krievu plašsaziņas līdzekļi trakoja un sabiedrība, it īpaši krievi, vārījās. Mūsu aptaujās parādījās ekstrēmi viedokļi. Patiesībā cilvēki trīs gadus tika turēti neziņā.

Naturalizācija sākās 1995. gada februārī ar t. s. naturalizācijas «logiem» (kas noteica pretendentu vecuma grupas, sākot ar gados jaunākajiem, kuras attiecīgajā gadā varēja pretendēt uz pilsonību). Šo modeli noteica pieņēmums, ka visi steigs naturalizēties, bet tā bija kļūda. «Logi» liedza naturalizēties daudziem, kuri to vēlējās un bija gatavi arī valodas prasmes ziņā — lielākoties nobriedušiem, patriotiski noskaņotiem tālaika vecākās paaudzes krieviem. No 1995. gada 1. februāra līdz 1998. gada oktobrim Latvijas pilsonību naturalizācijas ceļā ieguva tikai nedaudz vairāk par 12 000 personu. Naturalizācijas aktivitāte pieauga pēc 1998. gada referenduma, kura rezultātā tika liberalizēta pilsonības iegūšanas kārtība.

E. C. Tā ir rupja kļūda, kas tiešām jāatzīst: Pilsoņu kongress, reģistrējot Latvijas Republikas pilsoņus līdz 1940. gada okupācijai un viņu pēctečus, kā arī uz pilsonību kandidējošos nepilsoņus, ko nosauca par pilsoņu kandidātiem, darīja to nepietiekami rūpīgi, un datus par pilsoņu kandidātiem vēlāk nevarēja praktiski izmantot. Cilvēkiem, kas vēlējās kļūt par neatkarīgās Latvijas pilsoņiem laikā, kad valstiskā neatkarība ne tuvu nebija garantēta, naturalizācijas iegūšanā būtu bijis jādod priekšroka bez jebkādiem citiem nosacījumiem.

B. P. Pati kustība un ideja bija pareiza, taču lielā mērā nepareizo cilvēku pārņemta. Rezultātā pilsoņu kandidātu jautājumu Pilsoņu kustības ietvaros padarīja par nediskutējamu, par tabu, kura aktualizētājs riskēja tūdaļ kļūt par nodevēju. Šo kandidātu no nepilsoņu vidus, kuri bija atnākuši reģistrēties pilsoņu kustībā, bija, ja nemaldos, 28 000. Un Pilsoņu kustības pienākums bija vismaz līdz galam uzstāt, ka viņiem pienākas priekšroka naturalizācijā kā Latvijas neatkarības brīvprātīgiem atbalstītājiem.

Tomēr pilsonības, tāpat izglītības jautājumā, neraugoties uz niansēm, kuras varbūt varēja būt veiksmīgākas un labākas, virzība Latvijas Republikā kopumā bija pareiza, demokrātiska un atdarināšanas vērta. Tobrīd varbūt ne līdz galam artikulētā dienaskārtība bija tā, ka mums vajadzēja iegūt laiku — izglītībai, valodas reformai un arī zināmā mērā repatriācijai, jo 400 000 tomēr aizbrauca. Iegūtais laiks ļāva nostiprināt valstiskās struktūras, demokrātiskās struktūras, un šodien nepilsoņu kopums, lai kāds tas arī būtu, mums vairs nav būtisks drauds.

J. V. Vai Pilsoņu kongresa īstenotā pilsoņu kandidātu reģistrācija nebija viens no iemesliem, kāpēc radās mīts par visiem solīto pilsonību?

B. P. Noteikti ne. Visiem solītās pilsonības mīts nāca no tā sauktā «0 varianta», kas paredzēja, ka visi esošie Latvijas iedzīvotāji automātiski kļūs par pilsoņiem — tas bija viens no topošā pilsonības institūta konceptuālajiem modeļiem, kas tika plaši apspriests un popularizēts.

Pilsoņu kustība jeb kongress izveidojās kā tieša opozīcija šim modelim. To smagi kritizēja gan LTF, gan tobrīd vēl pie labas veselības esošā kompartija. Reģistrēties par Latvijas Republikas pilsoni tajā laikā nozīmēja noteiktu politisku soli un pārliecības paušanu, kas noteikti bija ārpus komforta zonas, tādu bija ap 700 000. Savukārt tie, kas reģistrējās kā kandidāti, līdz ar to pauda gatavību nostāties pret brūkošo padomju režīmu un patiesībā rīkojās kā pilsoņi. Protams, reģistrācija bija tāda, kādu nu nevalstiskā līmenī varēja nodrošināt.

B. Z. No pārvaldības pozīcijām skatoties, īstenotas trīs nacionāli nozīmīgas reformas, kas nosaka pilsonības, valodas un izglītības politiku mūsu valstī. Taču svarīgi ir skatīt, cik efektīvi tās darbojas, kā iedzīvinātas sabiedrībā. Joprojām daudzām politiskajām partijām ietekmīgākais arguments savu vēlētāju uzrunāšanai pirms vēlēšanām ir «etniskā kārts». Un tā darbojas, jo pētījumi liecina, ka latviešu un krievu vidū pieaug apdraudējuma sajūta par savas valodas un kultūras pastāvēšanu. No likumdošanas viedokļa labi izveidotā politika ne vienmēr sekmīgi kalpo savu mērķu īstenošanai — šajā gadījumā sabiedrības integrācijai, kas ir stipras nācijas veidošanas nosacījums. Ir svarīgi runāt par problēmām, kas kavē labi izstrādātu politiku īstenošanu, lielo mērķu sasniegšanu.

A. G. Allaž tika deklarēts, ka pilsonība būs iegūstama ar zināmiem nosacījumiem, no kuriem galvenais noteikti būs latviešu valodas prasme. Esmu sešus gadus nodzīvojis Moldovā, Ukrainā, četrus Krievijā, Azerbaidžānā — ir, ar ko salīdzināt. Visumā esam raduši pareizos risinājumus. Tomēr pamatā domājuši un runājuši par juridiskajām finesēm un maz par to, kā lietas pasniegt cilvēkiem. Un ļoti bieži pareizas lietas tika pasniegtas aizvainojoši. Pazīstu daudzus krievus, kuriem latviešu valodas prasme ļautu naturalizēties, taču viņi to nedara, jo jūtas aizvainoti par to, kā šis naturalizācijas process ticis pasniegts. Uzskatu, ka tā ir muļķīga poza, tomēr savs emocionāls pamats tai ir.

J. V. Es piekrītu — ir pietrūcis Latvijas valsts, latviešu sabiedrības vēstījums lojālajiem, latviešu valodu zinošajiem un apgūstošajiem krievvalodīgajiem, ka viņus šeit uzskata par savējiem. Jo visi man zināmie individuālie integrācijas veiksmes stāsti sākas ar piederības izjūtu Latvijai, nevis Krievijai.

Nodokļu politika vispār netika formulēta kā politika. To veidoja atsevišķu ārkārtīgi saputrotu likumu un noteikumu kopums

E. L. Pēc kādiem principiem 90. gados tika veidota valsts nodokļu sistēma? Tā bāzējās uz sodu sistēmu, nekādā ziņā nebija draudzīga mazajiem un vidēja mēroga uzņēmējiem, piespieda tos iesaistīties naudas atmazgāšanas shēmās, tādējādi padarot par cilvēkiem, kuriem skelets skapī un kuri tālab pierada par valstī notiekošo klusēt.

V. S. Par nodokļiem Augstākajā Padomē tika runāts nesalīdzināmi mazāk nekā par politiskiem jautājumiem, tobrīd trūka izpratnes par jautājuma svarīgumu. Pirmos likumus par nodokļiem izstrādāja Finanšu komisija. Uzmanības centrā bija privatizācija — īpašuma sadale. Tikai pēc tam, kad izgājām cauri kapitālisma veidošanās purvam, radās jautājums — kas uzturēs medicīnu, izglītību, armiju?

Manuprāt, dominēja tā pati ideoloģija, kas noteica privatizācijas gaitu, — lai dzīvo saujiņa veiksminieku! Rietumu padomdevēji turējās pie pārliecības, ka jāizveido spēcīgs, lai arī šaurs jaunbagātnieku slānis. Tie sargās kapitālismu, tāpēc tie jāsargā no bargiem nodokļiem, un viss strauji attīstīsies. Proporcionālā nodokļu sistēma tika zākāta, tās aizstāvji saukti par komunistiem. Pamazām izveidojās tāda kārtība, ka privatizācijas veiksminieki maksāja mazākus nodokļus nekā sīkie biznesa entuziasti. Lielo algu saņēmēji — mazākus nodokļus nekā mazo algu saņēmēji. Radās iespējas slēpt ienākumus ārzonās. Dividendes tika apliktas ar mazāku nodokli nekā skolotāja aldziņa. Veidojās sociāli netaisnīga sistēma. Daļa augstākās ierēdniecības var paši sev noteikt algas, ieņemt vairākus amatus, pelnīt vairāk nekā vidējie, sīkie uzņēmēji, saņemt desmit reizes vairāk nekā skolotāji, mediķi, policisti. Tāda kārtība ir naidīga arī uzņēmējdarbībai. Tā rada nepieciešamību slēpt ienākumus, nemaksāt nodokļus. Tikai tagad sabiedrība sāk apzināties, ka nodokļu politika ir vissvarīgākais jautājums.

Nevajag cerēt, ka attieksme pret nodokļiem mainīsies, kamēr nebūs īstu kreisas orientācijas partiju. To lieliski demonstrē Skandināvijas un daudzu Rietumeiropas valstu pieredze. To apstiprina nupat Latvijā sāktās nodokļu reformas rezultāti — atkal lielākie ieguvēji ir lielo algu saņēmēji.

B. P. Līdz pat jaunās tūkstošgades pirmās desmitgades vidum nodokļu politika vispār netika formulēta kā politika. To veidoja atsevišķu ārkārtīgi saputrotu likumu un noteikumu kopums, un nekad netika analizēts šo nodokļu mērķis, kā arī tas, ko tie veicina vai neveicina.

Spilgts piemērs ir nekustamā īpašuma nodoklis. Kopš pirmsākumiem tas konceptuāli ir balstīts uz kadastrālajām tirgus vērtībām, kas mainās pirkšanas un pārdošanas rezultātā. Pēc būtības tas paredz, ka, ja viens kaimiņš pārdod savu māju par labu cenu, tad otram kaimiņam pieaug nodoklis un jāsāk domāt par savas mājas pārdošanu un aizvākšanos. Šī nodokļa ideja ir tāda, ka privātmājās jādzīvo tikai bagātajiem, bet pārējiem jāpārvācas uz nomalēm, laukiem vai jāaizbrauc no Latvijas. Tas ir pilnīgā pretrunā ar to, ka valsts grib cilvēkus piesaistīt!

Šī nodokļa koncepts ir ekstrēmā liberālisma gadījums, turklāt tik nereālistisks, ka visā tā pastāvēšanas laikā nekad nav bijusi iespēja praksē to īstenot, jo vienmēr to nācies mīkstināt ar pašvaldību atlaidēm un spēkā stāšanās atlikšanu. Un nekad nav uzdots jautājums, kā šis un citu nodokļu modeļi iet kopā ar valsts mērķiem un pamatvērtībām!

Gan 90. gados, gan vēl šobaltdien nodokļu politika ir arī «duļķainais ūdens», kur labi «zvejot». Nodokļu likumi ir uzrakstīti tādā kvalitātē un sarežģītībā, ka ar to tulkošanu netiek galā pats VID, nemaz nerunājot par parastajiem pilsoņiem. Bet tā ir cita tēma.

E. L. Ja nu mēs konstatējam, ka, par spīti niansēm, «neizrunātais» nav spējis nozīmīgi sabojāt pilsonības un valodas politikas risinājumus, ka lustrācijas jautājums, kaut novēloti, bet tiek aktualizēts, ka mēs sāpīgi, bet mācāmies apzināties brīvā tirgus ekonomikas spožumu un postu, tad — kuri šobrīd aktualizējamie jautājumi potenciāli var kļūt par «neizrunāto» nākotnē?

E. C. Mēs par maz domājam par Latviju pasaulē un tiem procesiem, kuri mūs ietekmē. Aiz slinkuma izmantojam Krievijas infotelpas prizmu un tad šausmināmies. Mēs neredzam savu vietu globalizētajā pasaulē un tāpēc pieņemam nepareizus lēmumus, bet pasaule šodien ir ļoti mainīga.

Pirmkārt, klimata pārmaiņas, kam daudzi negribētu ticēt, tomēr strauji notiek. Tās neizbēgami radīs būtiskas ietekmes pasaulē; varbūt ne tik ātri pie mums. Mainās ekonomika, pārejot uz citām tehnoloģijām (elektromobiļiem, jaunās paaudzes apkures sistēmām, viedo enerģētiku), mainās informācijas tehnoloģijas, top mākslīgais intelekts, turpinās robotizācija, aizstājot cilvēku darbarokas. Latvijai, pirmkārt, būtu jāsaprot, kas ir mūsu augsti tehnoloģiskās darbavietas, jāveido attiecīga izglītības sistēma to nodrošināšanai un, otrkārt, jāsaprot, kas notiks ar tiem, kuri nevar iekļauties šajā augsti tehnoloģiskajā procesā vai tam vienkārši kvantitatīvi nav nepieciešami. Jādomā par sociālo uzņēmējdarbību, kas nav nekāda panaceja, tomēr viens no risinājumiem sociālā riska grupām.

Valstij ir jādefinē savas prioritātes. Inovatīvas ekonomikas attīstība. Nevienlīdzības mazināšana jau pašlaik ir otrā prioritāte Nacionālajā attīstības plānā, bet joprojām tiek nepietiekami īstenota. Tad — demogrāfija. Šo jautājumu ri-

Viens no momentiem, kuru noteikti ir vērts stiprināt, ir zinātnes un zinātniskā pasaules uzskata kultivēšana — iepretim jaunajiem viduslaikiem, kas tagad mācās virsū no visām pusēm

sināšanai reālistiski jāizvērtē valsts resursi. To nevarēs izdarīt tikai politiķi, jābūt ļoti nopietnai sadarbībai starp politiķiem, zinātniekiem un citu jomu profesionāļiem. Apzinot šos uzdevumus, ir jādefinē mūsu valsts virsmērķis.

Savā laikā kā tāds tika definēts ekonomiskais izrāviens, kas pats par sevi nav atbilde minētajiem procesiem. Kad strādāju VARAM, ar ministru Edmundu Sprūdžu piedāvājām alternatīvu virsmērķi: Latvija — zaļākā valsts pasaulē. Tas nenozīmēja tikai dabas kopšanu un dažādus aizliegumus, bet, pirmkārt, tieši piesauktās modernās inovatīvas tehnoloģijas, ražošanas attīstību. Tolaik secinājām, ka stāsts par «zaļāko valsti» varētu būt ļoti pieņemams arī cittautiešiem. Tomēr sabiedrība to īsti nepieņēma. Taču tāds vai citāds valsts virsmērķis, par kuru sabiedrība varētu vienoties, ir jāizstrādā, un tam būtu jāatspoguļo piesauktās mūsdienu realitātes.

Vēl viena tēma — mūsu pēdējo gadu vājās koalīcijas valdības, kur partijas cita citu velk atpakaļ. Mēs pamatoti kritizējām *Latvijas ceļa* valdību par tās aliansi starp izbijušajiem padomju nomenklatūristiem un neoliberālajiem ekonomistiem, taču — kas bija, tas bija — šī valdība bija efektīva un lemtspējīga.

I. Š. Un pieņēma lēmumus saskaņā ar programmu, ka ražošanu nevajag, ja ir bankas un tranzīts. Rezultāts — banku burbuļi pārplīsa, ar *Banku Baltija* sākot, ar *Parex* un *Latvijas Krājbanku* beidzot; tranzīts radīja Lemberga oligarhiju. *Latvijas ceļa* programma ir efektīvi īstenota!

J. V. Bet kas tad liedza pēdējo gadu koalīcijas valdībām piešķirt pietiekamu atbalstu zinātnei?

E. C. Citas, vairāk īstermiņa prioritātes bija spēcīgākas. Vajag sociālo atbalstu, vajag medicīnai… Ir šis četru gadu cikls, kurā politiķiem pēc iespējas ir jāapmierina sabiedrības konkrētās vēlmes. To varētu līdzsvarot manis jau piesauktā valsts virsuzdevuma apziņa — ja šāds virsuzdevums būtu izrunāts.

I. Š. Valsts pastāvēšanas jēga tomēr nevar būt abstrakta labklājība, ko mēs katrs individuāli daudz ātrāk varam sasniegt citur pasaulē, svarīga ir kultūras, garīgā piesaiste. Un viens no valsts pastāvēšanas mērķiem ir valoda kā latviešu kultūras pamats, tautas garīgās enerģijas izpausme. Kas nav tikai zīmju sistēma vai vienkārši sazināšanās līdzeklis. Nedomāju, ka šādā nostājā izpaužas tikai sentiments vai kāds cilšu nacionālisms. Visiem ir iespēja integrēties mūsu visnotaļ tolerantajā sabiedrībā, ja apgūst valodu un atsakās no impēriskām ambīcijām. Nesaprast ikvienas valodas unikalitāti var tikai uz jaunu barbarismu tendēta sabiedrība.

B. P. Viena no neizrunātajām lietām Latvijā ir lietu neizrunāšana. Reizēm sajūta, ka mēs dzīvojam liekulības sabiedrībā, ir ļoti spilgta. Kaut kādā mērā tas ir neizbēgami jebkurai sabiedrībai, tomēr tik mazai nācijai tas, ka mēs «slaukām lietas zem tepiķa», ka klusēt ir izdevīgāk, nekā runāt, šķiet īpaši dumji.

Šai tradīcijai pieņemoties spēkā, rodas slimīgi efekti. Arī «Lemberga un 30% efekti». Un, domājot par to, kas ir tam pretējais, — vēl viena neizrunātā lieta. To absolūti nevarēja izrunāt situācijā, kad vecā impērija bruka un nebija iespējams objektīvi skatīties uz iepriekšējiem 50 gadiem. Viens no momentiem, kuru noteikti ir vērts stiprināt, ir zinātnes un zinātniskā pasaules uzskata kultivēšana — iepretim jaunajiem viduslaikiem, kas tagad mācās virsū no visām pusēm. Tas mazinātu dažādus apziņas murgus un elektorāta «purvu», tāpēc būtu vērts ieguldīt valsts līdzekļus zinātnē, it sevišķi humanitārajās zinātnēs, zinātnes popularizēšanā un kultūrā, vēl jo vairāk tāpēc, ka ieguldāmie līdzekļi, salīdzinot ar atdevi, tiešām nav lieli.

J. V. Domājot par pašreizējiem risinājumiem un rīkošanos, iespējams, jāņem vērā vēl viens būtisks jaunās situācijas rezultāts: dzīvojot brīvā pasaulē, ikviens var dzīvot tur, kur izvēlas. Tā pati par sevi nav ne laba, ne slikta izvēle. Un tomēr — apdraudējuma un jauno iespēju mehānismi tagad bieži nostrādā atšķirīgi. Cilvēki nevis mobilizējas rīcībai, bet atmet ar roku un aizbrauc, nevis riskē un cīnās, bet dodas tur, kur viss jau ir gatavs un pieejams uzreiz. Pat ja aizbraukušie turpina dot netiešu ieguldījumu, Latvijai kā valstij tas tomēr nozīmē ievērojami mazāku dabspējīgās enerģijas potenciālu.

Vēl jāpatur prātā, ka aizbraukšanas brīvība izriet no brīvās un labklājīgās pasaules, kas ir lielu cīņu un darba rezultāts. Un, ja vienmēr visam atmet ar roku un padodas šķietami nepārvaramiem apstākļiem, var pienākt brīdis, kad pasaule mainās tā, ka vairs nav, kur braukt. Atbildīgi attīstot demokrātiju un ikdienas dzīvi Latvijā, mēs nostiprinām demokrātiju pasaulē. Bet demokrātija nav tikai valstiska neatkarība vai sakārtoti likumi, bet arī rīcībspējīga sabiedrība, kas aizstāv tiesiskumu un taisnīgumu. Uz godīgiem pamatiem būvēta un ilgtermiņa ekonomiskā izaugsme un labklājība nostiprina demokrātiju — Latvijā un aiz tās robežām. Viss ir kopsaistīts.

E. L. Svarīgi saprast arī to, ka ir lietas, par kurām būs jārunā vienmēr un jāatgādina katru dienu. ▮

[1] LTF — Latvijas Tautas fronte
[2] LNNK — Latvijas Nacionālā neatkarības kustība

Andrejs Grāpis

Burtnieku nama bijumi

Mecenāts Augusts Dombrovskis sev pieminekli kultūrā uzcēlis, atbalstot radošas personības

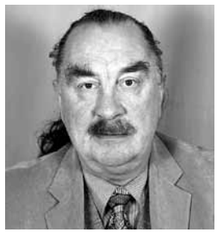

Andrejs Grāpis (1960) ir literatūrvēsturnieks, monogrāfijas *Augusts Dombrovskis. Mūžs un veikums* (2006) un periodikā publicētu rakstu autors. Atmiņu krājuma par Voldemāru Kalpiņu *Stāja* (2011) un vairāku citu grāmatu sastādītājs. Jaunākā — *Jānis Greste. Fotostāsts* — izdota šovasar.

Radošo profesiju jaunrades nama ideja 20. gs. pirmās desmitgades latviešu sabiedrībā bija skaidri apjausta, it sevišķi saistībā ar rakstniecību. Iepriekšējais gadsimts bija devis ezeru skolu angļu literatūrā un Parnasu franču literatūrā, strāvojumus, kuros iekļāvās vienotas māksliniecisku estētiskas ievirzes veidotāji. Nesalīdzināmi jaunākajai latviešu literatūrai šāds skatījums bija aktuāls, jo, novēloti un pātrināti apgūstot pasaules literatūras pieredzi, prezentējoties veiksmīgas uzņēmējdarbības finansiāliem sasniegumiem, rakstniecības un tēlotājmākslas talantus pilsoniskajā sabiedrībā neviens nevarēja nosaukt par veiksmīgiem latviešiem. Ieinteresētie izjuta mecenāta nepieciešamību.

Pirmais mēģinājums to risināt radās Cēsu apriņķī, vietā, kur Rauna ietek Gaujā. 1900. gadā Kārlis Veidenbaums un Edvards Treimanis-Zvārgulis tur ieguva zemes īpašumu un uzcēla namu *Villa Leukadia* kā atpūtas vietu rakstniecības un tēlotājmākslas darbiniekiem. Tajā viesojās Augusts Saulietis un Andrievs Niedra, Līvu Jurka un Diženajo Bernards, Plūdonis un Atis Ķeniņš, Kārlis Skalbe un Antons Austriņš, gleznotāji Kristiāns Ceplītis un Voldemārs Zeltiņš. Taču jaunrades nams tā arī neizveidojās, iespējams, Edvarda Treimaņa-Zvārguļa ierobežoto materiālo iespēju dēļ.

Kokrūpniekam Augustam Dombrovskim viņa sabiedriskā darba pieredze Rīgas Latviešu biedrībā sniedza citādu redzējumu. Nodibinājis Bezalkohola biedrību *Ziemeļblāzma* un spēdams nodrošināt tās veiksmīgu darbību, viņš vēlējās tai piesaistīt radošo inteliģenci, izvirzot tikai vienu nosacījumu — bezalkohola dzīvesveids. Izrādās, tādu bija iespējams ievērot, un Burtnieku namā — gan neilgā laika posmā — tapa darbi ar klasikas vērtumu latviešu rakstniecībā.

Līdzekļu bijums

Lai precīzi izsvērtu mecenāta Augusta Dombrovska finansiālo ieguldījumu Vecmīlgrāvja kultūrvēsturiskā kompleksa izveidē un darbības nodrošinājumā, būtu nepieciešami finanšu pārskati vai grāmatvedības dokumenti, kuri diemžēl nav saglabājušies. Ievērojot 20. gs. sākuma vispārējās ekonomikas un uzņēmējdarbības attīstības tendences, kokrūpniecība nepārprotami bija ārkārtīgi pelnoša nozare. Apzinoties Krievijas impērijas statistiskas datu nepilnību un dažkārt fragmentārismu, dažas nozīmīgas atziņas rodamas Marģera Skujenieka pētījumā *Latvijas lielrūpniecība* (1913). Par kokmateriālu eksportu secināts: «Līdz pat pēdējam laikam vēl izved uz ārzemēm lielu daudzumu neapstrādātu koku, kurus pēc ļoti dārga transporta apstrādā ārzemēs (sevišķi Anglijā). Attiecībā uz tehnikas jaunievedumiem vietējā rūpniecība spējīga izturēt konkurenci ar ārzemju fabrikām.»

Kā liecināts laikabiedru atmiņās, Augusts Dombrovskis bija ieinteresēts visdažādākajos tehniskajos jaunievedumos ne tikai ražošanā, bet jo īpaši *Ziemeļblāzmas* jaunās ēkas celtniecības procesā. Turklāt viņa kokapstrādes uzņēmums atradās vistuvāk Daugavas ietekai Rīgas līcī — tā bija dziļākā vieta ostā tvaikoņiem, kas līdz Daugavas tiltiem nevarēja nokļūt dziļās iegrimes dēļ. Vietas papildpriekšrocību veidoja arī kokrūpniecības izejvielu piegādes sezonālais raksturs, kuru noteica plostu laišanai nepieciešamais ūdens līmenis Daugavā. Pie Augusta Dombrovska kokzāģētavas bija Daugavas atteka, kurā vienmēr varēja uzkrāt rezerves. Tādējādi uzņēmēja personība un vietas izdevīgums radīja veiksmes priekšnosacījumus.

Analizējot 1910. gada statistikas datus, Marģers Skujenieks rakstīja: «Jau tagad Rīga ieņem koku eksporta ziņā pirmo vietu starp Krievijas ostām. Ražojumu vērtības un skaita ziņā pirmo vietu gan ieņem Arhangeļskas guberņa, bet Vidzeme nāk tikai otrā vietā, bet ražošanas procesa racionālā nostādīšanā Vidzeme ieņem pirmo vietu. Viens kokrūpniecības strādnieks ražo Arhangeļskas guberņā par 914 rubļiem, bet Vidzemē par 1500 rubļiem.»

Diemžēl Skujenieka pētījumā nav datu par strādnieku algām un sociālajām garantijām, taču raksturotais stāvoklis norāda, ka kokrūp-

Burtnieku nams. 1909. gads. Fotogrāfs nezināms. Vecmīlgrāvja attīstības biedrības kolekcija

niecības uzņēmēja ienākumi nebija mazi. Cits jautājums — kā tie tika izlietoti? Augusta Dombrovska interešu josla bija apmēram kilometru plata kāpu smilšu teritorija starp Mangaļu siliem un Daugavu, kurā veidojās viņa lolotais Vecmīlgrāvis — iedzīvotāju nami un ielas, fabrikas bērnudārzs, kas Martas Rinkas vadībā kļuva par ievērojamu pirmsskolas izglītības centru visai Latvijai. Paša celts piemineklis ir vēl šodien apmeklējamā, nesen atjaunotā kultūras pils *Ziemeļblāzma* ēka un dārzs, tagadējās Vecmīlgrāvja Mākslas skolas ēka — bijusī proģimnāzija, un tagadējā A. Dombrovska Mūzikas skola — kādreizējais Burtnieku nams.

Vietas bijums

«Gaiss pilns ceriņu un puķu smaržas. Ielās nav lielpilsētas rīboņas, un jūsu soļi grimst irdenajā smiltī. Kaut kur dzied gailis, kladzina vistas. Tepat aiz sētas kādā šķūnītī rukšķ sivēns. Pāri zemajām sētām uzkalniņā redzat trīs sievas. Tās sagājušas kopā un jautri čalo. Kaut kur smejas bērni savus jautros smieklus. Tie ir tik skaidri un ar tādu tīru prieku plūst smaržu piesātinātā gaisā. Un tad šīs mājiņas, šīs mājiņas! Tās ir taisītas no dēlīšiem, drigalkām un zāģu skaidām, bet ieejiet svētdienas rītā šādā mājiņā, kad visa ģimene iebauda brokasti, un jūs izjutīsiet, ka pie galda līdzi sēd dzives prieks. Jautri tas izskan no tasītes, naža vai bērnu smiekliem. Katrs savā mājā. Un katram pie savas mājas ir puķes, kāds augļu kociņš, ogas un sols sienmalē. Un vakaros, kad saule jau taisās laisties jūrā, uz šī sola ir tik patīkami sēdēt un priecāties par puķēm, par labi augušām ābelītēm.» Tā Vecmīlgrāvja gaisotni apraksta grāmatizdevējs Alfrēds Kukurs, kurš 1904. gadā tur atvēra pirmo grāmatnīcu.

Vieta, kur Augusts Dombrovskis uzcēla Burtnieku namu, atradās Vidzemes guberņas Rīgas apriņķa Mangaļu pagastā kā Vecmīlgrāvja Valsts muižas zemes gabals nr. 101, platība — apmēram 3000 m². Smilšu kāpas virsotnē bija mecenāta bērnudārza un pirmmācības skolas ēka ar skatu rotondu, no kuras pāri ciematam varēja redzēt kokzāģētavu, Mangaļu jūrskolu un Daugavu. Nedaudz zemāk — 1904. gadā atklātā un 1906. gadā nodedzinātā Bezalkohola biedrības *Ziemeļblāzma* ēka. Burtnieku nams, kurā pirmie iemītnieki ieradās 1908. gadā, atradās kāpas lēzenumā vēl nedaudz zemāk, taču no augšstāva zāles lielā loga varēja pārredzēt arī Rīnužus un Daugavgrīvas Balto baznīcu. Aiz Burtnieku nama bija priežu mežs un dažas savrupas mājas ar mazdārziņiem.

Vienīgā satiksmes iespēja bija Augsburga firmas pasažieru kuģītis ar maršrutu Rīga—Vecāķi. Pietura — Mangaļu jūrskola. No Burtnieku nama līdz pieturai varēja nokļūt 15 minūtēs. Ceļš līdz Rīgai ilga apmēram stundu.

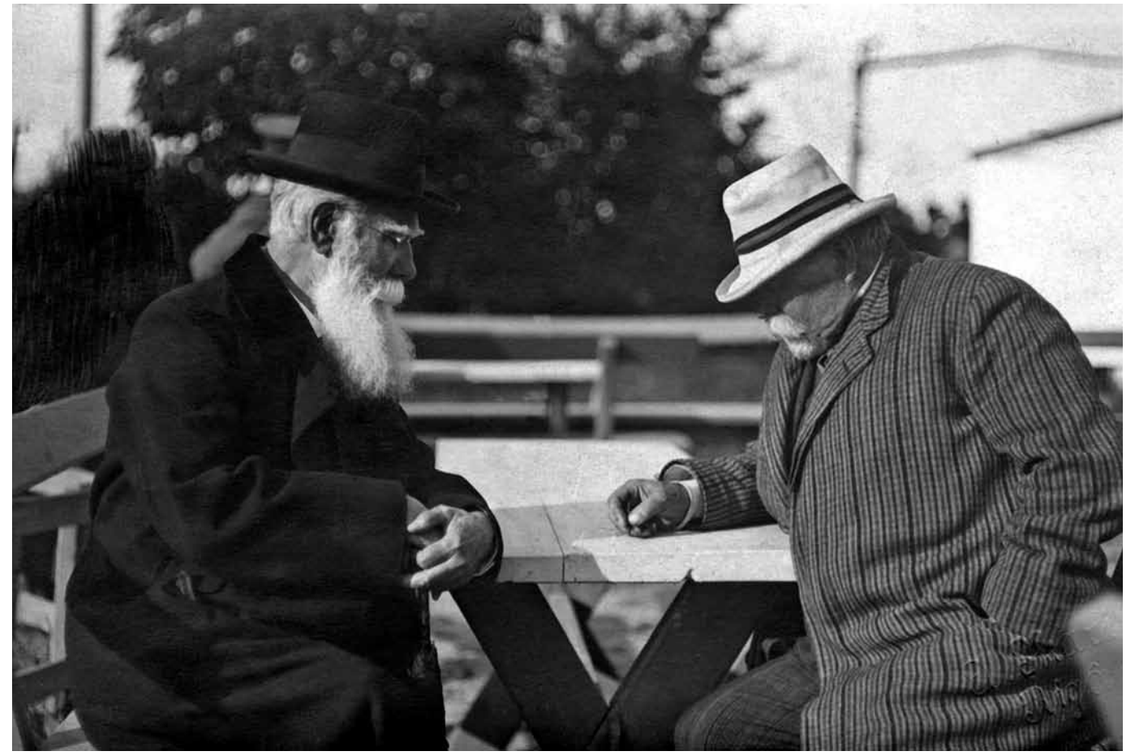

Krišjānis Barons (no kreisās) un Augusts Dombrovskis *Ziemeļblāzmas* dārzā. 1910. gads. Fotogrāfs nezināms. Vecmīlgrāvja attīstības biedrības kolekcija

Augusts Saulietis no kopēja brauciena ar Ati Ķeniņu uz Burtnieku namu apraksta šādu epizodi: «Laiciņš jauks, saulīte silta — kajītē negribas līst, sēdam uz kuģīša «deķa». Nāk Daugavas krastos viena piestātne pēc otras, pie kurām kuģītis piegriežas, izlaiž vai uzņem kādus pasažierus un iet atkal tālāk. Tā pienācis arī Mīlgrāvis, kur mums jāiet malā. Bet kādā sarunā kā mežā dziļāk iegājuši, mēs to nemaz nemanām. (Piestātnēm vārdi izsaukti netiek; pašam vajaga zināt, kur tu paliksi.) Atģiedamies tikai tad, kad kuģīša tiltiņš ievilkts jau atpakaļ un pats kuģītis virzās no krastmalas atkal nost. Kā — mēs malā netiksim, un mūs nezin kur vēl aizvedīs? Nav jau vairs vaļas pārlikt, ka nākamā nebūs no Mīlgrāvja, tā sakot, par zemēm. Es strauji skrienu uz kuģīša malu, salecos — un esmu uz krasta. Bet to gan es savā lēcienā manu, ka attālums starp kuģīti un krastu ir lielāks, nekā tas pirmā acumirklī izlikās, un es tikko uz krasta noturos. Mans ceļa biedris, kurš pietrūkās gan kājās reizē ar mani, pie lēciena vairs netiek. Viņš paliek uz kuģīša un brauc tālāk. Bet pār mani kuģīša vadītāji gāž briesmīgu rājienu šalti un «šventi» ar dažu labu itin stipru vārdu.»

Iemītnieku bijums

Burtnieku nama ideja dzima 1907. gadā. Kā galveno nama iemītnieku bija paredzēts aicināt Krišjāni Baronu, kuru ar Augustu Dombrovski iepazīstināja Jānis Kreicbergs. Sarunā Barona dzīvoklī Āgenskalnā, Dārtas ielā, piedalījās arī tēlnieks Gustavs Šķilters. Krišjānis Barons ieteica nosaukumu «Burtnieku nams» kā attālu reminiscenci Andreja Pumpura *Lāčplēsī* minētajai Burtnieku pilij.

Nama juridiskie īpašnieki bija advokāts, Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks Frīdrihs Grosvalds, advokāts Jānis Kreicbergs un Augusts Dombrovskis — nama īstenais patrons. Nama būvplānu izgatavoja Pēterburgas A. Štiglica Zīmēšanas skolas pasniedzējs, tēlnieks Gustavs Šķilters, realizēdams Augusta Dombrovska idejas arhitektūrā. Pirmajā stāvā bija trīsistabu dzīvokļi ģimenes cilvēkiem, otrajā — vienistabas dzīvokļi vieniniekiem. Augšstāvā atradās divas lielas zāles — ziemeļpusē gleznotājiem, dienvidos — ar skaistu skatu uz Daugavu — bibliotēka un lasītava. Te bija arī klavieres, jo telpu varēja izmantot vakarēšanām un svinībām. Namā bija centrālapkure. Apkures katls atradās pagrabstāvā, līdzās bija telpa, kur nomazgāties, un dzīvoklis kurinātājam.

Iedzīvotāju izvēles kritēriji bija trīs. Tiem bija jābūt apliecinājušiem nostāju 1905. gada brīvības cīņās, plaši pazīstamiem kultūras darbiniekiem, pēc iespējas nedzērājiem vai vismaz sātībniekiem.

Īres maksas apjoms atmiņās interpretēts dažādi. Daži apgalvo, ka dzīvokļi bijuši par brī-

Augusts Dombrovskis. Rīga, 1909. gads.
Fotogrāfs — F. M. Hebenspergers. Vecmīlgrāvja attīstības biedrības kolekcija

vu, citur rodama konkrēta summa — pieci rubļi mēnesī par trīsistabu dzīvokli. Tomēr uzmanību saista daži apstākļi. Īres maksas atlaišana varēja būt paņēmiens, lai pievērstu iemītniekus atturībai vai līdzdalībai *Ziemeļblāzmā*, vai darbam Augusta Dombrovska izglītības iestādēs. Tā Dārta Barone kārtoja ierakstus Burtnieku nama mājas grāmatā, Lizete Skalbe darbojās biedrības bibliotēkā, Jānis Jaunsudrabiņš lasīja biedrībā lekcijas un mācīja zīmēšanu proģimnāzijā, bet Leons Paegle bija fabrikas skolas skolotājs. Kā nozīmīgu ieguldījumu varēja vērtēt Gustava Šķiltera dekorācijas Bērnu svētkiem, Anša Bandrēviča dāvātās grāmatas vai Krišjāņa Barona dāvinātos Dainu sējumus, vai dr. Kārļa Barona lekcijas par higiēnu. Tie varēja būt iemesli dzīvokļa lietošanai par brīvu. Konkrēta dokumentējuma šim faktam nav.

Ikdienas uzturlīdzekļus katrs sev gādāja pats. Taču arī šajā jomā laikam bija dažādas situācijas. Kārlis Skalbe atvadvārdos Augustam Dombrovskim 1927. gadā rakstīja: «Viņš saprata, ka trūkums ir vārīga vaina, ko neviens labprāt negrib rādīt, un prata tai delikāti pieiet. Ja viņš kādam ko deva, tad viņš noveda to pie malas un teica: «Bet tā, ka tu nevienam nesaki.» Un aizgāja priecīgs. Viņš pazina dāvinātāja prieku.»

Jāsaka, Burtnieku nama iemītnieki šo lūgumu ir ievērojuši.

1909. gada 23. martā uz Burtnieku namu pārcēlās Dārta un Krišjānis Baroni. Gandrīz pusgadu viņi nodzīvoja kopā ar nama pirmajiem iemītniekiem — gleznotājiem Jāni Zēgneru, Aleksandru Štrālu, Voldemāru Zeltiņu un rakstnieku Eduardu Cālīti. Tad nedaudz ilgāk nekā gadu Baroni dzīvoja bez kaimiņiem. Iedzīvotāju mainība sākās 1910. gada rudenī, kad ieradās Kārlis Skalbe un Jānis Jaunsudrabiņš ar ģimenēm, un Ansis Bandrēvičs ar meitu. Tad nama vieninieku dzīvokļos pārmaiņus izmitināja tēlnieku Teodoru Zaļkalnu, gleznotājus Pēteri Kalvi un Alfrēdu Jansonu, rakstniekus Antonu Austriņu, Jāni Akurateru, Jāni Poruku, Jāni Kļaviņu, Kārli Jēkabsonu un koktēlnieku Arturu Bērnieku.

Kopā ar apkalpojošo personālu Burtnieku namā iedzīvotāju skaits nekad nebija mazāks par diviem, un tajā nekad nedzīvoja vairāk par astoņpadsmit cilvēkiem. Vairumam Burtnieku namā nodzīvotais laiks bija no dažām dienām līdz dažiem mēnešiem un palika kā Vecmīlgrāvja kultūrvēstures fakts, nevis radošu darbu rezultējošs faktors. Daži uztvēra Augusta Dombrovska iniciatīvas kā pārejošu akciju, citi izjuta attālinājumu no Rīgas, bet bija arī tādi, kas saskatīja Burtnieku namā noteikumus un ierobežojumus radošajai brīvībai. Katrā ziņā savu dzīvi katrs veidoja pats.

Jaunrades nama esības noslēgumā sava nozīme bija apstāklim, ka, sākoties Pirmajam pasaules karam, Vecmīlgrāvis kā nozīmīga Rīgas priekšpilsēta bija militāro interešu lokā. Pirms iedzīvotāju evakuācijas Burtnieku namā 1915. gada 4. maijā ierīkoja Latviešu palīdzības komitejas Rezervistu bērnu patversmi, kurā 15 zēnus un 25 meitenes aprūpēja piecas darbinieces. Vēlākos gadu desmitos ēkā bija Latvijas Sarkanā Krusta Bērnu veselības kopšanas punkts.

Trīs nozīmīgākie nama iemītnieki

Krišjānis Barons neapšaubāmi bija nozīmīgākais Burtnieku nama iemītnieks un arī uzturējās tajā visilgāk. Viņš pilnībā piederēja jaunlatviešu kustībai, bet 20. gs. sākuma radošās personības veidojās atšķirīgu ideju gaisotnē. Nekādā ziņā tas nebija konflikts, drīzāk vairāk vai mazāk apjausta savstarpējas izpratnes nepieciešamība, un sadzīve Burtnieku namā to veicināja. Krišjānis Barons šeit kārtoja *Latvju dainu* beidzamos sējumus. Dainu pasaule, kurā viņš dzīvoja, nebija sveša arī gados jaunākiem iemītniekiem. Šīs saskarsmes liecinājums ir Kārļa Skalbes *Latvju dainu izlase*, kurai Krišjānis Barons uzrakstīja priekšvārdu.

Saskarsme ļāva fiksēt arī Krišjāņa Barona personiskās izpausmes: piemēram, viņam nav paticis, ja ticis saukts par Barontēvu, jo šajā

Emiļa Melngaiļa Dziesmu diena *Ziemeļblāzmā* 1911. gada 6. augustā. Pie Krišjāņa Barona lieveņa Burtnieku namā. 1. rindā (no kreisās) Jānis Jaunsudrabiņš, Kārlis Krūza, Krišjānis Barons, Emilis Melngailis, Kārlis Skalbe. 2. rindā (no kreisās) — Pēteris Kalve, Jānis Kļaviņš, Antons Austriņš, Emilis Melderis, Pāvils Gruzna.
Fotogrāfs — M. Lapiņš. Vecmīlgrāvja attīstības biedrības kolekcija

vārdā viņš saskatījis norādījumu, ka gados vairs nav nekāds jaunais. To zinot, paziņas un cienītāji viņu uzrunājuši par Barona kungu.

Augustam Dombrovskim bijis paradums dažādas preces iepirkt vairumā, un viņš bieži bagātinājis Krišjāņa Barona ēdienkarti ar laša sūtījumiem. Dārta Barona tad gatavojusi pīrāgu ar laša pildījumu un rīkojusi kafijas pēcpusdienas. Baronam pīrāgs sākumā nav garšojis, bet vēlāk viņš kļuvis par lielu sālīta laša cienītāju.

Kad Dombrovskis nodomājis izveidot *Ziemeļblāzmas* parkā krāšņu vīnstīgu stādījumu, radies jautājums — kā to nosaukt? Etnogrāfs Matīss Siliņš ierosinājis vārdu «danga». Krišjānis Barons ieteicis vienkāršāku apzīmējumu — «vīna tunelis», kas arī ticis pieņemts.

Krišjānis Barons savu aiziešanu no Burtnieku nama mājas grāmatā nav atzīmējis. No Martas Rinkas atmiņām zināms, ka 1918. gada rudenī viņš pārcēlies uz Zaļo skolu, kur dzīvojis kopā ar Augustu Dombrovski. Beidzamajos Vecmīlgrāvī vadītajos gados viņš aizvadīja uz Lielajiem kapiem Rīgā dzīvesbiedri Dārtu, bet Baltās baznīcas kapos palika viņa saimniece Agnese Adamoviča. Karā krita viņa mazdēls Kārlis Barons un māsas meitas dēls Kārlis Freienbergs. Tādēļ pievienošanās dēla ģimenei Rīgā vēlāk bija dabiska.

Rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš Burtnieku namā dzīvoja no 1910. gada 22. septembra līdz 1913. gada 20. aprīlim. Vēlākajos gados viņš devis spilgtu vakarēšanas tēlojumu nama dienvidpuses zālē: «Lielajās zālēs augšā tika tik daudz skaistu krēslas stundu palaists, ka, tās atceroties, kļūst saldi sāpīgi ap sirdi. Tur uz lielā dīvāna sēdēja mūsu sievas, viņām pie krūtīm glaudās bērni. Tur pietika vietas arī mums, lielajiem. Mēs iegrimām klusās sarunās par dzīvi un mākslu. Aiz augstā loga puslokā šūpojās tumšas priežu galotnes vai arī mirdzēja ugunīm izraibotā Daugava, pa kuru nereti gāja cēli kuģi gan augšup uz Rīgu, gan uz jūru.»

Dzīvodams Burtnieku namā, Jānis Jaunsudrabiņš kā gleznotājs darbojās biedrības *Ziemeļblāzma* teātrī, viņa veidotais Krišjāņa Barona portrets greznoja biedrības telpas.

Trāpīgi šo posmu Jaunsudrabiņa dzīvē raksturojis publicists un teātra vēsturnieks Arturs Bērziņš: «Rakstīšanā viņš bija tāds pats nakts putns un darba lauzējs kā K. Barons. Kaut gan gados viens bija tēvs, otrs jaunākais dēls, abi viņi nolēmuši naktis nenogulēt un strādāt agrās rīta stundās. Te ir uzrakstīta puse *Baltās grāmatas*, kas iecerēta Neretā, daudz arī gleznots un piepalīdzēts *Ziemeļblāzmai*, gan noturot priekšlasī-

Burtnieku nama iemītnieki: (no kreisās) Krišjānis Barons, Jānis Jaunsudrabiņš, Lilija Jaunsudrabiņa, Dārta Barone, Līze Jaunsudrabiņa, Kārlis Skalbe, Lizete Skalbe un mazais Jānis Skalbe. 1912. gads. Fotogrāfs nezināms. Vecmīlgrāvja attīstības biedrības kolekcija

jumus, gan darinot dekorācijas un citus priekšmetus vietējā teātra vajadzībām. Jaunsudrabiņš te varēja dzīvot ilgi un laimīgi, bet Mīlgrāvis viņam likās jau par trokšņainu un pilsētnieciski lepnu.» Nozīmīgākais iemesls gan bija tas, ka ar Dombrovska dāvātiem kokmateriāliem rakstnieks Pļaviņās bija uzcēlis sev māju.

Kārlis Skalbe dzīvoja Burtnieku namā no 1910. gada 13. septembra līdz 1911. gada 15. decembrim un no 1913. gada 21. februāra līdz 1914. gada 5. maijam. Pārtraukumu radīja cietumsods par musināšanu uz dumpi un Dieva zaimošanu žurnāla *Kāvi* publikācijās, kura redaktors viņš bija 1906. gadā. Skalbes ģimene tajā laikā palika Burtnieku namā, un viņa prombūtnē dzīvesbiedrei Lizetei piedzima abu pirmdzimtais — dēls Jānis.

Krišjāņa Barona mazmeita Biruta Ērgle atceras Kārli Skalbi sēžam dārzā vai staigājot pa mežu, «pa lielākai daļai acīm kaut kur nenoteikti padebešos lūkodamies». Arī viņš pats bieži dziedājis *Lokatiesi, mežu gali*... Balss viņam bijusi dzidra, nākusi no pilnas krūts un bērniem patikusi. Reālā dzīve rakstnieku neesot interesējusi, viņš mitis savā vīziju un ilūziju pasaulē. Visas dienišķās rūpes atradušās dzīvesbiedres Lizetes Skalbes rokās, kas tolaik bijusi vāja, bāla sieviete rūsganiem matiem un baltām, caurspīdīgām rokām, strādājusi mājas darbus, kopusi un audzinājusi abus mazos bērnus, tulkojusi grāmatas.

Burtnieku namā Kārlis Skalbe uzrakstīja pasakas *Milzis, Meža balodītis, Pelnrušķīte* un *Ķēniņa dēla trīs dārgumi*. Šeit arī pirmo reizi ieskanējusies vārsma *Šūpojiet mani, Daugavas viļņi*. Pēc Jāņa Jaunsudrabiņa pārcelšanās uz Pļaviņām 1913. gada aprīlī Kārlis Skalbe Burtnieku namā nodzīvoja vēl gadu. Tad, sajūtot zināmu nošķirtību un saasinoties veselības problēmām, viņš ārstējās Ķemeros un Pirmā pasaules kara sākumu sagaidīja Smārdē.

Atsevišķais un veselums

20. gs. sākuma Latvijas kultūrvēsturiskajā situācijā Burtnieku nams kā pirmais rakstniecības un tēlotājmākslas jaunrades nams ir unikāla parādība desmitgadē pirms latviešu valstiskuma nodibināšanas. Šajā sakarībā teologs un rakstnieks Kārlis Kundziņš, atceroties Frici Bārdu valsts proklamēšanas aktā, citē dzejnieka teikto: «Savādi, līdz šim mums bija tikai pagasti, bet tagad — valsts.»

Tā nav spēle ar jēdzieniem, bet skaidri pausta virzība no atsevišķā uz kopējo un vienojošo, kurā katra personība ir veseluma sastāvdaļa. Ievērojami šaurākā modelī kā valsts, arī Burtnieku nams reprezentē šo virzību mecenāta Augusta Dombrovska aizgādībā. ▮

Jānis Šiliņš

Latviešu brīvības divsimtgade

Dzimtbūšanas atcelšana 19. gadsimtā aizsāka strauju sabiedrības modernizācijas procesu

Jānis Šiliņš (1983) ir vēstures zinātņu doktors, Latvijas Valsts vēstures arhīva eksperts. Pēta Latvijas 20. gs. sākuma politisko vēsturi, latviešu komunistu un padomju varas darbību Latvijā 1918.—1920. gadā, atsevišķus 18.—20. gs. Latvijas kultūras vēstures jautājumus.

Latvijas vēsture, zināms, nesākas ar 1918. gada 18. novembri. Gadsimtu agrāk latvieši ieguva brīvību — vispirms Kurzemē (1817) un pēc tam Vidzemē (1819) tika atcelta dzimtbūšana. Latgalei, kura tolaik atradās Krievijas Vitebskas guberņas sastāvā, zemnieku brīvlaišana bija jāgaida ilgāk, līdz 1861. gadam. Pret arhaisko dzimtbūšanas sistēmu, kuru bieži pielīdzina verdzībai, protestēja gan paši zemnieki, gan liberālās vācu muižnieku un intelektuāļu aprindas. Dzimtbūšanas atcelšana aizsāka strauju sabiedrības modernizācijas procesu, kura likumsakarīgs rezultāts bija Latvijas valsts izveidošana gadsimtu vēlāk. Zemnieku brīvlaišanas vēsturisko nozīmi labi saprata 19. gs. latviešu sabiedrība, kura šo notikumu atzīmēja ar vērienīgām svinībām. Cik pienācīgi mūsdienās novērtējam šos 200 gadu senos notikumus?

1817. gada vēsturiskā nozīme

Latviešu Avīzes, kas bija senākais un viens no lielākajiem latviešu valodā rakstošajiem laikrakstiem, 1880. gada 27. augusta numura pirmajā lapā ievietoja dzejoli *Uz 30. augustu 1880*, kas sākās ar vārdiem: «Kurzeme, nu dodies kājās; / Svētku-drēbēs pušķojies! / Rotā savas sētas, mājas; / Dieva priekšā pulcējies!» 19. gs. otrajā pusē 30. augusta svētki bija vieni no lielākajiem latviešu nacionālajiem svētkiem, kurus mēroga ziņā pārspēja vienīgi Latviešu vispārīgie dziedāšanas (dziesmu) svētki. Atšķirībā no pēdējiem brīvlaišanas jeb brīvības svētkus svinēja katru gadu.

Pirmo reizi — 1868. gadā, 50 gadus pirms Latvijas neatkarības proklamēšanas un 50 gadus pēc Kurzemes zemnieku brīvlaišanas oficiālas izsludināšanas Jelgavā 1818. gada 30. augustā. Likumu par Kurzemes zemnieku brīvlaišanu apstiprināja 1817. gada 25. augustā, pēc gada to Jelgavā svinīgā ceremonijā personīgi izsludināja Krievijas cars Aleksandrs I, un tas noteikti nāca par labu viņa apgaismotā reformatora reputācijai. Krievijas Baltijas guberņas (Kurzeme, Vidzeme un Igaunija) bija pietiekami nošķirtas no pārējās impērijas, lai šeit varētu veikt dažādus sociālos un ekonomiskos eksperimentus. Dzimtbūšana šeit atcelta pat agrāk nekā dažās vācu zemēs.

1817. gada 25. augustā pieņemto likumu Jelgavas vācu baznīcā nolasīja no Rīgas atbraukušais ģenerālgubernators Filips Pauluči. Pēc tam Jelgavas pils pagalmā Krievijas cars Aleksandrs I uzrunāja uzaicinātos latviešu pagastu vecākos. *Latviešu Avīžu* 1868. gada atstāstījumā: «Mūsu arāju ļaudis no paša Ķeizara lūpiņām pirmo pamācīšanu dabūjuši, ka to brīvi būs svētīgi valkāt, lai var dot Ķeizaram, kas Ķeizaram pieder, un Dievam, kas Dievam pieder.»

Turpmākajos mēnešos likumus tulkoja latviešu valodā, šo darbu pabeidza 1818. gada 12. decembrī, kad Jelgavas latviešu Svētās Annas baznīcā arī sarīkoja īpašus «gavilēšanas svētkus». Pēc Kurzemes un Igaunijas zemnieku brīvlaišanas dzimtbūšanas atcelšana vairs bija tikai laika jautājums. Attiecīgo likumu parakstīja 1819. gada 26. martā un izsludināja 1820. gadā.

Kontekstā ar zemnieku brīvlaišanu noteikti jāmin vēl kāds 200 gadu sens un ļoti nozīmīgs cara Aleksandra I veikums, kam bija liela nozīme Latvijas un sevišķi Vidzemes vēsturē. Tā bija 1817. gada 27. oktobrī izdotā «žēlastības grāmata» hernhūtiešiem, kas legalizēja viņu darbību Krievijas impērijā. Līdz ar to noslēdzās hernhūtiešu jeb latviešu brāļu draudžu vairāk nekā 70 gadu ilgais «klusais gājiens». Šī kustība, kurai, par spīti visām vajāšanām, bija izdevies saglabāt tūkstošiem sekotāju, bija ne tikai ievērojami veicinājusi latviešu izglītības un kultūras attīstību, bet arī bija saistīta ar Vidzemes lielajiem 1777. gada, Galvas naudas un Kauguru nemieriem. Zemnieku nemieri, kuri aptvēra plašus Vidzemes rajonus ar tūkstošiem dalībnieku, sakrita ar hernhūtiešu darbības reģionu. Galu galā regulārie zemnieku nemieri kļuva arī par vienu no faktoriem, kas mudināja muižniekus ātrāk atteikties no dzimtbūšanas.

Aleksandra I «žēlastības grāmata» deva hernhūtiešiem arī ievērojamas privilēģijas — atbrīvoja no karaklausības, nodokļu maksāšanas un pienākuma amatniekiem un tirgotājiem reģistrēties ģildēs, un citas priekšrocības. Vietējai muižniecībai šāda reforma šķita pārāk radikāla, tie darīja visu iespējamo, lai minētās privilēģijas attiecinātu nevis uz tūkstošiem latviešu un igauņu zemnieku, bet ti-

Ir svarīgi apzināties, ka Latvijas Republika neradās tukšā vietā, ka tā nebija vēsturisku nejaušību sakritības rezultāts

kai uz t. s. «vācu brāļiem» – nelielu skaitu hernhūtiešu kustības ārzemju pārstāvju. To arī izdevās panākt, novēršot situāciju, kurā latviešu zemnieks nonāktu privilegētākā stāvoklī nekā vairums vietējo vāciešu.

Tomēr, neraugoties uz muižniecības pretestību, 1817. gads kļuva par brāļu draudžu otro «ziedu laiku» sākumu. Desmit gadu laikā hernhūtiešu kustības locekļu skaits pieauga četras reizes – no 10 līdz 40 tūkstošiem, kas jau bija ap 10% Vidzemes iedzīvotāju. Kustībai bija liela loma gan latviešu pirmo biedrību («sātības» jeb atturības biedrības) veidošanā, gan latviešu pirmās inteliģences paaudzes darbībā 19. gs. 20.–40. gados. No hernhūtiešu aprindām nāca arī liela daļa Vidzemes vecsaimnieku – turīgo latviešu zemnieku, kuri pirmie iepirka zemi privātīpašumā. Līdz ar to 1817. gads kļuva par svarīgu robežšķirtni gan Kurzemes, gan Vidzemes vēsturiskajā attīstībā.

Sabiedrības modernizācija

Ir svarīgi apzināties, ka Latvijas Republika neradās tukšā vietā, ka tā nebija vēsturisku nejaušību sakritības rezultāts. Ārēji varenās un nesatricināmās Krievijas impērijas paspārnē 20. gs. sākumā bija paspējusi izaugt un nobriest sociāli, ekonomiski un kulturāli pilnvērtīga nācija. Un šis process nesākās ar 1905. gada revolūciju, *Jauno strāvu* vai jaunlatviešiem, bet gan daudz agrāk. Tā pirmsākumi redzami jau 18. gs. – iepriekš minētajos zemnieku nemieros un, piemēram, latviešu uzņēmēja Jāņa Šteinhauera neatlaidīgajā cīņā par latviešu tiesībām Rīgā.

Tomēr ceļu straujai Latvijas teritorijā dzīvojošās sabiedrības modernizācijai, pat neraugoties uz ļoti ilgo pārejas posmu, deva tieši dzimtbūšanas atcelšana. Tā absolūti lielāko Latvijas iedzīvotāju daļu, kas līdz tam bija nebrīvi, padarīja par pilntiesīgiem Krievijas valsts pavalstniekiem. Latviešu zemnieki piedzīvoja ne tikai uzvārdu došanas, bet arī informācijas laikmeta sākumu. Jaunie pavalstnieki bija jāinformē par valdības lēmumiem un dažādām aktualitātēm, līdz ar to radās nepieciešamība pēc preses izdevumiem latviešu valodā. Jau 1822. gadā klajā nāca pirmais latviešu laikraksts *Latviešu Avīzes*, pēc desmit gadiem – *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*. Latviešu zemniekiem parādījās iespēja iegūt privātīpašumu (ar laiku iegādāties arī zemi), kā arī izglītības un darba iespējas pilsētās. Daudzi latvieši izmantoja mobilitātes piedāvātās iespējas, lai mainītu dzīvesvietu. 19. gs. vidū sākās latviešu zemnieku masveida pārcelšanās uz pilsētām, bet gadsimta otrajā pusē – arī plaša izceļošana uz citiem Krievijas impērijas reģioniem. Pārvietošanās brīvība un labāka izglītība (skolotāju semināri, iespējas talantīgākajiem zemnieku bērniem mācīties ģimnāzijās un augstskolās) deva latviešiem arī līdz tam nebijušas sociālās attīstības iespējas un potenciālu konkurēt ar sociāli, ekonomiski un kulturāli dominējošo vietējo vāciešu (vācbaltiešu) minoritāti.

19. gs. vidū modernizācijas process nesa pirmos augļus. Līdzās lauku inteliģencei un pilsētu literātu pulciņiem bija izaugusi pirmā akadēmiski izglītotā latviešu paaudze, kas centās veicināt latviešu sociālo, ekonomisko, kultūras un politisko emancipāciju. Šī jaunlatviešu kustība kulmināciju sasniedza 19. gs. 60. gadu nogalē un 70. gadu sākumā, aizsākot tautiskās atmodas laikmetu. Šajos gados tika izveidota Rīgas Latviešu biedrība, organizēti pirmie Vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki, notika skolotāju (inteliģences) un zemnieku sapulces, latviešu vidū izplatījās liberālisma un nacionālisma idejas. Aizsākās strauji urbanizācijas un industrializācijas procesi. Ikvienam bija skaidrs, ka bez dzimtbūšanas atcelšanas tik dinamiska attīstība nebūtu iespējama. Turklāt tolaik vēl bija dzīva paaudze, kura labi atcerējās dzimtbūšanas laikmetu. Likumsakarīgi zemnieku brīvlaišanas piecdesmitgadi gan Kurzemē, gan Vidzemē svinēja ar lielu vērienu.

19. februāris, 26. marts vai 30. augusts?

1867. gada 24. aprīlī viens no diviem lielākajiem latviešu laikrakstiem *Mājas Viesis* (otrs bija *Latviešu Avīzes*) publicēja rakstu «Nodomāšana par to, kas Igauņiem un Latviešiem darāms uz svinējamu gadu dēļ atsvabināšanas no dzimtbūšanas». Raksta autors Valmiermuižas rakstvedis un aktīvs jaunlatvietis Pēteris Krumbergs pieļāva iespēju, ka izglītoto Rīgas latviešu aprindas varētu vienoties par pieminekļa celšanu, godinot dzimtbūšanas atcelšanas jubileju. Iespējams, Krumbergs gaidāmajās svinībās saskatīja iespēju īstenot ilgi loloto jaunlatviešu sapni – dibināt Rīgas latviešu biedrību. Tas gan tiks īstenots nedaudz vēlāk, 1868. gadā, kā ieganstu izmantojot nepieciešamību vākt ziedojumus bada skartajiem igauņiem.

Tuvojoties lielajai brīvlaišanas gadadienai, aktuāls kļuva jautājums, kuru datumu tad īsti izvēlēties svinībām. Kurzemnieki vienojās par 30. augustu (brīvlaišanas oficiālās izsludināšanas datums), lai gan pastāvēja arī alternatīvas – 25. augusts (likuma apstiprināšana 1817. gadā) un 12. decembris (likuma pārtulkošana un izdošana latviešu valodā 1818. gadā). Vidzemniekiem izvēle bija skaidrāka – jau 1867. gada 30. septembrī Vidzemes Luteriskās baznīcas konsistorija uzdeva draudzēm veltīt piemiņas dievkalpojumus dzimtbūšanas atcelšanai svētdienā, 1868. gada 25. martā.

1869. gada 13. martā Valmiermuižā ar Vidzemes ģenerālgubernatora atļauju sanāca Vidzemes apriņķu pagastu vecāko, muižnieku un cara administrācijas pārstāvju sapulce, lai vienotos par gaidāmo svinību norisi. Sapulce nolēma brīvlaišanu atzīmēt ne tikai 25., bet arī 26. martā. Sanākušie sprieda arī par kādas paliekošas piemiņas zīmes atstāšanu nākamajām paaudzēm, bet nespēja par to vienoties. Jau 17. februārī *Mājas Viesis* minēja Rīgas Latviešu biedrības iniciatīvu par godu vēsturiskajam notikumam izveidot trīsklasīgu latviešu vidusskolu. Šo ideju Valmiermuižas sanāksmē prezentēja viens no Rīgas Latviešu biedrības izveidotājiem Rihards Kārlis Tomsons. Bija arī vairāki alternatīvi ierosinājumi: uzcelt monumentu («kas ne kā stabs, bet laipnīgu vaigu rāda»), izveidot skolu latviešu kurlmēmiem bērniem, sniegt atbalstu latviešu literatūras attīstībai u. c. Vēlāk, kad parādījās ziņas par to, ka Vidzemes muižniecība landtāgā lēmusi saziedot 10 000 rubļu dzimtbūšanas atcelšanas piemiņas iemūžināšanai, parādījās arī ierosinājums dibināt latviešu un igauņu zemkopības skolu.

Bija svētki, kādi Vidzemē nav vēl svētīti, kamēr tā pastāv

Tomēr 30. augusts un 26. marts nebija vienīgie datumi, kuros svinēja zemnieku brīvlaišanu. Rīgas Latviešu biedrība, kura jau no izveidošanas brīža pretendēja uz visas latviešu tautas apvienotājas un pārstāvētājas godu, paziņoja, ka biedrības gada pastāvēšanas svinības 19. februārī arī ir veltītas dzimtbūšanas atcelšanai un tā negrasās sevišķi atzīmēt 26. martu. Biedrība paskaidroja, ka tās locekļu vidū ir gan kurzemnieki, gan vidzemnieki un tādēļ nepieciešams kopīgi svinams datums. Kā papildu argumentu minēja faktu, ka 1861. gada 19. februārī dzimtbūšanu atcēla visā Krievijas impērijā. Latgale tolaik ietilpa Krievijas Vitebskas guberņā, un tātad «Vitebskas latviešiem» jeb latgaliešiem šis datums varēja būt tikpat nozīmīgs kā kurzemniekiem 30. augusts vai vidzemniekiem 26. marts. Jāteic, Rīgas Latviešu biedrība domāja vairāk par sava prestiža vairošanu, nevis latviešu apdzīvoto novadu apvienošanu. Saprotot, ka biedrībai nav nekādas tiešas saistības ar zemnieku brīvlaišanu, tā pozicionēja 19. februāri kā latviešu «garīgās dzimtbūšanas» atcelšanas svētkus.

Tā laika latviešu presē bija manāma neizpratne, kādēļ Rīgas latviešiem jāizvēlas 19. februāris kā svinību datums, un arī aizrādījumi, ka 26. marta svētki uz rīdziniekiem patiesībā neattiecoties un tos drīkst svinēt tikai Vidzemes lauku ļaudis, kuri ir pierakstīti savos pagastos. Īsti «kalendāra nemieri» gan neizvērtās, jo turpmākajos gados vidzemnieki vairs plaši neatzīmēja Vidzemes zemnieku brīvlaišanu, un Rīgas Latviešu biedrībai zuda nepieciešamība meklēt kādu kompromisa datumu.

Brīvības svētki Vidzemē 26. martā

Zemnieku brīvlaišanas jubileju plaši atzīmēja visā Vidzemē. Dažviet to darīja vēl pirms 25. marta. Latviešiem draudzīgie muižnieki, pirms doties uz svinību laikā notiekošo Vidzemes landtāgu, steidzās arī savās muižās sarīkot kādus pasākumus. Piemēram, Jaunbrenguļu un Vecbrenguļu lielskungs pulcināja pagastu vecākos un saimniekus uz svinībām jau 13. martā. Savukārt barons fon Volfs un cienījami Dikļu pilsoņi aicināja gaidāmo svētku laikā vākt ziedojumus, lai atbalstītu latviešu jauniešu studijas Tērbatas Universitātē.

Tomēr galvenās svinības notika 25. un 26. martā. Pirmajā dienā parasti notika svētku dievkalpojums, bet nākamajā – laicīgas svinības. Daudzviet (piemēram, Trikātā) baznīcas bija izpušķotas un izdekorētas jau 24. martā; tika celti arī goda vārti. Rubenē svētku dievkalpojumam sekoja goda mielasts un dāvanu izdalīšana nabagiem. Augstrozē svētkus svinēja vairāk par tūkstoti cilvēku (to skaitā ap 400 bērnu) vietējā brāļu draudzes saiešanas kambarī. Pēc tam svētku dalībnieki ar dziesmām devās uz mielasta vietu, kur dzēra vīnu un dalīja maizi nabagiem. Trikātā vietējā dziedātāju biedrība pulcējās pie saiešanas nama un pēc tam devās uz baznīcu, lai piedalītos svētku dievkalpojumā. Pēc tā svinības turpinājās līdz vēlam vakaram Trikātas saiešanas namā. Nākamajā dienā atsevišķs pasākums notika Trikātas draudzes saimniekiem.

Koknesē svinības arī notika divas dienas – 25. martā notika ierastais svētku dievkalpojums, bet 26. martā svinības turpinājās Kokneses Elizabetes skolā. Šeit varēja klausīties svinīgas runas, pie tam nolēma izveidot Kokneses dziedāšanas biedrību un godināja dāsno pagasta vecāko Jāni Stučku, kurš bija materiāli atbalstījis svētku rīkošanu un uzdāvinājis jaundibinātajai biedrībai 25 rubļus. Viņa dēlam Pēterim, kurš vēlāk kļūs par vienu no latviešu komunistu līderiem un Padomju Latvijas valdības galvu, tolaik bija nepilni četri gadi.

Zemnieku brīvlaišanu svinēja ne tikai laukos, bet arī Vidzemes guberņas galvaspilsētā Rīgā. Vairākās Rīgas baznīcās 25. martā notika svētku dievkalpojumi. Rīgas rātsnams bija spilgti izgaismots, un daudzos pilsētas namu logos dega sveces. Dažviet pilsētā bija arī manāmi Krievijas valsts karogi. 26. marta vakarā svinīgu sapulci noturēja Rīgas Amatnieku biedrība.

Neraugoties uz Rīgas Latviešu biedrības noraidošo attieksmi, tā nespēja pilnībā apiet 26. marta svētkus. Vakarā biedrības namā pulcējās pāris simti tās locekļu, ciemos bija ieradies arī ģenerālgubernators un Rīgas policijas priekšnieks. Sapulcētos uzrunāja gan biedrības vadība, gan viesi, to skaitā Rīgas Krievu biedrības pārstāvis. Rihards Tomsons savā runā norādīja, ka «tie brīvības augļi, kas par tiem 50 gadiem uzauguši, jau ir manāmi; tādās auglis ir mūsu Latviešu biedrība». Visās runās esot bijusi «manāma satikšana un vienprātība, visur pateicība pret valdību, visur drošība un cerība uz nākamiem laikiem». «Visiem tur bijušiem šis vakars būs neaizmirstams.» Rīgas Latviešu biedrība šajā dienā saņēma arī vairākas apsveikuma telegrammas, to skaitā no Valmieras un no Pēterburgas latviešiem.

Turpmākajos mēnešos latviešu laikraksti publicēja sajūsminātas atsauksmes par svētku norisi: «Bija svētki, kādi Vidzemē nav vēl svētīti, kamēr tā pastāv.» Laikrakstu saņemto Vidzemes brīvības svētku aprakstu bija tik daudz, ka jūnija sākumā *Mājas Viesis* pārtrauca to publicēšanu ar paskaidrojumu, ka lasītājiem (iespējams, arī redakcijai) tie jau ir apnikuši. Paši vidzemnieki gan bija citās domās un atsevišķus pasākumus dzimtbūšanas atcelšanas atcerei rīkoja vēl vasarā. Piemēram, Cesvainē dzimtbūšanas atcelšanai veltītus dziesmu svētkus sarīkoja 23. jūnijā – «visā Vidzemē starp

Laikam nebij neviena, kas būtu kurnējs par šo dieniņu, bet, cik es dzirdēju un sarunājos, visi vēlējās vēl kādu reizi savā mūžā tādu prieku piedzīvot

Latviešiem tādi svētki vēl nekur un nekad nav svētīti». Nodoms sarīkot šos dziesmusvētkus radās 1868. gada septembrī, kad Lazdonā sapulcējušies Jaunpiebalgas, Cesvaines, Liezēres, Lubānas un Lazdonas draudžu skolotāji vienojās apvienot attiecīgo pagastu dziedāšanas biedrību spēkus kopēja pasākuma sarīkošanai. 1869. gada 23. jūnijā divas stundas garā koncertā Cesvaines baznīcā uzstājās 120 dziedātāju. Pēc tam Cesvaines muižas dārzā sarīkoja svētku mielastu 200 cilvēkiem. Ienākumus no dziesmusvētkiem ziedoja latviešu kurlmēmo skolai. Vidzemes brīvības svētku laikā daudzviet notika ziedojumu vākšana, trūkumcietēju apdāvināšana un pabarošana. Kāds svētku vērotājs sprieda, ka «tas parāda, ka brīvestība tautai ir dzemdējusi jaunu goda-prātu, kas cenšas atspīdēt jaukos pateicības un mīlestības darbos». Tika atzīmēta arī tuvināšanās starp latviešu zemniekiem un «kungiem» (muižniekiem un mācītājiem). Piemēram, Rūjienā «pats cienīgs baron lielskungs un citi, kas no Vācu tautas bija, sēdēja starp Latviešiem, (..) vīnu un alu dzerdami». «Visi, veci vai jauni, Vācieši vai Latvieši, visi jutās ar to dārgu saiti «brīvība» savienoti.» Arī citviet muižnieki un cara administrācijas pārstāvji labprāt piedalījās svētkos, un tiem nenoliedzami bija arī liels visu sabiedrību integrējošs potenciāls. Muižnieki galu galā bija labprātīgi atteikušies no dzimtbūšanas sistēmas, bet cara administrācija varēja atgādināt, ka tā ar dažādiem pamudinājumiem ilgu gadu garumā ir palīdzējusi muižniekiem nonākt pie šādas atziņas. Diemžēl svētku lielais potenciāls ne Rīgā, ne Vidzemē netika pilnībā izmantots, toties Kurzemē tas tika kompensēts ar uzviju.

Brīvības svētki Kurzemē 30. augustā

1868. gada 30. augustā Jelgavas Svētās Annas baznīcā pirmo reizi plašāk svinēja Kurzemes zemnieku brīvlaišanas svētkus. To rīkošanā aktīvi iesaistījās pirms trim gadiem izveidotā Jelgavas Latviešu lauku draudzes dziedāšanas biedrība *Līgo* (vadītājs Jānis Auriņš). 30. augustā esot bijis ļoti jauks laiks un izgreznotajā Sv. Annas baznīcā pulcējās ne tikai dziedātāji, bet arī prāvs pulks svinību viesu. Pēc svētku dievkalpojuma dziedāšanas biedrība nosūtīja apsveikuma telegrammu Krievijas caram Aleksandram II vārda dienā.

Rīgas Latviešu biedrības izveidošana 1868. gadā radīja cerības, ka līdzīgu biedrību varētu atļaut nodibināt arī Kurzemes guberņā. Visi jelgavnieku mēģinājumi to panākt gan bija veltīgi. Kārtējais mēģinājums Pētera Alunāna ierosmē notika 1872. gadā, kad Jelgavā vienkopus sanāca 103 latviešu sabiedriskie darbinieki, kas nodibināja īpašu komiteju. Tā veselus astoņus gadus cīnījās par atļaujas saņemšanu, lai biedrība oficiāli varētu sākt darboties. Visus šos gadus organizācija ar nosaukumu *30. augusta svētku komiteja* (priekšsēdētājs Pēteris Alunāns, vēlāk Aleksandrs Vēbers) rīkoja svinības par godu Kurzemes zemnieku brīvlaišanai. Tas bija legāls un politkorekts veids, kā turpināt organizēt aktīvu latviešu sabiedrisko dzīvi Jelgavā.

Kurzemes brīvības svētki parasti sākās ar dievkalpojumu, sekoja latviešu teātra izrāde un latviešu koru koncerts. Svinības varēja ilgt vienu vai pat trīs dienas. Ar laiku tās izvērtās arvien plašākas un programma kļuva daudzveidīgāka. Svētkus svinēja visā Kurzemē. Jelgavas vācu laikrakstā *Mitausche Zeitung* gan 1894. gada augusta beigās parādījās kāda latvieša iesūtīta īgna piezīme, ka neviens cits — izņemot kurzemniekus — dzimtbūšanas atcelšanu vairs nesvinot. Tā tiešām bija, bet jelgavnieki spītīgi turpināja ierasto tradīciju un pat panāca šo svētku kļūšanu par nacionāla mēroga notikumu.

Lielā mērā tas bija Jelgavas Latviešu biedrības nopelns, kuras dibināšanu pēc ilgām pūlēm 1880. gadā panāca Juris Māters. Tā zināmā mērā izveidojās kā opozīcija Rīgas Latviešu biedrībai un alternatīvs latviešu kultūras, potenciāli arī politiskās dzīves centrs.

Brīvības svētki 19. gs. nogalē

Lielāko popularitāti Kurzemes 30. augusta svētki ieguva 19. gs. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Šie panākumi saistījās galvenokārt ar kāda jauna un enerģiska jelgavnieka kļūšanu par Jelgavas Latviešu biedrības priekšnieku. Tas bija vēlākais Latvijas Tautas Padomes un Satversmes sapulces priekšsēdētājs, pirmais Latvijas Republikas prezidents Jānis Čakste. Viņš, jau mācoties priekšpēdējā ģimnāzijas klasē, 1880. gadā aktīvi iesaistījies svētku rīkošanā un tajos uzstājies ar dedzīgu runu. Pēc augstskolas pabeigšanas un atgriešanās Jelgavā Čakste 1887. gadā uzņēmās biedrības vadību. Tieši togad 30. augusts iekrita svētdienā un *Latviešu Avīzes* prognozēja, ka svētki «šogad tiks no Jelgavniekiem itin jautri nosvinēti». Laikraksti arī ziņoja, ka Bramberģu labdarīšanas biedrība, ar kuru kopīgi Jelgavas Latviešu biedrība rīkoja svētkus, pat nolēmusi samazināt ieejas maksu viņu rīkotajā vakara ballē.

Nākamajā — 1888. — gadā Jelgavas Latviešu biedrība izpelnījās lielus pārmetumus par svētku datuma pārnešanu no 30. augusta, kas togad iekrita otrdienā, uz 28. augustu. Šādu lēmumu presē kritizēja kā «nekrietnu, netikumīgu darbu» un uzskatīja, ka aizbildinājumi ar potenciālo svinētāju aizņemtību lauku darbos ir nepietiekams ieganstsi, lai mainītu ierasto svētku datumu. Jelgavas Latviešu biedrība tā izrādot necieņu pret šo «svēto dienu». Tomēr, neraugoties uz pārmetumiem, svinības arī togad izdevās, un prese varēja konstatēt, ka «katram Latvietim — Kurzemniekam šī diena ir svēta». «Šo dienu visas biedrības, gan lielas, gan mazas, pa visu Kurzemi, uz to diženāko nosvin, un ne tas nabagākais saimnieks neraidīs šai dienā savu gājēju lauku darbos, cik steidzami tie arī nebūtu.»

1889. gadā brīvības svētku rīkotāji sasniedza jaunas virsotnes. Speciāli zemnieku brīvlaišanas svinībām Jelgavā uzcēla svētku paviljonu ar aptuveni 5000 cilvēku ietilpību (ap 800 dziedātāju un 4000 klausītāju). Koncertā togad uzstājās 15 vīru kori un 17 jauktie kori virsdiriģenta Jāņa Straumes vadībā, un septiņi lauku mūzikas kori Jurjānu Andreja vadībā. Svētku viesu skaits sasniedza 10 000, un tie zināmā mērā kļuva par iepriekšējā gadā Rīgā notikušo Latviešu trešo vispārīgo dziedāšanas svētku izskaņu. Togad galvenais svētku rīkotājs bija Jelgavas Palīdzības biedrība, kura bija dibināta pirms nepilna gada. Arī šoreiz svinības sākās nevis 30., bet 27. augustā. No augstajiem lūgtajiem viesiem bija ieradies Kurzemes muižniecības vecākais, barons Hēkings, toties nebija ne Kurzemes gubernatora Sipjagina, ne viņa vietnieka. Viesus izklaidēja militārais orķestris, kori un latviešu biedrību pārstāvju runas.

Latvieši nu ir gan pacietīgi. Tie ņem caurmērā mierīgi pretim, ko tiem pasniedz

Jelgavas Palīdzības biedrības priekšnieks D. Tomberģis aicināja šos svētkus svinēt «kā Latviešu gara atdzimšanas svētkus». «Šinī apziņā priecājamies mēs, kad Latviešu grunts īpašums un mūsu tautai piederīgā manta ar katru gadu vairojas, mēs priecājamies pār tam, kad Latviešu saimniecība un rūpniecība ar katru gadu jo augstāki paceļās, kad Latviešu galvu skaits ar katru gadu iet vairumā, kad ar katru gadu paliek diženāks mūsu skolu skaits, kad ar katru gadu vairojās Latviešu vīru kronis, kas saucās sevi par mācītiem. (..) Laicīga manta vien nav laime. Dvēselēm priekš viņu izsalkuma un iztvīkšanas remdēšanas vajaga cita kā, nekā pasaulīgu prieku. Ārīga attīstība vien, kā pastāvīga viesošanās un deja, noved pie kūtrības un samaitāšanās.» Pēc viņa runāja viesi no Rīgas — *Jonatana* biedrības priekšsēdētājs un Rīgas Latviešu biedrības pārstāvis. Laikraksts *Baltijas Vēstnesis* varēja konstatēt, ka 1889. gada «svētki vispārīgi izdevās it brangi: laiks bij jauks, izrīkojumi krietni, sevišķi svētku koncerts, un apmeklētāju arī, kā dārzā, kā teātrī un ballē, itin daudz».

Arī turpmāk notika vērienīgas svinības. 1892. gadā 30. augusta svētkos piedalījās jau 19 vīru un 35 jauktie kori ar 1200 dziedātājiem. Laikā, kad cara administrācija nevēlējās vairs atļaut rīkot latviešu vispārīgos dziedāšanas svētkus, Jelgavas brīvības svētki zināmā mērā kļuva par alternatīvu. Galu galā jelgavniekiem pat izdevās panākt IV dziesmu svētku sarīkošanu tieši viņu pilsētā. Tā bija pirmā un vienīgā reize, kad šie svētki ir notikuši ārpus Rīgas, un galvenokārt tas bija Jāņa Čakstes nopelns. Dziesmusvētku rīkošana 1895. gadā nenoliedzami bija liels jelgavnieku sasniegums, tomēr tie lielā mērā aizēnoja 30. augusta svinības.

Jau 1893. gadā, pat neskatoties uz daudzveidīgo programmu (piemēram, visas trīs dienas rādīja teātra izrādes), svētku galvenā pasākuma — koru koncerta — apmeklētāju skaits bija ievērojami samazinājies. *Dienas Lapa* minēja, ka tas varētu būt noticis vai nu sliktā laika, vai garlaicīgās svētku programmas dēļ: «Tas pats atkārtojas katru gadu: koncerts, teātrs, goda mielasts. Latvieši nu ir gan pacietīgi. Tie ņem caurmērā mierīgi pretim, ko tiem pasniedz. (..) Ja tautas svētki tiek pastāvīgi rīkoti pēc parastās programmas, tad tie jo drīzi zaudēs savu lielisko pievilkšanas spēku un tamlīdz arī savu svarīgo nozīmi, kas, zināms, būtu ļoti nožēlojami.»

Tomēr 1893. gada svinības Latvijas kultūras vēsturē ir iegājušas nevis kā pēdējie vērienīgie 30. augusta svētki, bet gan ar svētku priekšvakarā (28. augustā) Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas rīkoto ārkārtējo sēdi, kurā ar skandalozu priekšlasījumu uzstājās viens no aktīvākajiem jaunstrāvniekiem un vēlākais latviešu sociāldemokrātu līderis Jānis Jansons-Brauns. Viņa iznīcinoši kritiskais referāts *Domas par jaunlaiku literatūru* (*Dienas Lapas* atstāstījumā Jānis Jansons-Brauns «savā referātā nokritizēja mūsu rakstnieku salkanās mīlestības gaudu dziesmas, kā arī vienpusību un seklumu, kāds sastopams mūsu tautisko savadību cildinātājos un meklētājos») radīja milzu ažiotāžu laikabiedru vidū un iezīmēja jauna laikmeta sākumu latviešu literatūrā.

1894. gadā svētku programma jau bija ievērojami sašaurināta. Svinības notika tikai vienu dienu. Tiesa, notika ierastais koncerts, teātra uzvedums, goda mielasts un balle, bet bez Kurzemes dziedātāju un mūzikas koriem, kuri jau laikus gatavojās nākamā gada dziedāšanas svētkiem. Laikraksti ziņoja, ka «publikas bija ieradies paplāni» — laiks bija slikts, un organizatori taupīja naudu reklāmai.

IV vispārīgie latviešu dziesmu un mūzikas svētki Jelgavas Latviešu biedrībai un personīgi Jānim Čakstem radīja milzu materiālos zaudējumus. Laikapstākļi bija slikti, un Jelgavā ieradās daudz mazāk viesu, nekā gaidīts. Spēcīgs lietus apdraudēja svētku paviljona jumta konstrukciju. Lai to steidzami nostiprinātu, Čakste ieguldīja personīgos līdzekļus un iekļuva lielos parādos. Dziesmusvētki bija glābti, bet līdzekļu ikgadējo brīvības svētku svinēšanai vairs nepietika. 27. augustā gan notika brīvlaišanas jeb «ķeizara svētki» kā Dziesmusvētku atskaņas, bet arī tikai vienu dienu.

1896. gadā, kad ikgadējās svinības notika 1. septembrī, Jelgavas Latviešu biedrības laikraksts *Tēvija* varēja jau optimistiskāk ziņot, ka biedrības dārzā cilvēki pulcējušies «tikdaudz kā nevienā pēdējā gadā» (svinētāju skaits sasniedza vairākus tūkstošus), un kliedēt bažas par to, ka «tautas svētki» būtu savu laiku jau nodzīvojuši. Arī 1897. gada svētki, pēc jelgavnieku domām, izdevās spoži, it sevišķi lieliski apmeklētā jautrā svētku balle. Tomēr patiesu spožumu brīvības svētki vairs neatguva.

Šķiet, svētkiem liktenīga bija Čakstes atteikšanās no Jelgavas Latviešu biedrības priekšsēdētāja amata 1901. gadā. Uz viņa pleciem biedrības darbība bija balstījusies veselus 14 gadus. Par 1903. gada koncertu *Latviešu Avīzes* rakstīja, ka «apmeklēts koncerts bij diezgan pamaz, klausītājiem, cik varēja manīt, trūka svētku iekšējā siltuma, dzīvības un noskaņas».

Līdz ar Piektā gada revolūciju 30. augusta atzīmēšana tika pilnībā pārtraukta. Bija noslēdzies vesels laikmets Jelgavas un arī Kurzemes vēsturē. Ekonomiskās un sociālās brīvības saņemšanas svinības nomainīja cīņa par politisko brīvību. ▮

Andrejs Veisbergs

Latviešu valoda kā projekts

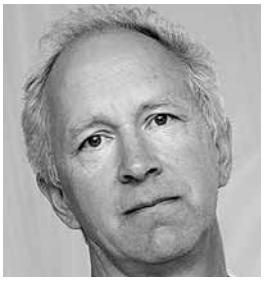

Andrejs Veisbergs (1960) ir valodnieks un tulkotājs, *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes profesors, vairāk nekā 370 zinātnisku un 100 populārzinātnisku publikāciju autors. Jaunākā grāmata — *The Swings and Turns in the Latvian Translation Scene* (2016). Pētnieciskās intereses — valodu kontakti un ietekme, valodas attīstība, idiomas un tulkošanas vēsture Latvijā.

Latviešu valoda ir mūsu tautas un valsts identitātes pamatā, un, lai gan ne vienam vien šodienas valoda šķiet kā nemainīga dieva dota dāvana, daudzi valodas elementi ir nopietnas un apzinātas darbības rezultāts. Tā būtībā ir ilglaicīgs projekts, pie kā roku pielikuši dažādi cilvēki, ne tikai latvieši vien.

Latviešiem valoda ir patvērums: raibajā vēsturē, kur viss mainās — kungi, varas, modes —, tā nodota no paaudzes paaudzē, taču ne nemainīgā veidā, bet piemērojot vajadzībām un uzņemot nepieciešamo. Latviešu valoda ir savdabīgs veidojums ar tās senajām baltu saknēm un dažādu valdošo un caurejošo varas nesēju valodu uzslāņiem. Kopš reformācijas ideju laikiem tā ir attīstījusies divos paralēlos veidos — saglabājusies un dabiski veidojusies «no apakšas» un veidota kā projekts «no augšas». 19. gs. otrajā pusē abus valodas variantus apzināti sapludina, izveidojot moderno latviešu valodu. Taču divējādā attīstība ar to nebeidzās.

Salīdzinot latviešu valodas un prūšu valodas likteni, jāatzīst, ka kolonizācija un segregācija ir nākusi latviešu valodai par labu, jo nodrošināja tās saglabāšanos «zemnieku tautas» vidē. Lielāka atvērtība un mobilitāte būtu latviešiem likusi pievienoties kam lielākam. Šajā ziņā valodai nav kaitējuši arī citādi visai nepatīkamie varas maiņu vēji, kas neļāva nevienai no virsvarām nostiprināties mūsu reģionā ar kādas lielvalodas uzkundzēšanos.

Sākot ar reliģisko darbu tulkojumiem, rakstu un literārā valoda tiek veidota kā projekts. Tas atspoguļo toreizējo valdošo aprindu viedokļus, kur blakus «nevācu» pilnīgai ignorēšanai pastāv gan aktīva cīņa par dvēseļu glābšanu dzimtajā valodā, gan atsevišķu īpatņu patiesa interese par šo lingvistisko veidojumu ar tautasdziesmu, ticējumu, mīklu un citu etnogrāfisku elementu bagātību.

Apgaismības laikmetā projektā parādās agrāk apsmietais kultūrtrēģerisms, ko mūsdienās varētu saukt par eiropeizāciju. «Zemnieku tautas» eiropeizācija notiek latviešu valodā — jo tradīcija jau ir iedibināta, valoda puslīdz kodificēta, jāpaplašina tikai tās aptvērums, ar ko izcili nodarbojas Vecais Stenders un daži viņa laikabiedri. Stenders norāda, ka latviešu valodā daudz kā trūkst, bet turpat arī uzsver, ka pastāv neiedomājama vārdu bagātība dabiskajās valodas jomās.

Valodas piemērošanā jaunajam laikmetam milzīga nozīme ir tulkojumiem un pakaļdarināšanai. Vēl 19. gs. sākumā *Latviešu Avīžu* pirmais redaktors Kārlis Vatsons norāda, ka latviski rakstošais, vācu grāmatās ko interesantu izlasījis, ņemas to pārtulkot, gluži kā gudrs dārznieks, jaukas puķes citur atradis, mēdz tās paša dārzā pārstādīt. Labs Baltijas pazinējs Johans Kols pārdesmit gadu vēlāk norāda, ka latvieši ir ļoti labi imitatori. Šo talantu redzam vācisko Dziesmusvētku pārņemšanā, teātra kulta izveidē, visā pirmā gadsimta latviešu literatūrā, kur vairums latviešu dižgaru ar tulkojumiem nonāk pie sev tīkamā literatūras virziena.

Savukārt pirmā Atmoda latviešu valodu iekļauj daudz lielākā nācijas kultūrprojekta izveidē. Šajā ziņā Alunāna *Dziesmiņu* sadaļa par valodu ir programmatisks dokuments. Labi saprotams baltvācu pētnieku izmisums — projektu ir piesavinājušies citi, un pētījuma objekts sācis neatkarīgu dzīvi. Lai gan tiek skausti klaji ģermānismi, pēc Atmodas valodā ienāk tūkstošiem vācu un krievu kalku, ieplūst milzums latīņu un grieķu izcelsmes internacionālismu. Atšķirībā no mūsdienu jaunvalstu valodas projektiem (horvātu, slovāku, ukraiņu), kur liela uzmanība tiek pievērsta unikalitātes uzsvēršanai, salīdzinot ar radniecīgām kaimiņu valodām, mūsējā šajā laikā jau ir tiktāl «eiropeizēta», ka mākslīgi pasvītrot tās atšķirību no radniecīgās leišu mēles nav vajadzīgs. Tiek iecerēta un sākta vēl kāda projekta modernizācija — pāreja no gotu rakstības uz antīkvu.

Arī pirmās neatkarības laikā notiek aktīva darbošanās ar valodu, tā brīvi uzsūc visu nepieciešamo no citām, bet nerimstas arī «pareizās valodas» meklējumi. Tiek iemūžināts senais mantojums (lai gan selektīvi), notiek endzelīniska (ne vienmēr pamatota) ušņu duršana. Rakstības maiņas pabeigšana rada nopietnas pieslīpēšanas problēmas.

Padomju okupācijas laikā valodniecība ir labi finansēta un strukturēta, tiesa, ārpus kabinetiem notiek nevēlamas lietas, reālā valoda stipri atšķiras no valodnieku pētītās un atzītās. Vēl ļaunāk — tās lietojums tiek strauji ierobežots, izstumts no daudzām jomām. Par to pat runāt nav ļauts. Bet uzplaukst jomas, kur valoda rod patvērumu, — dziedāšana, grāmatniecība, teātris.

Arī šodien mēs esam šī projekta dalībnieki, jo vairāk nekā jebkad varam tajā sazināties ar citiem dažādos medijos, tīklos un tīmekļos. Un izdzīvojam kārtējo citas valodas uzvilni, par laimi, tā atkal ir atšķirīga. Un mums joprojām ir saglabājies dzidrais un noslīpētais tautasdziesmu avots un radošo valodas meistaru darbi un tulkotāju šedevri, kur varam smelties valodas lokanības, īsuma, kodolīguma un daudznozīmības paraugus, kuru tik ļoti pietrūkst birokratizētajos politkorektuma savārstījumos. ▮